T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLİZ-TÜRK İLİŞKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Levent DALKIÇ

KOCAELİ 2016

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLİZ-TÜRK İLİŞKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Levent DALKIÇ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Buket ÖNAL

KOCAELİ 2016

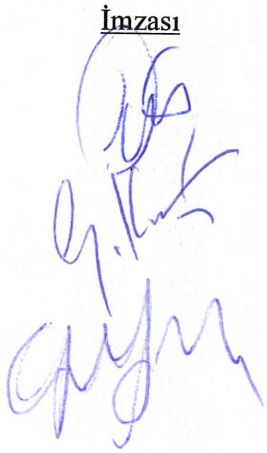
T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İNGİLİZ-TÜRK İLİŞKİLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Levent DALKIÇ tarafından hazırlanan **İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz-Türk İlişkileri** adlı bu çalışma jürimizce **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin Unvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu:	İmzası
Jüri Üyesi :Yrd.Doç.Dr. Buket ÖNAL	
Jüri Üyesi :Yrd.Doç.Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	
Jüri Üyesi :Yrd.Doç.Dr. Gökçen YAVAŞ	

Sınav Tarihi:20./01/2016

Enstitü Yönetim Kurulunun Onay Tarih ve No: :27.01./...../2016/03

İÇİNDEKİLER

ÖZET 4

ABSTRACT 5

GİRİŞ 6

BİRİNCİ BÖLÜM 13

İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ALTYAPISI 13

1.1. BAŞLANGICINDAN CUMHURİYET'E KADAR İNGİLİZ-TÜRK İLİŞKİLERİ 13

1.2. 1923-1939 ARASINDA İNGİLİZ-TÜRK İLİŞKİLERİ 23

İKİNCİ BÖLÜM 34

MİHVERİN ALTIN YILLARI:İNGİLİZ-ALMAN-SOVYET KISKACINDAKİ TÜRKİYE 34

2.1. 1939 YILI GELİŞMELERİ 36

2.1.1. Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Yardım Anlaşması 36

2.2. 1940 YILI GELİŞMELERİ 37

2.2.1. Türk-İngiliz-Fransız Krom Anlaşması 37

2.2.2. Türkiye'ye Askeri Yardım Planları 38

2.2.3. Bakü'nün Bombalanmasına Dönük Planlar ve Beyrut Konferansı 38

2.2.4. İtalya'nın Savaşa Girmesi ve 2 Numaralı Protokol 40

2.2.5. Romanya ve Yunanistan'ın İşgali ve Türkiye Üzerinde İngiliz Baskısı 41

2.2.6. Sovyet-Alman Saldırmazlık Anlaşması ve Türkiye'ye Yansımaları 43

2.3. 1941 YILI GELİŞMELERİ 45

2.3.1. Balkanlarda Alman İlerleyişi ve İngiliz-Türk Görüşmeleri 45

2.3.2. Irak'ta Alman Yanlısı Darbe ve İngiliz Çıkarlarının Tehlikeye Girmesi 47

2.3.3.Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması ve İngiliz-Türk İlişkilerine Etkisi 49

2.3.4. Barbarossa Harekatı ve İngiliz-Sovyet İttifakı 50

2.3.5. Türkiye'nin İngiliz-Sovyet İttifakını Dengeleme Çabaları 52

2.3.6. Birleşik Devletlerin Savaşa Girmesi ve İngiliz-Sovyet İttifakının Türkiye'de Uyandırdığı Kaygılar 53

2.4. 1942 YILI GELİŞMELERİ……55
2.4.1. İngiltere'nin Türkiye'yi Yatıştırma Çabaları…….55
2.4.2. Almanya'nın Olası Türkiye Saldırısı Karşısında İngiliz Planları…….57
2.4.3. Müttefik Başarıları ve İngiltere'nin Türkiye Planları……...58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 61

MÜTTEFİKLERİN YÜKSELİŞİ, MİHVERİN DÜŞÜŞÜ 61

3.1. 1943 YILI GELİŞMELERİ..... 61

3.1.1. Kazablanka Konferansı ve İngiltere'nin Türkiye Yaklaşımı 61

3.1.2 Adana Görüşmeleri..... 62

3.1.3. Türk-İngiliz İlişkilerinde "Yalancı Bahar" Dönemi..... 65

3.1.4. Washington Konferansı..... 67

3.1.5. İtalya'nın Savaş Dışı Kalması ve İngiltere'nin Türkiye Planları 67

3.1.6. Quebec Konferansı ve İngiltere'nin Türkiye'den Hava Üsleri Talebi 68

3.1.7 Rodos Harekatı……69
3.1.8. Moskova Konferansı ve Türkiye…….70
3.1.9. Kahire'de Türk-İngiliz Görüşmeleri……71
3.1.10. Kahire Sonrası ve Türk-İngiliz İlişkilerinde Dönüm Noktası……...71
3.1.11. Tahran Konferansı'nda İngiltere'nin Türk Tezleri…….72
3.1.12. Kahire'de İnönü-Roosevelt-Churchill Buluşması……73

3.2. 1944 YILI GELİŞMELERİ..... 76

3.2.1.İngiliz-Türk Heyetleri Arasında Görüşmeler 76

3.2.2 Görüşmelerin Kesilmesi ve İngiliz-Türk İlişkilerinde Gerginlik Dönemi 77

3.2.3. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yumuşama..... 78

3.2.4. Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi 79

3.2.5.Sovyetlerin Türkiye'den İsteklerine İngiliz Yaklaşımı..... 81

3.3. 1945 YILI GELİŞMELERİ..... 83

3.3.1. Yalta Konferansı ve Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlanı 83

3.3.2. Türk-Sovyet İlişkilerinde Paradigma Kayması ve İngiliz Tutumu 84

3.3.3. Potsdam Konferansı …….85

3.3.4. Potsdam Sonrasında İngiliz-Türk İlişkileri……...87
SONUÇ 89

KAYNAKÇA 100

ÖZGEÇMİŞ 105

ÖZET

İnsanlık tarihi, Efesli Herakleitos'un "Savaş her şeyin babasıdır ve yüce kralıdır" sözünü doğrularcasına birçok savaşa tanıklık etmiştir. Siyasi, askeri, ekonomik, dini veya ideolojik nedenlerle yapılan bu savaşlarda milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, binlerce yerleşim alanı yerle bir olmuş, savaşan taraflar ve hatta bazen tarafsız kalanlar bile altından kalkması çok zor olan siyasi, toplumsal ve ekonomik külfetlerle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Bu savaşların en geniş kapsamlısı ve yıkıcısı ise İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Kanımızca bu savaş, ontolojik kökleri birkaç yüzyıl öncesine dayanan güç dengelerinin, ittifakların, çıkar çatışmalarının bir yansımasıdır ve dolayısıyla tarihselci ve relativist bir yaklaşım ile ele alınmalıdır.

Savaşın gidişatı açısından önemli rol oynayan faktörlerden birisi de İngiliz-Türk ilişkileri olmuştur. Bu süreçte Türkiye hem İngiltere hem de Almanya ile ilişkilerini sürdürmüş, iki tarafın stratejik açmazlarını birbirlerine karşı ustaca kullanarak savaş dışında kalmaya çalışmıştır. Bu realist yaklaşım İngiltere ile olan ilişkilerinde kimi zaman gerginliklere neden olsa da, İngiltere açısından Türkiye savaş boyunca stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Öncelikli amacı Türkiye'yi savaşa sokmak olan İngiltere için Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak da bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Savaş döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak bu düzlem üzerinde şekillenmiştir.

Bu düzlemi ve onu ortaya çıkaran tarihi, siyasi, coğrafi, askeri ve ekonomik dinamikleri ele alacağımız bu çalışmanın birinci bölümünde iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamı ele alınacaktır. Ayrıca, 1923-1939 arası dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren temel faktörler –ekonomik, askeri, siyasi (ülke içi ve ülke dışı)- irdelenecek ve ülkenin benimsediği dış politika yaklaşımının pratikte hangi yansımaları bulduğuna değinilecektir. Son olarak, savaşın hemen öncesindeki dönemde Avrupa'da yaşanan ve savaşa giden yolu inşa eden belli başlı gelişmeler ana hatlarıyla ortaya konacak ve anılan gelişmelerin Türk-İngiliz ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Mihver güçlerinin üstünlüğü ile geçen dönemde (1939-1943) savaşın gidişatında ortaya çıkan yeni durumlar ve bu durumların iki ülke ilişkileri üzerindeki etkileri irdelenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise Müttefiklerin avantajlı duruma geçtiği dönem (1943-1945) ele alınacak ve bu dönemde yaşanan gelişmelerin iki ülke ilişkilerine yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Türkiye, İngiltere, Tarafsızlık

ABSTRACT

Over the course of history, human civilization had witnessed lots of devastating wars as if affirming quote attributed to Heraclitus of Ephesus: "War is father of all and king of all". As a result of such wars that stemmed from political, military, religious or ideological causes, millions of people died, thousands of settlements burnt to the ground; belligerents, even sometimes the neutrals, had faced political, social and economic costs which were very hard to overcome. Among these wars, the Second World War had been the most catastrophic and the greatest of all. In our view, this war is an outcome of balance of power, alliances and conflict of interests of which ontological roots can be traced back to a couple of centuries before. Thus, to investigate it, one should adopt a historicist and relativist approach.

An important factor, during the war, had been the Anglo-Turkish relations. In this process, Turkey not only continued its relationships with both England and Germany, but also, by skillfully using their strategical stalemates against each other, tried to stay out of war. Though Turkey's approach sometimes led its relations with England to get tense, in the British perspective, Turkey had always preserved its strategical importance. For England, her number one priority was convincing Turkey to declare war against the Axis, a neutral Turkey was also considered as an advantage. During the war , one could argue that the relations between two countries had been shaped by these specific conditions.

In first chapter of this study, we will investigate historical context of Anglo-Turkish relations. Furthermore, major factors -political, geographical, military and economic- effecting Turkish Foreign Policy between 1923-39 will be adressed. Finally, major events shaping European politics on the eve of the war and their repercussions on Anglo-Turkish relations will be discussed briefly. In second chapter, Anglo-Turkish relations will be explained in light of the period that marked the superiority of the Axis (1939-1943) In third chapter, the period during which the Allies gained advantage over the Axis (1943-1945) and its reflections on Anglo-Turkish relations will be investigated.
Key Words: Second World War, Turkey, England, Neutrality

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, Efesli Herakleitos'un "Savaş her şeyin babasıdır ve yüce kralıdır" sözünü doğrularcasına birçok savaşa tanıklık etmiştir. Siyasi, askeri, ekonomik, dini veya ideolojik nedenlerle yapılan bu savaşlarda milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, binlerce yerleşim alanı yerle bir olmuş, savaşan taraflar ve hatta bazen tarafsız kalanlar bile altından kalkması çok zor olan siyasi, toplumsal ve ekonomik külfetlerle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Savaş yoluyla birçok eski güç tarihe karışırken (ya da nispi gücünü kaybederken), onları yerlerinden eden yeni güçler tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır. Her yeni güç, canlılardaki evrimsel dürtülere (hayatta kalmak ve üremek) benzer şekilde, önce hayatta kalmak ve daha sonra sahip olduğu siyasi, ekonomik ve askeri olanakları artırmak (veya kendi dini ve ideolojik amaçlarını gerçekleştirmek) amacını gütmüştür. Ekonomik açıdan güçlü olmak askeri gücün bir ön şartı haline gelmiş ve karşılıklı etkileşimli bir şekilde askeri açıdan güçlü olmak için ekonomik gelişmişlik bir gereklilik halini almıştır.[1](Kennedy,1991:7-19) Siyasi, askeri ve dolayısıyla ekonomik üstünlük arayışı rekabete dönüşmüş ve her gücü kendi coğrafi çevresinin dışında kaynak bulmaya ve "düzeltici savaşlar" (*corrective* wars)[2] yapmaya yöneltmiştir.(Yeldan,2014:2) Bu rekabetin tarihteki en kapsamlı, en kanlı ve en şiddetli örneği ise İkinci Dünya Savaşı olarak tezahür etmiştir. Kanımızca bu savaş, kökleri birkaç yüzyıl öncesine dayanan güç dengelerinin, ittifakların, çıkar çatışmalarının bir yansımasıdır ve dolayısıyla tarihselci ve relativist bir yaklaşım ile ele alınmalıdır. Bir başka deyişle, bu tarihsel zincirleme reaksiyonlar silsilesi geçmişte onu ortaya çıkaran neden-sonuç ilişkileri de göz önünde bulundurularak kendi koşulları içinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle, Avrupa güçler rekabetinin tarihsel dinamiklerine ve bu dinamikleri ortaya çıkaran etmenlere değinmek bize daha bütünsel bir bakış açısı yakalama imkânı verecektir.

[1] Kennedy'nin de dikkat çektiği gibi, burada deterministik bir şekilde ekonomik güç ile askeri güç arasında zorunlu ve nedensel bir ilişkiden ziyade (çünkü kimi zaman ekonomik gücü oldukça gelişmiş ülkeler- Lüksemburg ve İsviçre gibi- bir takım siyasi, coğrafi, toplumsal vb. nedenlerden ötürü askeri güçlerini artırma yoluna gitmemektedirler), iki olgu arasındaki korelasyondan bahsedilmektedir. Bir başka deyişle, iki olgu arasında korelasyonun olması bu olguların nedensel bir şekilde birbirlerine bağlı olduklarını göstermemektedir.

[2] Bu kavram ilk olarak Rosa Lüxemburg tarafından ortaya atılmıştır.Lüxemburg'a göre, kapitalist dünya ekonomisinde ortaya çıkan dönemsel büyüme ve genişlemelerin ardından her zaman dönemsel krizler ve daralmalar gelir ve böylece büyük sermaye sahiplerinin karlarında düşüşler görülür. Karını artırma motifiyle hareket eden sermaye sahipleri ise bu döngüyü Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı savaşlar yoluyla aşmakta tereddüt etmezler.

Tarihsel bir kırılma noktası olarak 15nci yüzyılda başlayan coğrafi keşifler, güçler rekabetinde Avrupalıları (özellikle İspanyollar ve Hollandalılar) rakiplerinin bir adım önüne taşımış ve Kıta Avrupası'nın gelecek yüzyıllar boyunca dünyanın ekonomik ağırlık merkezi olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Avrupa içinde de güç elde etme mücadelesi yaşanmış ve kimi zaman bu mücadele dini bir nitelik de kazanmıştır. 17nci yüzyılın başlarında patlak veren 30 Yıl Savaşları'na Katolik-Protestan anlaşmazlığı neden olmuş ve savaşın sonunda imzalanan Vestfalya Anlaşmaları ile Avrupa görece istikrarlı bir denge durumuna gelmiştir. Vestfalya Sistemi'nin inşa edilmesi ve "egemen devlet" anlayışının benimsenmesi ile Avrupa güçlerinin birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeleri engellenmiştir. Kutsal Roma İmparatorluğu 300'den fazla devletçiğe ayrılmış ve kıtada bir Habsburg egemenliğinin önüne geçilmiştir. Dini bir hüviyetle ortaya çıkmasına karşın, bu savaş da aslında -kendinden öncekiler gibi- siyasi ve askeri güç mücadelesinin bir uzantısı olarak cereyan etmiştir. Bu güçler savaşında belirleyici rolü oynayan Fransa olmuş ve Kardinal Richeliu'nun (1585-1642) uyguladığı ulusal çıkara dayalı politikalar (*raison d'etat*) sayesinde (örneğin, Katolik olmasına rağmen Fransa Protestanlarla işbirliği yapmıştır) Fransa kıta Avrupa'sının yükselen gücü haline gelmiştir. (Brzezinski,2013:18) 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesine kadar olan dönemde, Fransa'nın dış politikasının özünü Vestfalya sistemini devam ettirmek, bir başka deyişle Orta Avrupa'da yer alan dağınık siyasi yapıların birleşmesini ve kendisi açısından siyasi ve askeri tehdit haline gelmesini engellemek oluşturmuştur (Kissinger,2014:14). Siyasi, askeri ve ekonomik üstünlük arayışı Vestfalya düzeni içinde de devam etmiş ve 7 Yıl Savaşları'nda (1756-1763) bir kez daha çatışmaya dönüşmüştür. Fransa ve Britanya (buradan sonra İngiltere) denizler üzerinde egemenlik kurmak, Avusturya ve Prusya ise Avrupa'nın kontrolünü ele geçirmek için mücadele içine girmiş ve stratejik çıkarlarına hizmet edecek şekilde birbirleriyle ittifak kurmuşlardır (İngiltere-Prusya ve Avusturya-Fransa ittifakı). Savaşın sonunda Fransa, Hindistan ve Kanada gibi çok önemli sömürgelerini kaybetmiş ve bu bölgelerin kontrolü İngiltere'ye geçmiştir. Prusya ise Orta Avrupa'daki siyasi ve askeri nüfuzunu artırmıştır. 7 Yıl Savaşları hem İngiltere hem de Fransa açısından çok büyük ekonomik maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki, İngiltere savaş nedeniyle uğradığı ekonomik kayıpları telafi etmek maksadıyla kolonilerinde uyguladığı vergi oranlarını artırma yoluna gitmiş ve bu uygulama bir anlamda Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı (1775-1783) tetikleyici bir rol oynamıştır. (Nevins ve Kommager,2014:95) Rakibini siyasi ve ekonomik açıdan zayıflatmak isteyen Fransa bu fırsatı kaçırmamış ve kolonilerde yaşayanları İngiltere'ye

karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesinde hem askeri hem de ekonomik açıdan desteklemiştir. Fransa'nın kolonilerde yaşayanlara yaptığı yardımlar zaten 7 Yıl Savaşları'nda zayıflamış olan ekonomisini daha da kötüleştirmiş, ve yaşanan bu ekonomik buhran tarihin bir başka önemli kırılma noktası olan Fransız Devrimi'ni hazırlayan en önemli nedenlerden birisi olmuştur. Devrimle birlikte üç asırdır mutlak monarşi ile yönetilen Fransa anayasal monarşiye geçmiş, o güne kadar süregelen toplumsal ve siyasi gelenekler temelinden sarsılmıştır (örneğin feodal sisteme son verilmiş ve bireylerin yasalar önünde eşitliği anayasa ile garanti altına alınmıştır). Devrimin büyük ölçekteki en önemli etkisi ise "ulus devlet" ve "milliyetçilik" kavramlarının filizlenmesine yol açması olmuştur.

Direktuvar döneminde yönetim kademesindeki nüfuzunu artıran Napolyon 1804'te bir darbe ile imparatorluğunu ilan etmiş ve devrimi tüm Avrupa'ya ihraç etmek için savaşa girişmiştir. 1815'e kadar süren Napolyon Savaşları'nda İngiltere, Avusturya ve Rusya ortak bir amaç için (Avrupa güç dengesini -*balance of power*- korumak ve herhangi bir gücün tek başına sistemi domine etmesini engellemek) ittifak yapmış ve Fransa'yı yenilgiye uğratmıştır. 1815'te toplanan Viyana Kongresi ile Avrupa'da yeni bir güç dengesi kurulmuş, Fransa'nın denizlerdeki egemenliği İngiltere'ye geçmiş (Brzezinski,2005:39) ve Avusturya kara Avrupa'sının en güçlü devleti haline gelmiştir. İki asır önce Kardinal Richeliu'nun yapmaya çalıştığını bu sefer de Metternich denemiş, Alman prensliklerinin birleşmesini ve Avusturya çıkarlarını tehdit etmesini engellemiştir. Daha da önemlisi, İngiltere artık Avrupa'da cereyan eden güçler mücadelesinde deyim yerindeyse bir dengeleyici rolü üstlenmiş ve o tarihten itibaren kıta egemenliği yolunda saldırgan tutum benimseyen tarafın karşısında yer almıştır.(Churchill,1961:186) İngiltere'nin bu tutumunun en belirgin örneklerinden birisi de Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kronik savaşlarda ortaya çıkmıştır. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere Osmanlı'nın yanında yer almış ve Çarlık Rusya'sının Boğazlara inerek kendi çıkarlarını tehdit etmesini engellemiştir. Zira, Boğazlar çok stratejik bir konuma sahiptir ve bu nedenle Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması o dönem için İngiltere'nin stratejik çıkarına uygundur.[3] (Kissinger, 2007:231) Benzer şekilde, Kırım Savaşı'nda da (1854-1856) İngiltere ve Fransa yine Osmanlı'nın yanında yer almış ve Çarlık Rusya'sına karşı savaşmıştır. Savaş sonrasında imzalanan Paris

[3] Bununla birlikte, Rusya'nın boğazları alması durumunda bile sıcak denizlere inmesinin İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki güçleri tarafından engellenebileceği ilginç bir şekilde iki ülke tarafından da göz ardı edilmiştir. Kissinger da bu duruma içkin paradoksa dikkat çekmiştir.

Anlaşması ile Osmanlı'nın toprak bütünlüğü İngiltere tarafından koruma altına alınmış; Boğazların savaş zamanında yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasını öngören 1841 Paris Boğazlar Konvansiyonu'nun geçerliliği teyit edilmiştir.

Tarihin akışını değiştiren bir başka kritik dönemeç ise Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkmıştır. 18nci yüzyılın ortalarında buharlı makinenin icat edilmesiyle önce tekstil, ardından da demiryolu ve denizyolu taşımacılığında önemli atılımlar yapılmıştır. İngiltere'den Fransa'ya ve kuzey Atlantik boyunca Birleşik Devletlere yayılan devrim, bu ülkelerin gelirlerini önemli ölçüde artırmalarını sağlamıştır. O güne kadar tüm dünyada birbirine çok yakın olan ekonomik refah düzeyleri, bu tarihten sonra İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler gibi ülkeler lehine dramatik şekilde artmaya başlamıştır. (Acemoğlu ve Robinson, 2014:50) Gelirlerini artırmak isteyen ülkeler, yeni pazarlar ve hammadde kaynakları elde etmek maksadıyla sömürge yarışı içine girmişlerdir. 1860'ta İtalya'nın (Birliği'ni 1871 yılında Roma'yı topraklarına katarak tamamlamıştır) ve 1871'de ise Almanya'nın siyasi birliklerini tamamlamalarının ardından, her iki güç de bu yarışa dâhil olmuş ve böylece rekabet çok daha çetin bir nitelik kazanmıştır. Artık Koalisyonlar Dönemi başlamıştır ve her güç kendi stratejik çıkarlarına göre bir bloğun içinde yer alacaktır. Bismarck önderliğinde birliğini tamamlayan ve güçlü bir siyasi ve askeri yapıya kavuşan Almanya, Fransız ve Rus tehdidine karşı İtalya ve Avusturya ile ittifak içine girerken, geleneksel dengeleyici rolünü oynayan ve çıkarlarını korumak isteyen İngiltere ise Fransa ve Çarlık Rusyası ile aynı blok içinde yer almıştır. Osmanlı'nın 93 Harbi'nde yenilmesi İngiltere'nin Osmanlı'ya bakışını değiştirmiş ve onu Çarlık Rusyası'na daha da yaklaştırmıştır.(Armaoğlu,2010:45) Zira, artık Osmanlı'nın –Tanzimat ve Islahat ile yaptığı reformlara rağmen- toprak bütünlüğünü daha fazla koruyamayacağını anlayan İngiltere için deniz ticareti açısından çok önemli olan Kıbrıs ve Süveyş Kanalı'nın kontrolünü sağlama almak daha önem kazanmıştır. İngiltere ilerleyen dönemde bu nedenle Çarlık Rusyası ile İran ve Afganistan üzerindeki anlaşmazlıklarını çözme yoluna gitmiş ve 1907'de imzalanan anlaşma ile iki güç Orta Asya'daki sorunlarını çözerek Avrupa sorunları üzerine –özellikle Balkanlar- yoğunlaşma imkânı bulmuşlardır. Böylece, Büyük Savaş'a giden yolda, güçler arasındaki ittifaklar ve bloklaşmalar iyice belirginleşmeye başlamıştır. İngiltere'nin özellikle Boğazlar ve Balkanlar konusunda Çarlık Rusyası ile yakınlaşması, Osmanlı'yı bu ittifakı dengeleme arayışına itmiş ve bu nedenle Osmanlı-Alman ilişkileri daha da yoğunlaşmıştır. Balkanlarda ve Avrupa'da uzun süredir gerilmekte olan ip Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesi ile kopmuş ve

Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle dört yıl sürecek kanlı dönem başlamıştır. 1917 Ekim Devrimi ile Rusya'nın savaş dışı kalması ve Birleşik Devletler'in savaşa girmesi savaşın gidişatını İtilaf Devletleri lehine değiştirmiştir. Nihayet 1918'de savaş sona ermiş ve kazananlarla kaybedenler arasında bir dizi barış antlaşması imza edilmiştir. Avrupa'nın güçler kompozisyonu önemli ölçüde değişmiş ve imparatorluklar çağı sona ermiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu beşe bölünmüş (Çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan, Avusturya ve Romanya), Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu'daki topraklarını da kaybederek Anadolu'ya sıkışıp kalmış ve sonraki dönemde Mustafa Kemal önderliğinde yaptığı Milli Mücadele ile yeni bir cumhuriyet kurmayı başarabilmiştir. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti kurulmuş ve Rusya'da ise Çarlık rejimi sona ermiştir.

Savaş sonrası imza edilen ve çok ağır koşullar içeren "Kartaca" antlaşmaları savaş sonrası dönemin de gidişatını belirlemiştir. Versay Anlaşması ile Almanya sömürgelerini kaybetmiş, çok yüksek savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiş ve ordusu lağvedilmiştir. Alman ekonomisi çökmenin eşiğine gelmiş ve buna bağlı olarak ülke içerisinde birçok siyasi ve sosyal çalkantılar yaşanmıştır. Bir anlamda, bu tür toplumsal kırılmalar 1930'ların başlarında Nazilerin iktidara gelişlerine zemin hazırlayıcı bir rol oynamıştır. Churchill'in deyişiyle "galiplerin ahmaklıkları" (*follies of victors*-Almanya'ya karşılaması neredeyse imkânsız olan koşulların dayatılması) 20 yıl sonra yaşanacak daha büyük bir savaşın belki de en büyük nedeni olmuştur. (Churchill, 1961: 19-39) Çünkü, Clausewitz'in de dikkat çektiği üzere, tarihin birçok döneminde mağluplar kaybettiklerini yeni savaşlarla tekrar ele geçirme ümitlerini hep canlı tutmuşlardır.(Tekeli ve İlkin, 2013:16) Friedrich Ratzel ve Karl Haushofer'in öncülüğünü edecekleri ve temelde jeostratejiye dayalı *Lebensraum* (yaşam alanı) doktrini de işte bu koşullar içindeki Almanya'da gelişecektir. (Tekeli ve İlkin,2013:21) Sosyal Darwinizm'den esintiler taşıyan ve devletleri biyolojik organizmalara benzeten bu yeni doktrine göre, dünyada ekonomik krizlerin ortaya çıkmaması için hammadde açısından kendi kendine yetebilen "yaşam alanlarının" inşa edilmesi gerekmektedir.(Tekeli ve İlkin, 2013:22) Doktrin bağlamında, söz konusu yaşam alanlarından birisini Berlin-Roma merkezli Avrupa, diğerini ise Türkiye'den Afganistan'a kadar uzanan çevre ülkeleri ile Kuzey Afrika oluşturmaktadır. Asya ve Avrupa'yı birleştiren bir noktada yer alması; Boğazlar gibi çok önemli stratejik coğrafi yapılara sahip olması; Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgelere coğrafi açıdan yakınlığı gibi nedenlerle Türkiye *Lebensraum* doktrini açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde, daha önce de

değindiğimiz gibi, İngiltere'nin geleneksel Avrupa politikası açısından da Türkiye çok önemli bir konuma sahiptir. Zira, İngiltere'ye göre, olası bir Alman yayılmacılığına karşı Türkiye doğu Akdeniz'de ve Balkanlarda bir güvenlik duvarı rolü üstlenerek İngiltere'nin Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkarlarına hizmet edebilecektir. Bir başka deyişle, olası bir savaşta Türkiye yanında yer aldığı tarafa çok büyük stratejik avantajlar sunacakken, karşısında yer aldığı taraf açısından ise çok büyük dezavantajlar yaratma potansiyeline sahiptir. İleride de göreceğimiz üzere, bahsedilen nedenlerden ötürü hem Müttefikler hem de Mihver devletler savaş boyunca Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek, bunu başaramazlarsa en azından tarafsız kalmasını sağlamak amacına yönelik olarak hareket etmişlerdir. Bunun yanında, söz konusu dönemde Türkiye açısından sorun sadece İngiltere ve Almanya arasında bir seçim yapmaktan ibaret değildir. Zira, savaş öncesinde ve sırasında Türkiye hem İtalya hem de Sovyetler Birliği tehdidiyle de karşı karşıyadır. Faşist İtalya'nın Mussolini'si Akdeniz'i bir İtalyan denizi olarak görmekte (*Mare Nostrum*) ve Anadolu topraklarında hak iddia etmektedir. Sovyetler Birliği ise yüzyıllardan bu yana Boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Buna karşın, uzun süren savaşlardan yeni çıkmış genç Türkiye Cumhuriyeti iki savaş arası dönemde ekonomik ve askeri açıdan oldukça yetersiz bir durumdadır ve bunun bilincinde olarak daha kuruluşunun ilk yıllarından itibaren dostluk anlaşmaları ve paktlar yoluyla hem kendi güvenliğini hem de bölgesel istikrarı korumaya çalışmıştır. Bu anlamda Türkiye'nin izlediği politikaların özü Atatürk tarafından "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" şeklinde özetlenmiştir. Esasında, bu politikanın ilk nüvesi olarak, daha Milli Mücadele devam ederken TBMM hükümeti ve Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Anlaşması (1921) ile ülkenin doğu sınırları güvence altına alınmıştır. Sovyet Rusya Milli Mücadele'de Türkiye'ye önemli yardımlar yapmış ve iki ülke arasındaki iyi ilişkiler 1936'ya kadar devam etmiştir. Sovyet Rusya bu tarihten itibaren Boğazlar üzerindeki isteklerini yeniden dillendirirken, İngiltere'nin Türkiye tarafında yer alması ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) imzalanmış (anılan anlaşma ile Boğazların kontrolü Türkiye'ye bırakılmış ve Türkiye Boğazlar bölgesinde asker bulundurabilme hakkını elde etmiştir), Türkiye İtalyan[4] ve Sovyet tehdidine karşı yeniden İngiltere'ye yaklaşmaya başlamıştır. Bu dönemde, Türkiye bir taraftan da Almanya ile ticari

[4] İtalya'nın 1936'da Habeşistan'ı *fait accompli* işgal etmesi Türkiye'yi endişeye sevk etmiş ve Türkiye Boğazlar üzerindeki statüsünü güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlere (Bulgaristan, İngiltere, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan) nota göndererek Boğazlar konusunun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini beyan etmiştir.

ilişkilerini geliştirmektedir. Bu ilişkiler iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesildiği 1944 yılına kadar devam edecektir.

Savaş boyunca, Türkiye bir taraftan hem Müttefikler hem de Almanya ile ilişkilerini sürdürürken, bir taraftan da iki tarafın stratejik açmazlarını birbirlerine karşı ustaca kullanmış – tıpkı Bismarck'ın Rusya, Avusturya ve Fransa arasında bir denge oluşturmaya çalışırken yaptığı gibi (Kissinger, 2007:186) - ve bu durumdan olabildiğince fayda elde etmeye çalışarak savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Türkiye'nin izlediği bu yaklaşım İngiltere ile olan ilişkilerinde kimi zaman gerginliklere neden olsa da, İngiltere açısından Türkiye savaş boyunca stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Öncelikli amacı Türkiye'yi savaşa sokmak olan İngiltere için, bunu başaramadığı takdirde Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak da bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Savaş döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak bu düzlem üzerinde şekillenmiştir. Peki, bu zemin üzerine bina edilen İngiliz-Türk ilişkileri Uluslararası İlişkiler teorileri bağlamında nasıl değerlendirilebilir? Bir başka deyişle, Türkiye ve İngiltere'nin anılan dönemde birbirlerine karşı benimsedikleri dış politika felsefesi hangi teorik çerçeve kullanılarak daha tutarlı bir biçimde yorumlanabilir? Kanımızca, bu soruya verilebilecek en makul yanıt Realist teoridir ve dolayısıyla söz konusu dönemdeki İngiliz-Türk ilişkileri bu perspektif kullanılarak ele alınmalıdır.

Yukarıda sorduğumuz soruya Realizm gözlüğünü kullanarak cevap aradığımız bu çalışmanın birinci bölümünde iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel bağlamı ele alınacaktır. Ayrıca, 1923-1939 arası dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren temel faktörler –tarihi, ekonomik, askeri, siyasi (ülke içi ve ülke dışı)- irdelenecek ve ülkenin benimsediği dış politika yaklaşımının pratikte hangi yansımaları bulduğuna değinilecektir. Son olarak, savaşın hemen öncesindeki dönemde Avrupa'da yaşanan ve savaşa giden yolu inşa eden belli başlı gelişmeler ana hatlarıyla ortaya konacak ve anılan gelişmelerin İngiliz-Türk ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini incelenecektir. Çalışmanın ikinci ölümünde ise, Mihver güçlerinin üstünlüğü ile geçen dönemde (1939-1943) savaşın gidişatında ortaya çıkan yeni durumlar ve bu durumların iki ülke ilişkileri üzerindeki etkileri irdelenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise Müttefiklerin avantajlı duruma geçtiği dönem (1943-1945) ele alınacak ve bu dönemde yaşanan gelişmelerin iki ülke ilişkilerine yansımaları incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ALTYAPISI

1.1. Başlangıcından Cumhuriyet'e Kadar İngiliz-Türk İlişkileri

İki millet arasındaki ilişkilerin tarihi çok daha erken dönemlere kadar gitse de, iki ülke arasındaki ilk resmi ilişkiler 16ncı yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na ilk diplomatik temsilcisini (William Harborne – Büyükelçi) 1583 yılında göndermiş, buna karşın Osmanlı İmparatorluğu ise Londra'daki ilk elçisini (Yusuf Agâh Efendi) ancak 18nci yüzyılın sonlarında görevlendirmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015) 7 Yıl Savaşları sonrasında İngiltere'nin Fransa'dan Hindistan'ı alması ve kısa bir süre sonra Rus İmparatorluğu'nun Kırım'ı ilhak ederek güneye doğru yayılması Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiliz nezdinde stratejik açıdan daha önemli kılmıştır. Zira, güneye doğru yayılması muhtemel bir Rus İmparatorluğu, İngilizlerin ticari çıkarları açısından çok önemli olan Hindistan için bir tehdit oluşturabilirdi. İşte bu motifin de etkisiyle, İngiliz-Türk ilişkileri 18nci yüzyılın sonlarında daha da artmaya başlamıştır. Napolyon'un 1798'de İngilizlerin Hindistan'a giden ticaret yolu üzerindeki çok önemli bir noktada yer alan Mısır'a saldırması iki ülke arasındaki ittifakı daha da önemli bir hale getirmiştir. Bu ittifak sayesinde Osmanlı ordusunun desteğini alan İngilizler 3 yıl süren çatışmaların ardından ancak 1801'de Fransızları Mısır'dan çıkarabilmişlerdir.(Hale, 2003:11) Avrupa güçleri arasındaki ittifak sistemlerinin sürekli olarak değiştiği Napolyon Savaşları İngiliz-Türk ilişkileri açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. 1805'te imzalanan İngiliz-Rus ittifak anlaşmasının ardından, aynı yılın eylül ayında Osmanlı ve Rus İmparatorluğu arasında da bir anlaşma imzalanmıştır. (Hale, 2003:11) Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1806'da Fransa ile görüşmelere başlaması üzerine Ruslar Eflak ve Boğdan'a saldırmış ve altı yıl sürecek Osmanlı-Rus savaşını başlatmışlardır. 1807'de imzalanan Tilsit Barışı (Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını öngörüyordu) ile dengeler bir kez daha tersine dönmüş ve Fransız-Rus ittifakı ortaya çıkmıştır. Bu durum, Boğazlar –ve dolayısıyla Mısır ve Hindistan- üzerindeki çıkarları tehdit altına giren İngiltere'yi harekete geçirmiş ve 1809'da imzalanan Kale-i Sultaniye Anlaşması ile "boğazların kapalılığı ilkesi"(Şener, 2014:474) -İstanbul ve Çanakkale boğazlarının barış zamanında Osmanlı haricindeki tüm ülkelerin savaş gemilerine kapalı olması- kabul edilmiştir. Bir başka

deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanması ve Boğazların başka bir ülkenin kontrolüne girmesinin engellenmesi İngilizlerin bölgedeki çıkarları açısından en öncelikli konu haline gelmiştir. Ancak paradoksal bir biçimde, 1820'lerin başlarında Rus kışkırtmalarının da etkisiyle patlak veren Yunan ayaklanmaları İngilizlerin bu politikalarında bir takım değişikliklere gitmesine neden olmuştur. İngilizlerin bu tutumunda o dönemde İngiliz kamuoyunda etkin olan *philhellenism* (antik Yunan kültürünün yüceltilmesi ve takdir edilmesi) akımının da etkisi vardır. İngiliz bakış açısına göre, Yunanistan er ya da geç bağımsız olacaktır ve bu nedenle Rusların Yunanistan üzerindeki etkisinin bertaraf edilmesi için onun bağımsızlığının İngiliz eliyle sağlanması gerekmektedir.(Armaoğlu,2010:82) Yunan ayaklanmasını bastırmak isteyen Osmanlı ordusu ise, bu dönemde içinde bulunduğu askeri ve lojistik yetersizlikler nedeniyle Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan (Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi karşılığında) yardım istemiştir. Ayaklanmanın 1826'da kanlı bir şekilde bastırılması üzerine, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'na nota vererek ilerlemeyi durdurmasını istemiştir. Ancak bu isteğin reddedilmesiyle İngiliz, Fransız ve Rus kuvvetlerinden oluşan müşterek bir filo 1827'de Navarin önlerinde Osmanlı-Mısır filosunu batırmıştır. Sonuç olarak, 1828-29 Osmanlı-Rus harbinden[5] sonra imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan bağımsızlığını kazanmış, bu bağımsızlık kararı 1832'de Osmanlı hükümeti tarafından tanınmıştır. (Hale, 2003:13)

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, isyan sırası kendisine önceden vaat edilen Mora ve Girit valiliklerini elde edemeyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya gelmiştir. Mora ve Girit'te istediğini alamayan Kavalalı kendisine Suriye valiliğinin ihdas edilmesini istemiş, ancak bu isteğin II.Mahmut tarafından kabul edilmemesi üzerine Suriye'yi işgal etmiştir. Suriye üzerine gönderilen Osmanlı ordusunu geri püskürten Mısır ordusu Kütahya'ya kadar ilerlemiş, ancak Rus ordusunun İstanbul'a asker çıkarması ile Kavalalı'nın ilerleyişi durdurulmuştur. Bu yardımının bir karşılığı olarak imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması (1833) ile Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli imtiyazlar elde etmişlerdir. Rusların bu anlaşmayla elde ettikleri ayrıcalıkların İngiltere açısından en dezavantajlı olanı belki de Boğazlarla ilgili düzenlemeydi. Buna göre, Rusya'ya bir saldırı olması halinde Çanakkale Boğazı kapatılacaktı. Bir başka deyişle, bu İngiltere'nin Boğazlara ilişkin çıkarları açısından

[5] Yunan ayaklanması sırasında zor durumda kalan Osmanlı, Ruslar ile anlaştı. 1825'te imzalanan Akerman Sözleşmesi'ne göre Osmanlı Rusya lehine Kafkasya'da bir takım sınır düzenlemeleri yapacak ve Rus gemilerine Osmanlı sularında dolaşma yetkisi verecekti. II. Mahmut'un Navarin yenilgisi ardından sözleşme koşullarını yerine getirmeyeceğini beyan etmesi üzerine Ruslar 1828'de savaş ilan etti.

olabilecek en kötü şeydi. Lord Palmerstone'ın deyişiyle "Osmanlı'ya Kavalalı karşısında yardım etmemek çok büyük hataydı".(Armaoğlu,2010:92) İngilizler kaçırdıkları bu fırsatı telafi etmek için çok fazla beklemek zorunda kalmamışlardır. 1838'a gelindiğinde, II.Mahmut Kavalalı Mehmet Ali'nin güçlerini Suriye'den çıkarmak için tekrar harekete geçmiştir. Askeri ve ekonomik açıdan zayıf durumda bulunan Osmanlı İngiltere'den yardım istemiş ve bunun karşılığında imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile İngilizlere çok önemli ekonomik imtiyazlar sağlanmıştır.[6](Pamuk, 2014:98-100; Acartürk ve Kılıç, 2011:12) Sonuç olarak, İngiliz desteğini de alan Osmanlı İmparatorluğu Mısır Ordusu'nu yenmiş ve parçalanmaktan bir kez daha kurtulmuştur. İngiltere, 1833 Hünkâr İskelesi ile Ruslara kaptırdığı stratejik ve jeopolitik avantajları ise 1841'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile geri almıştır. İlgili anlaşmaya göre Boğazlar barış zamanında tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olacak, savaş zamanında ise Osmanlı'nın uygun gördüğü devletlerin savaş gemilerine açık olacaktı.(Keleş, 2008:159-160; Şener, 2014:476) Dönemin İngiliz dışişleri bakanı Lord Aberdeen İngiltere'nin Osmanlı politikasını şöyle özetlemiştir : "*İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasının özü Türk gücünü desteklemek ve gerek iç karışıklıklar gerekse dış saldırılar karşısında imparatorluğun parçalanmasını engellemektir*". (Hale, 2003: 15)

Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç karışıklıklardan kaynaklanan istikrarsızlıklar karşısında konumunu güçlendirmek açısından attığı en önemli adımlardan birisi de Tanzimat Fermanı'dır. İngiltere, genel Osmanlı politikasıyla da uyumlu bir şekilde, Tanzimat sürecinde de önemli rol oynamıştır. Öyle ki, ferman ile yapılacak reformların genel çerçevesi Mustafa Reşit Paşa ve sonradan İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği görevini yürütecek olan Lord Canning (1841-1858) tarafından birlikte belirlenmiştir.(Işık, 2010:223) Tanzimat reformları ile birlikte, dinleri ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarının kanunlar önünde eşit sayılması sağlanmıştır. Böylece İngiltere, Rus nüfuzunun Osmanlı toprakları üzerinde yayılmasını sınırlandırmıştır. İç karışıklıklar karşısında Osmanlı'yı güçlendirmek isteyen İngiltere, dış saldırılar karşısında da ona destek vermiştir. Bu yaklaşımın pratikteki yansıması Kırım Savaşı'nda görülmektedir. Savaş, temelde Kudüs'teki kutsal yerler üzerindeki Fransız-Rus çekişmesinden kaynaklanmıştır. Osmanlı'nın 1852'de Fransa'ya (III.Napolyon) Ortodoks

[6] 1838 öncesi dönemde Osmanlı bir malın ihracatını herhangi bir özel kişinin tekeline bırakabiliyor, istediği malların ihracatını yasaklayabiliyor ve olağanüstü durumlarda devlete ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete ekstra vergiler getirebiliyordu. Balta Limanı Anlaşması ile dış ticaret tekelleri kaldırılmış ve devletin ekstra vergi uygulama hakkından vazgeçilmiştir. Yine, eskiden ihracata uygulanan % 3'lük vergi oranı % 12'ye çıkarılmış ve yabancı tüccarlar iç gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur.

Hıristiyan tebaayı koruma hakkını vermesi üzerine Rusya buna tepki ile karşılık vermiştir. Çarın özel temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilen Mençikov Osmanlı hükümetinden Ortodoks tebaanın korunmasına dair bir takım ayrıcalıklar istemiş ancak bu istekler kabul görmemiştir. İngiltere, çıkarlarına uygun bir refleksle harekete geçerek donanmasını Çanakkale'ye göndermiş ve Rusya'ya Osmanlı'nın yanında olduğu mesajını vermiştir. Mençikov'un İstanbul'dan istediği sonucu alamaması üzerine Rusya Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiş, Osmanlı Rusya'ya ültimatom vermiş ancak Rusya'nın olumlu cevap vermemesi üzerine 23 Ekim'de Osmanlı-Rus savaşı başlamıştır.(Ünalp, 2013:3-6) 1854'te İngiltere ve Fransa da Rusya'ya savaş ilan etmiş ve Sivastopol'un Eylül 1855'te müttefikler tarafından ele geçirilmesiyle savaş sona ermiştir. (Hale,2003:16-17) Savaş sonrasında imzalanan Paris Anlaşması ile 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen *status quo*'ya geri dönülmüş, Boğazlar tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı hale getirilmiş ve hem Rusya hem de Osmanlı'nın Karadeniz kıyılarında tersane inşa etmeleri yasaklanmıştır. (Keleş,2008:187) Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumu'na (*European Concert)* dâhil edilmiş ve imzacı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve bütünlüğüne riayet etmeyi taahhüt etmişlerdir. (Hale,2003:17) Böylece, İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki çıkarlarının Rusya tarafından tehdidi bir kez daha bertaraf edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Paris Anlaşması'nda elde ettiği kazanımlar sayesinde, takip eden 20 yılda görece istikrarlı ve sakin bir dönem geçirmiştir. Ne var ki, 1874'te Bosna Hersek'te başlayan ve daha sonra Bulgaristan'a yayılan isyanlarla İmparatorluk yeniden çalkantılı bir dönem içine girmiştir. Osmanlı ordusunun Bulgaristan isyanını bastırırken uyguladığı yöntemler Avrupa'da birçok kesimin tepkisini çekmiş ve bu olaylar batı kamuoyunda "Bulgar dehşeti" (*Bulgarian horror*) olarak kavramsallaştırılmıştır. Ortodoksluk refleksiyle Kırım Savaşı'na giren Rusya, Bulgar isyanına ise Panslavist bir dürtüyle yaklaşmış ve Slavların koruyuculuğunu üstlenerek Osmanlı'ya müdahale etme tehdidinde bulunmuştur. Çok geçmeden Sırplar da isyan kervanına katılmış ve 1876'da Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Osmanlı'nın Sırpları yenilgiye uğratmasının ardından İstanbul'da Tersane Konferansı toplanmış ve Balkan olaylarının çözüme kavuşturulması masaya yatırılmıştır. Konferansın yapıldığı gün I.Meşrutiyet ilan edilmiş ancak bu da konferansta Osmanlı aleyhine ağır kararların alınmasına engel olamamıştır. İngiltere bir Osmanlı-Rus harbini önlemek ve çıkarlarının tehlikeye girmesini engellemek için Londra'da bir konferans düzenlemiş, ancak konferansta hazırlanan protokol Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.

Protokolün reddi 1877'de Osmanlı-Rus harbinin (93 Harbi) başlamasına neden olmuş, Osmanlı savaşta ağır bir yenilgi almıştır. Savaşın sonunda imzalanan Ayastefanos Anlaşması ile Büyük Bulgaristan'ın kurulması, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık verilmesi öngörülüyor, bir başka deyişle, Balkanlar Rusya'nın nüfuz alanı altına giriyordu. Bu durum hem İngiltere, hem birliğini yeni sağlamış olan Almanya hem de Avusturya açısından istenilen bir sonuç değildi. Bu üç devletin baskılarıyla 1878'de toplanan Berlin Konferansı'nın ardından Ayastefanos'ta kurulması öngörülen Büyük Bulgaristan parçalanmış (böylece Rusya'nın sıcak denizlere inişinin önüne geçilmiştir); Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlığı tanınmış ve Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır.(Hale,2003:19) İngiltere ise Kıbrıs Anlaşması (1878) sayesinde Doğu Akdeniz'de çok önemli bir stratejik konuma sahip olan Kıbrıs Adası'nın yönetimini ele geçirmiş (Akalın ve Çelik,2012:30) ve Osmanlı'nın Asya'daki topraklarını korumayı taahhüt etmiştir. 93 Harbi, sonuçları açısından da İngiliz dış politikasında önemli paradigma değişmelerine yol açmıştır.[7] En önemlisi, İngiltere'nin Osmanlı'ya bakışı değişmiş (Kürkçüoğlu,1978:17) ve Osmanlı'nın artık daha fazla ayakta kalamayacağını anlayan İngiltere açısından onun toprak bütünlüğünü korumak artık bir öncelik olmaktan çıkmıştır. Öyle ki, Rusya'nın nüfuzunun yayılmasını önlemek için Türkiye'nin doğusunda bir Ermenistan'ın kurulmasını desteklemek de İngiliz seçenekleri arasında yer almıştır.(Armaoğlu,2010:122) 1882 yılına gelindiğinde ise ikili ilişkiler Mısır meselesi yüzünden daha da gerginleşmeye başlamıştır. İngiltere, Doğu Akdeniz'de Fransa ile giriştiği rekabetin bir sonucu olarak –ayrıca Süveyş Kanalı'nın inşa edilmesiyle bölgenin İngiliz ticaret yolları açısından çok daha önemli hale gelmesiyle- resmiyette Osmanlı yönetiminde bulunan Mısır'ı işgal etmiştir.(Akalın ve Çelik,2012:36) Buna paralel bir şekilde, Osmanlı'nın da İngiltere'ye bakışı değişmiş, her ne kadar etkileri kısıtlı olsa da, II. Abdulhamit İngiliz politikalarına karşı Halifelik kurumunu –bir başka deyişle Panislamizm politikasını- kullanmaya başlamıştır. Zira İngiltere'nin sömürgelerinde –özellikle Mısır ve Hindistan'da- önemli oranda Müslüman nüfus yaşamaktadır. Bunun yanında, Osmanlı'nın İngiltere'den boşalan müttefiklik koltuğunu Almanya devralmıştır. II.Abdulhamit'in Kayzer II.Wilhelm ile yakın ilişkileri de Osmanlı-Alman yakınlaşmasını katalize eden bir başka

[7] Bunda İngiltere'de yapılan 1880 seçimlerinde liberal Gladstone'un muhafazakar Disraeli'yi yenerek iktidara gelmesi de önemli rol oynamıştır. Gladstone'un Osmanlı'ya bakışında, daha önce de değinildiği üzere, Bulgaristan olayları sırasında Avrupa kamuoyunda gelişen Türk aleyhtarlığının da etkisi yadsınmamalıdır.

faktördür.[8](McMeekin,2010:11) Almanya Osmanlı ordusunun modernizasyonunda (McMeekin,2010:8) önemli roller üstlenmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkiler artmaya başlamıştır. Birliğini geç tamamlayan Almanya artık İngiltere ile nüfuz alanı mücadelesine girmiş ve iki ülke arasındaki bu rekabetin yaşandığı en önemli bölge Osmanlı denetimi altında bulunan Mezopotamya olmuştur. Mezopotamya İngiltere açısından çok önemlidir, zira ülkenin Basra ve Hindistan ile bağlantısını sağlayan en önemli noktalardan birisidir. Aynı şekilde, *Weltpolitik* yaklaşımını benimseyen Almanya için de bölgenin ekonomik potansiyeli oldukça yüksektir. Mezopotamya üzerindeki İngiliz-Alman mücadelesinin en önemli ayaklarından birisini ise Bağdat Demiryolu projesi oluşturmaktadır. Bağdat Demiryolu imtiyazının 1903 yılında Almanya'ya verilmesi ile Almanlar İngilizler karşısında çok önemli avantajlar elde etmişlerdir.[9](Malhut,2013:153) Bağdat demiryolu üzerine İngiliz-Alman çekişmesi Birinci Dünya Savaşı'nın öncesine kadar devam etmiş, iki ülke proje üzerindeki ihtilaflarını 1913 yılında çözüme kavuşturmuşlardır. (Hale,2003:23)

II.Wilhelm ile iyi ilişkileri olan Abdulhamit'in 1908'de Jön Türkler tarafından tahttan indirilmesi ve yerine V.Mehmet'in gelmesiyle ile birlikte dış politikada yeni ittifaklar arayışı içerisine girilmiştir. Jön Türkler iktidara geldiklerinde İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya ile aynı anda iyi ilişkiler kurmak istemiş ancak bu devletlerin birbirleri ile olan çıkar çatışmaları nedeniyle pek de başarılı olamamışlardır. (Hale,2003:23) İngiliz dışişleri bakanı Grey, Jön Türkler'in İngiltere ile ittifak kurma çabalarına Fransa, Almanya ve Rusya ile olan ilişkilerini bozacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. (Hale,2003:23) Dış politikada müttefik arayışında yalnız kalan Osmanlı bunun bedelini Trablusgarp Savaşı'nda ağır bir şekilde ödemiştir. Birliğini geç tamamlayan, artan nüfusu ve gelişmekte olan sanayisi için toprak ve hammadde arayışı içine giren İtalya için en ideal yer Berlin Kongresi'nde (1878) kendisine önerilen Trablusgarp'tı. (Durgun,2014:134) Savaş henüz sürerken, bunu fırsat bilen ve Rusya tarafından kışkırtılan Balkan Ligi ülkelerinin (Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan) de Osmanlı'ya savaş açması ve ayrıca finansal, askeri ve lojistik yetersizliklerin de etkisiyle savaşı kaybeden Osmanlı böylece Doğu Akdeniz'deki çok önemli bir köprübaşını da

[8] Ne var ki II.Wilhelm dönemin İngiliz Başbakanı Lord Salisbury ile yaptığı bir görüşmede, çökmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nu birlikte paylaşma – ve böylece Rusya'nın Fransa ile ittifak yapmasını engelleme- konusunda teklif yapmaktan da geri durmamıştır.

[9] Almanya Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletme ve Bağdat ve Basra'da liman kurma hakkını elde etti. Bununla birlikte, demiryolu hattının sağındaki ve solundaki 20 km'lik alandaki yer altı ve yer üstü kaynaklarının da kullanım hakkı Almanlara ait olacaktı.

kaybetmiştir.[10](McMeekin,2010:107-108) Balkanlar'da mevcut durumun korunmasından yana olan İngiltere'nin devreye girmesiyle Londra Barışı imzalanmış ve bu anlaşmayla Osmanlı'nın Avrupa sınırı Midye-Enez hattının doğusuna çekilmiş, Girit ve Edirne elden çıkmıştır. Londra'da çözüme kavuşturulamayan Arnavutluk sorunu Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında yeni bir savaşın çıkmasına neden olmuş, Bulgaristan'ın yenilmesiyle Osmanlı Edirne'yi tekrar geri almıştır. Osmanlı hükümeti bu süreçte İngiltere'den destek istemesine rağmen, bu istek Avrupa güçlerinin İngiltere'ye karşı ortak tavır alacağı gerekçesiyle yine kabul görmemiştir.(Hale,2003:24) Böylece, Büyük Savaş'a giden yolda Osmanlı tüm çabalarına rağmen Fransa, Rusya ve İngiltere ile ittifak kuramamış ve belki de tarafsız kalabileceği bir savaşta[11](Armaoğlu,2004:85), bir kısım idarecilerin de etkisiyle Almanya'nın yanında saf tutmuştur. Savaş, Boğazlar üzerindeki çıkarları uzun bir süreden beri çatışan İngiltere ve Rusya'yı aynı safta birleştirmiş, iki devlet Osmanlı'nın savaştan sonraki paylaşımı konusunda birbirlerine karşılıklı vaatlerde bulunmuştur. İngiltere, hem kral V.George hem de dışişleri bakanı Sir Edward Grey tarafından Rusya'nın Londra büyükelçisine şifahen bildirmek suretiyle, Boğazlar ve İstanbul'u Rusya'ya bırakacağını vaat etmiş, bunun karşılığında ise Rusya'nın İran'daki İngiliz çıkarlarını gözetmesini istemiştir.(McMeekin,2011:115-125) 1915'e gelindiğinde, İngiltere hem Osmanlı'yı savaş dışı bırakmak ve Almanya'yı Avrupa'da sıkıştırmak hem de Rusya'ya yardım götürmek için Çanakkale cephesini açmıştır. Ne var ki, Çanakkale harekâtı başarısız olmuş, iki taraftan da çok sayıda kayıp verilmiş ve bu başarısızlık dönemin Donanma Bakanı olan Winston Churchill'in istifa etmesine neden olmuştur. Benzer şekilde, güneyde Irak Cephesi de İngiltere tarafından açılmış ve 1916'da İngiliz birlikleri Kut-ül Ammare'de Osmanlı ordusu tarafından yenilgiye uğratılmıştır. İngiltere bir taraftan da bölgedeki Arap aşiretleriyle ilişkiye girerek onları Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmiştir. Mekke Şerifi Hüseyin'e, Irak ve Suriye de dâhil olmak üzere tüm Arap yarımadasında bir Arap Devleti kurulacağı ve bu devletin başına da kendisinin geçeceği vaat edilmiştir. Bununla birlikte, İngiltere bir taraftan da Fransa ile gizli bir anlaşma yapıp bölgeyi kendileri arasında paylaşma planları yapmıştır. Ne var ki, Sykes-Picot Anlaşması'nın Ekim Devrimi ile Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler tarafından

[10] Donanmasının ne kadar yetersiz olduğunu gören Osmanlı, bu tarihten itibaren donanmasını güçlendirme çabaları içine girecek ve İngiltere'den savaş gemisi (*dreadnought*) siparişinde bulunacaktır. Dahası, yapımı tamamlanan ve teslim edilmek üzere olan iki dreadnought tam savaş arifesinde Churchill'in de etkisiyle Osmanlı'ya teslim edilmeyecek, bunun üzerine Osmanlı Almanya'dan temin ettiği iki gemiyle (Goeben ve Breslau) Rus limanlarını bombalayarak savaşa girecektir.

[11] Osmanlı aslında savaşın başında tarafsız kalmış, buna karşılık kapitülasyonların kaldırılması ve kaybedilen bazı toprakların kendisine verilmesini istemiş, ne var ki İngiltere bu isteklere de karşı çıkmıştır.

kamuoyuna açıklanması ile bu planlar deşifre olmuştur.[12](Soy,2004:189) Esasında, 1917 yılı birçok açıdan savaşın gidişatının değiştiği yıl olmuştur. Zira, bu yıl içinde Rusya'da devrim gerçekleşmiş ve Ruslar savaştan çekilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri savaşa girerek dengeyi itilaf devletleri lehine değiştirmiştir. Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla Osmanlı doğudaki Rus tehdidinden kurtulmuş, ancak Bulgaristan'ın da savaş dışı kalmasıyla Almanya ile olan bağlantısı kesilmiş ve bir anlamda savaşın mağlubiyetle biteceği kesinleşmiştir. Dört yıl süren savaş 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile sona ermiş, galip devletlerle mağluplar arasındaki barış görüşmelerine başlanılmıştır. İngiltere, Mondros öncesinde Fransa'yı devre dışı bıraktığı için ateşkes görüşmeleri İngiltere ile Osmanlı arasında cereyan etmiştir. (Oran,2002:110) Mütareke metninde yer alan en önemli hususlar şu şekildedir (Gönlübol ve Sar,1987:5):

1- Boğazlar bölgesi Müttefik devletler tarafından işgal edilecektir,
2- Müttefikler kendi güvenliklerinin tehdit altında olması durumunda istedikleri yerleri işgal edebilir (Madde 7),
3- Sınır güvenliği ve iç güvenlik güçleri hariç olmak üzere tüm Osmanlı ordusu derhal terhis edilecektir,
4- Türk donanması derhal lağvedilecek ve gemiler belirlenecek bir limanda mevkuf bulundurulacaktır,
5- Ülke içindeki tüm iletişim hatları (telsiz, telgraf ve kablolar) Müttefikler tarafından kontrol edilecektir,
6- Altı Ermeni ilinde karışıklık çıkması halinde Müttefikler bu bölgeleri işgal edebileceklerdir ve
7- Kafkasya, Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki Osmanlı kuvvetleri en yakın Müttefik komutanlığına teslim olacaktır.

Bununla birlikte, Mondros Mütarekesi Müttefikler arasındaki anlaşmazlıkların gün yüzüne çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin, Mütarekenin taslak metninde Fransa'ya bırakılmış olan Kilikya (Mersin, Adana ve doğusu) bölgesindeki tüm Osmanlı kuvvetlerinin tahliyesi öngörülmüşken, nihai metinde anılan bölgede asayişi korumak maksadıyla bir miktar Osmanlı kuvveti bulundurulabileceği belirtilmiştir.(Oran,2002:110) Müttefikler mütarekenin imzalanmasından hemen sonra 7nci Madde'ye de dayanarak Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgale başlamışlardır. Müttefik

[12] Anılan anlaşma ile Bağdat-Basra arasındaki bölgenin İngiltere'ye, Adana-Mersin arasındaki bölgenin Fransa'ya verilmesi planlanmış, Filistin'in ULUSLARARASI BÖLGE statüsüne geçmesi kararlaştırılmış, bu bölgelerin dışında kalan yerlerde ise bir Arap devletinin kurulması öngörülmüştür.

donanması 13 Kasım 1918'de İstanbul'a girmiş, iki gün sonra İngilizler Musul'u işgal etmiş ve aynı zamanda İzmit, Eskişehir ve Samsun'a birlikler yerleştirmiş; Fransızlar Adana, Urfa, Maraş, Antakya ve İskenderun'a asker çıkarmış ve İtalyanlar da Antalya ve Kuşadası'nı işgal etmiştir. Bunun yanında İngiliz desteğini de arkasına alan Yunanistan ise İzmir'e çıkmıştır.(Oran,2002:112) Bu işgal hareketleri Anadolu genelinde ulusal direniş hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmış ve böylece Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk tohumları atılmıştır. Müttefikler arasındaki çıkar çatışmaları ve uyumsuzluklar bir barış anlaşmasının imzalanmasını geciktirmiş ve bu süre zarfında Anadolu'daki direniş hareketi güçlenme imkânı bulmuştur. 1920 başlarında Müttefikler Londra'da bir araya gelerek barış anlaşmasının maddelerini belirlemiş, alınan kararlar Mayıs ayında Sevres kentinde Osmanlı hükümetine bildirilmiştir. Sevres Anlaşması Osmanlı hükümeti tarafından da onaylanmış ve 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Anlaşma ile öngörülen en önemli hususlar şunlardır: (Hale,2003:37) 1- İstanbul'daki Osmanlı hükümdarlığı devam edecek ancak Boğazlar'ın kontrolü uluslararası bir komisyona devredilecektir, 2- İzmir ve çevresi 5 yıllığına Yunanistan tarafından yönetilecek daha sonra yerel meclisin vereceği bir kararla Yunanistan'a bağlanacaktır, 3- Trakya'nın doğusu Yunanistan'a terk edilecektir, 4- Anadolu'nun doğusunda bağımsız bir Ermenistan kurulacaktır ve 5- Fırat'ın doğusu, kurulacak Ermenistan'ın güneyi ve Suriye ve Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin sayıca üstün oldukları yerlere yerel özerklik verilecektir (Madde 62, 63 ve 64).

İngiltere, bu anlaşma ile kendisi için çok önemli olan Ortadoğu'yu "*İstanbul'da Boğazlar üzerinde kendisine bağımlı, küçük ve güçsüz bir Osmanlı Devleti, batı Anadolu'da bir Yunanistan, Anadolu'da Kürt ve Ermeni devletleri, daha güneyde ise kendisine bağlı Arap şeyhlikleriyle*" (Oran,2002:139) kontrol etmek istemiştir. Bununla birlikte, müttefikler arasında olduğu gibi, İngiliz karar alıcıların kendi aralarında da bir uyumdan bahsetmek oldukça zordur. Zira, Lloyd George İzmir'e çıkan Yunanlıları desteklerken, Lord Curzon Yunanistan'a Anadolu'da toprak verildiği halde barışın sağlanamayacağını savunmuş, Winston Churchill ise Türkiye'nin Bolşeviklere karşı bir tampon rolü üstleneceğini düşünerek Türk taraftarı bir tutum almıştır.(Hale,2003:41) Bunun yanında, İngiltere bir taraftan Hindistan, Mısır ve İrlanda'da patlak veren bağımsızlık hareketleriyle, bir taraftan da savaşın ardından Fransa'nın Avrupa'daki dengeyi sağlamaya dönük talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. (Oran,2002:140) Benzer şekilde kendi ülkelerindeki iç karışıklıklarla mücadele eden Fransa (Gönlübol ve Sar,1987:34-41) ve İtalya'nın (Hale,2003:43) Ankara hükümeti ile anlaşmaya vararak kuvvetlerini Anadolu'dan çekmesi - ayrıca Sovyetler ile Ankara hükümetinin anlaşmaya

varması- İngiltere'yi Ankara ile temas kurmak zorunda bırakmıştır. Fransa ve İtalya'nın bu tutumlarında Ankara hükümeti ordusunun Yunanistan karşısında kazandığı zaferlerin de etkisi vardır. Büyük Taarruz öncesinde İngiltere ile diplomatik yollardan bir çözüm arayışı içerisine giren Ankara hükümeti, Şubat 1922'de dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey'i Londra'ya göndermiş ve Misak-ı Milli sınırlarının İngiltere tarafından kabul edilmesini sağlamaya çalışmış ancak bu talep İngiltere tarafından kabul görmemiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:41) Mart ayında İngiltere, Fransa ve İtalya ile Ankara hükümeti temsilcileri tekrar bir araya gelmiş, Müttefikler Sevr Anlaşması'nın bazı maddelerinde değişiklik teklif etmiştir. Ankara hükümetinin Anadolu'nun koşulsuz olarak boşaltılması talebi İngiltere tarafından kabul görmemiş ve böylece diplomatik çözüm yollarının kapalı olduğunun anlaşılmasıyla Büyük Taarruz için son hazırlıklara başlanmıştır. (Oran,2002:146) Büyük Taarruz'un başarıya ulaşması ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan çıkarılmasının ardından İtilaf Devletleri ile Ankara hükümeti temsilcileri Ekim'de Mudanya'da bir araya gelerek bir ateşkes anlaşması imzalamışlardır.[13](Oran,2002:147) Anlaşmayla Doğu Trakya'nın boşaltılması ve Türk ordularının barış konferansı başlayıncaya kadar İstanbul ve çevresine girmeyeceği kabul edilmiş ve Lozan'da bir barış konferansının toplanması kararlaştırılmıştır. (Hale,2003:45) Takip eden süreçte, hem Ankara hem de İstanbul hükümetine konferansa katılım davetiyesinin gönderilmesi Ankara'da rahatsızlık yaratmış ve bu iki başlılığın önüne geçebilmek için 1 Kasım 1922'de Saltanat resmen ilga edilmiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:47; Oran,2002:215-216) 21 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, Nisan'da yeniden başlayan görüşmeler sonunda Lozan Antlaşması 24 Temmuz'da imzalanmıştır. Konferans boyunca İngiltere'nin üzerinde durduğu en önemli konular Boğazlar meselesi ve Musul sorunu olmuştur. Konferansa Türkiye'nin isteği üzerine sonradan çağrılan Sovyetler, Boğazların Türkiye'nin kontrolünde olmasını (böylece Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemileri Boğazlara giremeyecekti) talep ederken, Türkiye İngiltere'nin tezini kısmen de olsa kabul ederek Boğazların tüm devletlerin gemilerine açılmasından yana olmuştur. (Gönlübol ve Sar,1987:51;Oran,2002:221) [14] Sonuç olarak üzerinde anlaşılan –Sovyetler

[13] Sovyetlerin Ankara'yı desteklemeleri, Fransa ve İtalya'nın halihazırda Anadolu'daki kuvvetlerini geri çekmiş olmaları ve İngiliz kamuoyundaki savaş karşıtı baskıların da etkisiyle İngiltere Türklerle doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır.

[14] Uzun bir süreden beri Boğazlar'ın Rus kontrolünde olmasını istemeyen İngiltere, Sovyet donanmasının artık güçsüz olması ve ticari çıkarları nedeniyle Boğazların tüm devletlere açık olmasını istemiştir. Bunun farkında olan Rusya ise İngiliz donanmasının Karadeniz'e girmesini önlemek için Türkiye'nin Boğazlar'ı kontrol etmesini

anlaşmayı imzalamamıştır- Boğazlar rejiminin genel hatları şu şekildedir: 1- Barış zamanında tüm ülkelerin ticaret gemileri tam geçiş serbestliğine sahiptir, 2- Savaş zamanında, Türkiye tarafsız ise barış zamanındaki şartlar geçerli olacak; Türkiye savaşan taraf ise, tarafsız gemiler düşmana yardım etmemek şartı ile Boğazlardan geçebilecektir, 3- Karadeniz'e geçebilecek savaş gemilerinin tonajı, Sovyet donanmasının azami tonajını aşmayacaktır, 4-Boğazlardan geçecek gemilere nezaret etmek için Türkiye'nin başkanlığında uluslararası bir komisyon kurulacaktır.

Uzun askeri ve diplomatik mücadeleler sonucunda imzalanan Lozan'ın Türkiye açısından önemi çok büyüktür. Lozan Türkiye'nin uluslararası arenadaki siyasi –Türkiye bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır- ve iktisadi –kapitülasyonlar kaldırılmıştır- bağımsızlığının bir nişanıdır.(Oran,2002:222) 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda atılan en önemli adımdır.

1.2. 1923-1939 Arasında İngiliz-Türk İlişkileri

Cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen sonrasındaki dönemde iki ülke ilişkilerini şekillendiren en temel unsur Musul Sorunu olmuştur. (Hale,2003:50) Bilineceği üzere, Musul Sorunu Lozan Konferansı'nda bir çözüme kavuşturulamamış ve anlaşmanın 3ncü maddesinin 2nci fıkrasına göre Türkiye ile Irak arasındaki sınırın anlaşmadan sonraki 9 ay içinde Türkiye-İngiltere arasında yapılacak müzakereler ile çözümlenmesi, öngörülen sürede bir sonuca varılamaması durumunda sorunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi öngörülmüştür.[15](Silier,1971:79) Buna binaen, Taraflar 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da (Haliç Konferansı) bir araya gelmişlerdir. Türk tarafının tezine göre, Musul'un 2/3'si Türk ve Kürtlerden oluşmakta ve bu nedenle –ayrıca coğrafi olarak da Türkiye'ye yakın olması nedeniyle- Türkiye'ye bırakılmalıdır; ayrıca Süleymaniye ve Kerkük şehirleri de –bölgeden elde edilecek petrol gelirlerinden İngiltere'ye pay verilmesi karşılığında- Türkiye sınırlarına dâhil edilmelidir.(Uzgel ve Kürkçüoğlu,2002:263) İngiliz tarafı ise Musul'un Irak sınırları içinde kalmasını, ayrıca Hakkari'nin bir kısmının da Irak'a dâhil edilmesini –bölgede yaşayan Hıristiyan Asurileri

talep etmiştir. İşte bu görüş farklılığını kendi çıkarına kullanmak isteyen Türkiye, Sovyetlerin de konferansa davet edilmesinde ısrar etmiştir.

[15] 3ncü maddenin 2nci fıkrasının tam hali şu şekildedir : "Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren 9 aylık süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yolu ile saptanacaktır. Öngörülen bu süre içinde, iki devlet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Sınır konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri, **kesin geleceği bu karara bağlı olan** toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri harekette bulunmamayı karşılıklı olarak taahhüt ederler".

öne sürerek- istemişlerdir. İngiltere sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşımak –ve Cemiyet'teki nüfuzundan faydalanmak- amacıyla müzakereleri çıkmaza sokmuş ve konferans bir sonuç alınamadan 5 Haziran'da kapanmıştır.(Gönlübol ve Sar,1987:72) Böylece, Lozan Anlaşması gereği sorun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi'ndeki görüşmeler 20 Eylül'de başlamış, Türk tarafı Musul'da bir plebisit yapılması gerektiğini öne sürmüş, İngiliz tarafı ise bölge halkının cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadıkları gerekçesiyle bu öneriye karşı çıkmıştır. Görüşmelerde, bölgedeki siyasi ve etnik durumun tespiti için bağımsız devletlerin temsilcilerinden oluşan bir heyetin kurulması ve heyet tarafından hazırlanacak raporun Cemiyet'e sunulması kararlaştırılmıştır. Heyet bölgedeki çalışmalarını Eylül ayında bitirmiş ve raporunu Milletler Cemiyeti Meclisi'ne sunmuştur. Anılan rapora göre: 1- Musul halkı bağımsız kalmak istemektedir; 2- Bölge, halkının iktisadi çıkarları açısından Irak'a dâhil edilmelidir ancak 25 yıl boyunca İngiliz mandası altında kalacaktır.(Gönlübol ve Sar,1987:73) Bu rapor İngiltere tarafından kabul görmüş, ancak Türkiye Lozan Anlaşması'nın Milletler Cemiyeti'ne bağlayıcı kararlar alma yetkisi vermediğini öne sürerek itirazda bulunmuştur.(Uzgel ve Kürkçüoğlu,2002:264) Bunun üzerine Cemiyet, Milletlerarası Adalet Divanı'ndan bu konuda bir görüş istemiş, Divan ise 21 Kasım'da verdiği kararda Lozan Anlaşması'nın 3ncü maddesinde geçen "kesin geleceği bu karara bağlı olan" ibaresine dayanarak Cemiyet'in bağlayıcı kararlar alabileceğine hükmetmiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:73) Sonuç olarak, Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te aldığı kararla Musul'un Irak'ta kalmasına hükmetmiştir. Bu kararın alınmasında etkili olan nedenlerden en önemlileri şunlardır: 1-Türkiye'nin henüz Milletler Cemiyeti'ne üye olmaması ve Milletlerarası Adalet Divanı'na temsilci göndermemesi, 2- Şeyh Sait Ayaklanması'nın patlak vermesi, 3-İngiltere'nin Cemiyet'in en etkili ülkelerinden birisi olması 4- Akdeniz'de İtalyan tehdidinin baş göstermesi ve 5-Ankara hükümetinin Batılı devletlerle anlaşmaya giderek ülke içindeki reformlara yönelmek istemesi.(Uzgel ve Kürkçüoğlu,2002:265-267) Milletler Cemiyeti Meclisi'nin aldığı bu karara Türkiye'de tepkiyle karşılanmış, Türkiye Cemiyet'in İngiltere lehindeki bu kararına diplomatik bir karşılık olarak 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalamıştır.(Göl,1993:62) Bu anlaşma İngiltere'nin tepkisini çekmiş ve hatta İngiltere gerekli olması durumunda Çanakkale'yi abluka altına alma planları yapmıştır.(Hale,2003:51) Uzun süren savaşlarda siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısı çok zarar gören yeni Türkiye Cumhuriyeti Musul nedeniyle İngiltere ile silahlı bir çatışmaya girmeyi tercih etmemiş ve bu nedenle, Cemiyet'in aldığı kararı tanımamasına

rağmen, İngiltere ile anlaşma yapmak için diplomatik temaslara başlamıştır.(Uzgel ve Kürkçüoğlu,2002:267) Nihayet, 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Anlaşması" ile Musul sorunu nihai çözüme kavuşturulmuştur. Anlaşma ile Milletler Cemiyeti kararınca öngörülen Türkiye-Irak sınırı kabul edilmiş (ayrıca Türkiye lehine birkaç küçük değişiklik de yapılmıştır), Türkiye'ye 25 yıllığına Musul petrollerinden elde edilecek gelirin % 10'unun verilmesi öngörülmüştür.(Göl,1993:62) Takip eden süreçte, Türkiye 500.000 İngiliz sterlini karşılığında söz konusu % 10'luk hakkından feragat etmiştir.

Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler tedrici olarak gelişmeye başlamıştır. Dönemin dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras 1927'de bir gazeteye verdiği demeçte "*Irak Anlaşması'ndan sonra İngiltere ile olan ilişkilerimiz gelişti. Musul'u barışın yüce menfaatleri uğruna feda ettik*" demiştir.(Kürkçüoğlu,1985:79) Esasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte sadece İngiltere ile değil, birçok batılı devlet ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, 10 Aralık 1923'te Macaristan, 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 23 Temmuz 1923'te Polonya, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ile ve 17 Aralık 1925'te ise Sovyetler ile dostluk anlaşmaları imzalamıştır.(Önder,2010:12-13) Benzer şekilde, 15 Haziran 1928'de İran ile Dostluk ve Güvenlik anlaşması imza edilmiştir. Türkiye aynı zamanda Avrupa barışını sağlamayı öngören uluslararası anlaşmalara da taraf olmuş ve bu bağlamda 8 Eylül 1928'de Briand-Kellogg Paktı'na da dâhil olmuştur. "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ile kavramsallaştırılan dış politika yaklaşımının temelinde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi (ülke içi ve dışı) koşulların etkisi büyüktür. Zira Türkiye, 1912'den beri kesintisiz olarak süren savaşlarda çok büyük ekonomik ve beşeri kayıplara uğramıştır. Bunun yanında, artık kuzeyinde Sovyetler, güneyinde İngiltere ve batısında İtalya ile komşudur. Nispi gücü bu devletlere kıyasla oldukça düşük olan Türkiye, hayalcilikten uzak bir dış politika benimseyerek uluslararası arenada barıştan yana olduğunu göstermiştir. İşte bu paradigma ile inşa edilen Türk dış politikası İngiltere ile ilişkilerin 1920'lerin sonlarına doğru daha da artmasını sağlamıştır. 1929'da bir İngiliz filosunun Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmesi, filo komutanının Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyaret etmesi iki ülke arasındaki doğrudan ilişkilerin başlangıcı olmuştur. (Gönlübol ve Sar,1987:76)

1929 yılı, sebep olduğu artçı etkiler nedeniyle savaşa giden yoldaki en kritik dönemeçlerden birisidir. Zira, Ekim ayında Amerikan borsasının çökmesiyle başlayan finansal kriz kısa sürede reel ekonomiye de yansımış, birçok banka iflas etmiş, binlerce

şirket ve fabrika kapanmıştır.[16](Nevins ve Commager,2014:481) Ne var ki, bu kriz sadece Birleşik Devletleri etkilemekle kalmamış, kısa sürede Avrupa'ya da yayılmıştır. Avrupa ekonomileri içe kapanmaya başlamış, korumacılık ve otarşi –belki de en önemlisi ekonomik milliyetçilik- eğilimleri güçlenmeye başlamıştır.(Pamuk,2014:185) Ülkelerin ekonomik yapı ve kurumlarında ortaya çıkan bu negatif etkiler siyasi yapı ve kurumlarını da etkilemeye başlamış, ve böylece faşist diktatörlüklerin doğabilmeleri için daha uygun koşullar ortaya çıkmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:42) Versay'ın ağır koşullarını kabul etmeyen ve kendisine yeni "yaşam alanları" arayan Almanya ile Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmanın hesaplarını yapan İtalya revizyonist diktatörlüklerin başını çekmiştir. İngiltere ve Fransa ise Avrupa'daki *status quo'*nun korunmasından yana (anti-revizyonist) bir tutum benimsemişlerdir. Türkiye bir taraftan Sovyetlerle olan ilişkilerini iyi tutarken, bir taraftan da anti-revizyonist ülkelere de yakın durmuştur. Bu durum, onun İngiltere ve Fransa'nın politik gücünün çok etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne girmesinde de etkili olmuştur. Cemiyet, 6 Temmuz 1932'de Türkiye'nin teşkilata davetini öngören bir yasa tasarısı kabul etmiş, davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanmasının ardından Türkiye'nin üyeliği 18 Temmuz'da Cemiyet Genel Kurulu'nda onaylanmıştır.(Gönlübol ve Sar,1987:96-99) Bununla birlikte, İngiltere Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliği sürecinde önemli rol oynamış ve bu şekilde Türkiye üzerindeki Sovyet etkisini de sınırlandırmak istemiştir. Türkiye ise Cemiyet'e üye olmadan önce Sovyetlerin onayını almıştır. Çünkü Türkiye ile Sovyetler arasında 1925'te imzalanan anlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin onayı olmaksızın üçüncü taraflara taahhütte bulunmamayı kabul etmişlerdir.[17](Hale,2003:52)

1930'lu yılların başlarında Türkiye için en büyük tehdidi Mussolini İtalya'sı oluşturmakta ve bu tehdit bir açıdan Doğu Akdeniz'deki çıkarları dolayısıyla İngiltere'yi de ilgilendirmektedir.(Tamkin,2009:14) Daha önce de değindiğimiz üzere, Mussolini Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak istemekte ve Akdeniz'i "bizim denizimiz" (*mare nostrum*) olarak nitelendirmektedir. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesi ile birlikte İtalya-Almanya ittifakı daha da güçlenmiş ve bu durum hem Balkan devletlerini hem de Türkiye'yi daha da kaygılandırmıştır. Akdeniz'deki İtalyan tehdidi

[16] Daha önceki ekonomik krizlerden farklı olarak Büyük Buhran, esasında kıtlıktan değil bolluktan kaynaklanan bir krizdir. Bir başka deyişle, arzın eksikliğinden değil fazlalığından kaynaklanan bir krizdir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik nüfusun büyük bir bölümünün milli gelirden daha az pay almasına ve dolayısıyla alım gücünün düşmesine yol açmıştır. Üretilen mal ve hizmetlerin büyük bir kısmının satılamaması şirketlerin karlarının düşmesine, fabrikaların kapanmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur.

[17] Sovyetler Milletler Cemiyeti'ni kendilerine karşı oluşturulmuş bir yapı olarak değerlendirmekteydi. Türkiye bu nedenle o tarihe kadar Cemiyet üyeliği konusunda pek istekli davranmamıştır

Türkiye ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmış, ancak İngiltere başlangıçta Türkiye'ye destek vererek Mussolini'yi büsbütün Hitler'in kucağına itmek istememiştir.(Uzgel ve Kürkçüoğlu,2002:273) Hitler'in iktidara geldikten hemen sonra Silahsızlanma Konferansı'nı terk etmesi ve bir hafta sonra da Milletler Cemiyeti'nden çıkması tüm Avrupa'da kaygıları iyice arttırmıştır. Benzer kaygıları taşıyan Türkiye de aynı yıl içinde özellikle Balkan devletleri ile ittifak kurma arayışına girmiş ve bu bağlamda Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile karşılıklı dostluk anlaşmaları imzalanmıştır. Esasında, 1930'un sonlarından itibaren Balkan devletleri bir Balkan Paktı oluşturmak için bir araya gelmeye başlamış, ancak revizyonist Bulgaristan'ın istekleri böylesi bir paktın kurulmasını engellemiştir. 1930-34 yılları arasında toplanan 4 Balkan Konferansı'nın ardından 9 Şubat 1934'te Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir Balkan Paktı kurulmuştur.(Gönlübol ve Sar,1987:101-103) Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerini düzeltmesi, cumhuriyetin kurulmasından itibaren birçok reform gerçekleştirmesi ve nihayet Balkan Paktı'na dâhil olması İngiltere'nin Türkiye'ye bakışını müspet yönde etkilemiştir. Öyle ki, İngiltere Türkiye'yi artık Balkanların en büyük gücü olarak görmekte ve bölge ülkeleri arasındaki istikrarı sağlamada öncü role sahip olduğunu düşünmektedir.(Tamkin,2009:3) İngiltere'nin bakış açısındaki bu değişiklik pratikte de yansımasını bulmuş ve iki ülke arasında 1935 yılında karşılıklı bir ticaret anlaşması imzalanmış, demiryollarının bakımı ve sulama tesisleri konusunda İngiliz firmalarına öncelik tanınmıştır. (Uzgel ve Kürkçüoğlu,1987:273)

Yükselen İtalyan ve Alman tehdidi karşısında Balkanlar'daki güvenliğini ittifaklar yoluyla garanti altına almaya çalışan Türkiye, bir taraftan da Boğazlar rejiminde değişiklik yapabilmek için uluslararası platformda çalışmalara başlamıştır. Bilineceği üzere, Lozan Anlaşması'nda Boğazlar bölgesinin silahtan ve askerden arındırılması öngörülmüştür. Türkiye yükselen tehdit algısının da etkisiyle bu bölgeyi silahlandırmak istemiş ancak bunu diplomatik yollardan yapmayı yeğlemiştir.(Hale,2003:56-57) 1934'te Bulgaristan ile Yugoslavya'nın yakınlaşması ve Mussolini'nin Asya ve Afrika'ya yönelik saldırgan söylemleri Türkiye'nin bu hususu Milletler Cemiyeti nezdinde de dile getirmeye başlamasına neden olmuştur.(Gönlübol ve Sar,1987:121) Ancak bu talep, İngiltere tarafından revizyonist devletlerin I.Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmalarda düzenleme talep etmelerine neden olabileceği kaygısıyla onay görmemiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:121) Ne var ki, İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması Türkiye'nin kaygılarını haklı çıkarmış, İngiltere Türkiye ile daha somut işbirliği yolunda adımlar atma gereği duymuştur.(Koumas,2010:176) Zira, Türkiye'nin

Doğu Akdeniz'deki konumu, Orta Doğu'ya yakınlığı, İtalya'nın Akdeniz'deki egemenliğini önlemek istemesi ve revizyonist devletlere karşı olması İngiliz çıkarları açısından onu çok önemli kılmıştır. İngiltere öncelikle Milletler Cemiyeti nezdinde İtalya aleyhine bir takım yaptırım kararları alınmasına öncülük etmiş, Türkiye de bu kararlara katılmıştır. Ardından yine İngiltere'nin öncülüğünde Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Akdeniz Paktı imzalanmıştır. Türkiye'nin bu davranışı İtalya'nın sert tepkisini çekmiş ve paktı imzalayan ülkeler bir İtalyan saldırısı tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun üzerine İngiltere paktı imzalayan devletlere karşı bir İtalyan saldırısı olması durumunda yardımda bulunacağı garantisini vermiştir. (Göl,1993:67) Buna rağmen, İngiltere Temmuz 1936'da İtalya'ya uygulanan –aslında uygulanmayan- yaptırımların kaldırılmasına öncülük etmiş ve Türkiye ile ikili bir ittifak yapmaktan uzak kalmıştır. Çünkü daha önce de değindiğimiz üzere, İngiltere İtalya'yı büsbütün Almanya'nın yanına itmek istememiş (Deringil,2014:71), aynı zamanda Türkiye ile yapacağı bir ittifak anlaşmasının getireceği yükümlülüklerden kaçınmak istemiştir. (Uzgel ve Kürkçüoğlu,1987:274)

Boğazlar konusunda istediği düzenlemeleri yaptıramayan Türkiye, Almanya'nın 7 Mart 1936'da Versay Anlaşması'na göre silahtan ve askerden arındırılmış olan Ren bölgesine girmesiyle istediği fırsatı yakalamıştır.(Güçlü,2010:167) Türk hükümeti Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere 11 Nisan 1936'da bir nota göndermiş ve uluslararası siyasi koşulların değişmiş olduğu gerekçesiyle anılan sözleşmede değişiklik talebinde bulunmuştur.(Silier,1971:97) Hatırlanacağı üzere, Türkiye'nin bir yıl önceki benzer taleplerine çeşitli gerekçelerle karşı çıkan İngiltere bu sefer Türkiye'nin yanında yer almıştır. Esasında İngiltere, Sovyetlerle bir savaş durumunda kendisine Karadeniz'e filo gönderme hakkı veren Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil edilmesine başlangıçta stratejik nedenlerle karşı çıkmış, ancak daha sonradan yükselen İtalyan ve Alman tehdidine karşı Doğu Akdeniz'de önemli bir müttefik olacağı beklentisiyle Türkiye'nin tezini desteklemiştir.[18](Tamkin,2009:13;Hale,2003:57) Sonuç olarak, 20 Temmuz 1936'da Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Fransa, Romanya, Sovyetler Birliği, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imza edilmiştir. Bu sözleşmenin önemli maddeleri şunlardır: (Gönlübol ve Sar,1987:122-125)

1- Boğazlar Komisyonu'nun yetkileri Türkiye'ye geçecektir.

[18] Bununla birlikte, Sovyetler Birliği başlangıçta diğer ülke donanmalarının Karadeniz'e geçmesine olanak sağladığı gerekçesiyle anlaşmaya karşı çıkmıştır. Ancak daha sonradan, bu donanmaların birtakım tonaj kısıtlamalarına tabi tutulması kaydı ile sözleşmeyi imzalamıştır.

2- Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, tüm ülkelerin ticaret gemileri Boğazlardan geçebilecektir.

3- Savaş zamanında Türkiye muharip ise, kendisiyle savaşta olmayan devletlerin ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçebilecek, ayrıca Türkiye istediği ülkelerin savaş gemilerinin geçişine izin verebilecektir.

4- Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlarda transit halinde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin azami tonajı 15 bin tonu aşmayacaktır; bu devletlerin barış zamanında Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam tonajı 30 bin tonu aşmayacaktır.

Türkiye anlaşmanın Sovyetler aleyhine olan kısımlarında değişiklik yapma önerisini Sovyetlere sunmuş, ancak bu çaba İngiltere tarafından çok sert tepkiyle karşılaşmıştır. İngiliz Donanma Bakanlığı'nın bu anlaşma hakkındaki görüşü oldukça açık ve nettir:

"*Böylesi bir anlaşma Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarlarımız için çok ciddi tehlikeler yaratabilir. Dolayısıyla bu tür bir anlaşmanın engellenmesi için her çaba harcanmalıdır*"(Deringil,2014:73-74)

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye-İngiltere ilişkilerinde dönüm noktası olmuş, bu tarihten itibaren iki ülke ilişkileri gelişmeye başlarken Sovyet-Türk ilişkileri ise soğumaya yüz tutmuştur.(Tekeli ve İlkin,2013:52-53) Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, İngiltere Kralı VIII.Edward İstanbul'a bir gezi gerçekleştirmiş ve Atatürk ile bir araya gelmiştir. Gezi, hem İngiliz hem de Türk basınında olumlu yankılar uyandırmıştır. İyileşen ilişkiler kendisini ticari alanda da göstermiş, İngiltere bu yolla Türkiye üzerindeki artan Alman nüfuzunu da kısıtlama amacını gütmüştür. Çünkü 1936 itibariyle, Türkiye toplam ihracatının % 52'sini ve toplam ithalatının % 48'ini Almanya ile yapmaktaydı.(Tekeli ve İlkin,2013:52-53) 1937'ye gelindiğinde ise, Almanya Türkiye'nin yün iplik ve kumaş ihtiyacının % 78'ini, demir ve çelik ihtiyacının % 69.7'sini, makine ve mamul maddelerin % 61'ini, kimyevi maddelerin % 55.4'ünü temin ediyor; buna karşılık Türkiye'nin ham yününün % 75'ini, ham pamuk ve kromunun da % 70'ini de satın alıyordu.(Deringil,2014:21-22) Bu nedenle İngiltere birçok girişimde bulunmuştur. Bu bağlamda 1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımının ihalesi İngiliz menşeli Brasseret şirketine verilmiş (Alman menşeli Krupp da ihaleye giren firmalar arasında yer almaktaydı), yine o yıl içinde Sümerbank aynı İngiliz firması ile fabrika yapımı konusunda anlaşma imzalamıştır. (Güçlü,2010:173)

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türkiye'yi doğusundaki devletlerle de bir ittifak arayışına itmiştir. Türkiye, İran ve Irak 1935'te Cenevre'de bir anlaşma paraf etmiş, ancak İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözümünün zaman alması nedeniyle paktın imzalanması gecikmiştir.(Gönlübol ve Sar:1987:106-107) Daha sonradan Afganistan da pakta dâhil olmuş ve Sadabad Paktı 1937'de dört devlet arasında Tahran'da imzalanmıştır. Irak'ın bu dönemde halen İngiliz nüfuzu altında olduğu da hesaba katıldığında, paktın İngiltere'nin müsaadesiyle imzalandığını düşünmek daha akla uygundur.

1937'nin sonlarına doğru Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin "kimliği belirsiz" denizaltılarca batırılması İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirmiş ve bu iki ülkenin öncülüğünde Nyon'da bir konferans toplanmıştır.(Güçlü,2010:173) Türkiye'nin de katıldığı konferansın sonunda bir anlaşma imzalanmış, anlaşmaya göre Akdeniz'in kontrolünün İngiliz ve Fransız donanmasınca sağlanacağı karara bağlanmıştır. Böylece Türkiye bir kez daha İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği anti-revizyonist devletler safında olduğunu belli etmiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:114)

Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi (*anscluss*) Avrupa'daki savaş beklentilerini ve gerilimi iyice arttırmış, Türkiye'nin olası bir savaş durumundaki stratejik önemi İngiltere ve Fransa –ve Almanya- açısından daha da belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda İngiltere, ülkedeki Alman nüfuzunun artmasını önlemek için Türkiye ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Nitekim Ankara'daki İngiliz büyükelçisinin Londra'ya gönderdiği bir telgrafta İngiltere'nin Türkiye'ye bakışını net bir şekilde özetlemektedir:

"*…dostlarımızın güvenliği bizim güvenliğimize katkıdır, iyi silahlanmış ve kendine yeterli bir Türkiye bizim için iki misli daha yararlı olacaktır*" (Deringil,2014:35)

Bu bağlamda, 28 Mayıs 1938'de iki ülke arasında üç adet ticaret anlaşması imzalanmıştır.(Güçlü,2010:176) Bu anlaşmalarla Türkiye İngiltere'den 6 milyonu askeri, 10 milyonu da iktisadi alanda kullanılmak üzere toplamda 16 milyon sterlin tutarında bir kredi almıştır. Türkiye'deki İngiliz nüfuzunu azaltmak isteyen Almanya da duruma tepkisiz kalmamış ve Türkiye ile 150 milyon RM (reichmark) tutarında bir kredi anlaşması imzalanması için çalışmalara başlamıştır. (Önder,2010:17; Hale, 2003:58; Tekeli ve İlkin,2013:65-66)

Avrupa'da artan savaş tehlikesi, İngiltere gibi Fransa'yı da Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yoluna sevk etmiştir.(Bolat,2006:62) Bilindiği üzere, Fransa 1936'da Suriye'ye bağımsızlığını vermiş ve Türkiye İskenderun Sancağı'nın statüsü sorununu

Milletler Cemiyeti'ne taşımıştı. Uzun süren görüşmelerin ardından iki devlet 3 Temmuz 1938'de bir anlaşma imzalamış ve sorun büyük ölçüde çözülmüştür.[19](Göl,1993:69) İngiltere de bu süreçte Fransa ve Türkiye arasında arabuluculuk rolü üstlenmiş ve sorunun her iki müttefikinin de faydasına olacak şekilde çözülmesine katkıda bulunmuştur.

1939'a gelindiğinde, Avrupa'da –özellikle Balkanlarda- gerilim tavan yapmış, bu durum İngiltere'yi Türkiye ile çok daha somut bir zeminde işbirliği geliştirme arayışlarına itmiştir. İngiliz dışişleri bakanı Lord Halifax 21 Mart'ta Türk büyükelçisiyle yaptığı bir görüşmede, olası bir savaş durumunda Türkiye'nin İngiltere'nin yanında olduğunu ilan edip etmeyeceğine dair görüşlerini sormuştur.(Önder,2010:20) Almanya'nın 15 Mart'ta Çekoslovakya'yı ve İtalya'nın 7 Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmesiyle, İngiltere Türkiye ile bir deklarasyon imzalama çalışmalarına hız vermiştir. Nitekim Lord Halifax 10 Nisan'da Dışişleri Komisyonu'na yaptığı konuşmada "*Türkiye bizim için kesin olarak Güneydoğu Avrupa'nın en önemli ülkesidir, onunla ilişkimize zarar verecek bir hareketten mutlak surette kaçınmalıyız*" demiştir. Yine, Lord Halifax Ankara'daki İngiliz büyükelçisi Knatcbull-Hugessen'e 12 Nisan'da çektiği telgrafta "*Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümetinin her türlü ortak savunma projesi işbirliğine önem vermektedirler*" şeklinde görüş bildirmiştir.(Deringil,2014:75) İki ülke arasında 15 Nisan'da başlayan müzakereler 12 Mayıs'ta ortak bir deklarasyonun yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu deklarasyona (Güçlü,2010:187) göre:

- İki devlet Akdeniz'de savaşa yol açabilecek bir saldırı olması halinde etkili bir şekilde işbirliği yapacak ve birbirlerine her türlü yardımda bulunacaklardır.
- İki devletin gelecekte kendi ulusal güvenlikleri yararına olarak uzun süreli kesin bir anlaşma imzalamaları kararlaştırılmıştır.
- İki hükümet Balkanlarda güvenliğin sağlanması gerektiğini kabul etmekle birlikte bu amaca en kısa zamanda ulaşmak üzere ileride görüşeceklerdir.

İngiltere görüşmeler sırasında, Romanya'ya daha önceden verdiği koruma taahhüdü nedeniyle Balkanlar'da savaşa yol açabilecek bir saldırıyı da deklarasyona dâhil etmek istemiş ancak Türkiye bu talebi Sovyetler ve Bulgaristan faktörü nedeniyle kabul etmemiştir.(Atabey,2010:300) Zira, Montrö düzenlemesi gereğince Türkiye'nin,

[19] Anlaşmanın yapılmasının ardından bölgede seçimler yapılmış ve Sancak, Hatay Devleti adını almıştır. Hatay Devleti 1 yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra, 29 Haziran 1939'da yapılan seçimlerin ardından Türkiye'ye katılma kararı almıştır.

İngiltere'ye Romanya'ya yardım edebilmesi maksadıyla Boğazları açması için kendisinin de savaşan bir taraf olması gerekliydi ancak Sovyet saldırısından korkmaktaydı.

Deklarasyonun yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Orgeneral Rauf Orbay liderliğindeki bir heyet deklarasyonun askeri detaylarını görüşmek üzere Londra'ya gitmiştir. Türkiye'nin İngiltere'den istekleri arasında (Tekeli ve İlkin,2013:410) şunlar yer almaktadır:

- 250 savaş uçağı, 100 savaş uçağı ve bunların uçurulabilmesi için gerekli eğitim ve teçhizat
- 1350 adet 3,7cm'lik tanksavar topu
- 1000 adet uçaksavar (3,7cm- 20 mm)
- 260 adet uçaksavar (7,5 -9,4 cm)
- 300 hafif tank
- 10.000 adet hafif mitralyöz
- 5000 adet ağır mitralyöz
- 150.000 adet piyade tüfeği (30.000 adedi yarı otomatik)
- 400.000 adet gaz maskesi
- 200.000 adet obüs mermisi
- 1500 kamyon

Ne var ki, İngiltere'nin tüm bu istekleri karşılayacak ekonomik ve askeri gücü yoktur. İngiliz hesaplarına göre İngiltere Türkiye'nin söz konusu isteklerinin ancak % 10'luk bir kısmını karşılayabilecektir.(Tekeli ve İlkin,2013:410) Bu durum İngiltere'yi silah ve teçhizat konusunda Türkiye için Avrupa'daki diğer ülkelerle –İspanya, İsveç ve Belçika gibi -aracılık etmeye yönlendirmiştir. Bir başka İngiliz askeri heyeti ise 28 Haziran-9 Temmuz tarihleri arasında Ankara, Kayseri, Çanakkale ve İzmir'i kapsayan bir gezi gerçekleştirmiş ve bu bölgelerde yer alan askeri üsler ve stratejik mevkiler tetkik edilmiştir. (Özlü,2013:61-62)

Benzer bir deklarasyon 23 Haziran'da Türkiye ile Fransa arasında imzalanmış ve böylece bir Türk-İngiliz-Fransız ittifakının somut zemini oluşturulmuştur. İngiltere, bir taraftan da Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni müttefik olarak görmüş ve Sovyetlerin de olası bir savaş durumunda anti-revizyonist devletler safında kalacağını hesaplamıştır. Ancak, bu hesap 23 Ağustos'ta Almanya ile Sovyetler arasında imzalanan paktla (Molotov-Ribbentrop Paktı) bozulmuş, bu gelişme hem Türkiye'yi hem de İngiltere'yi oldukça kaygılandırmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:71) Nitekim, Hitler 25 Ağustos'ta

Mussolini'ye yazdığı bir mektupta "*Bu durumda Türkiye bile durumunu yeniden gözden geçirecektir*" demiştir.(Deringil,2014:82) Bu gelişme Türkiye'yi Müttefiklerden ayrılıp Mihver'e katılmak ya da hem Müttefiklerle hem de Mihver ile iyi ilişkiler kurmak seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştır. İngiltere bu tarihten itibaren Türkiye ile kesin bir antlaşma sağlanması için tüm çabalarını seferber etmiş, hem Mihver'in hem de Müttefiklerin kendisine ihtiyacı olduğunu bilen Türkiye bu durumu olabildiğince lehine kullanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, İngiltere'den 35 milyon sterlin savaş malzemesi kredisi, genel ekonomik amaçlarla kullanmak için 15 milyon sterlin kredi talep etmiştir. (Güçlü,2010:197) Bu miktarı çok fazla bulan İngiltere, Türkiye'ye karşı İtalyan tehdidi kartını kullanarak sonuç almaya çalışmıştır.[20](Deringil,2014:85)

Sovyet-Alman Paktı'nın imzalanmasından sonra, dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya davet edilmiş, Türk hükümeti de bu daveti kabul etmiştir. Ancak Saraçoğlu henüz Moskova'ya gitmemişken Almanya 1 Eylül'de Polonya'ya saldırmış ve böylece 6 yıl sürecek kanlı savaş başlamıştır. (Hart,2003:13)

[20] Lord Halifax Mussolini ile yaptığı bir görüşmede İtalya'nın savaşa girmemek için her türlü çabayı harcayacağını öğrenmiş, ancak Ankara'daki büyükelçiye çektiği telgrafta bunun Türkiye tarafından bilinmemesi gerektiğini, aksi takdirde Türkiye'nin Sovyetler ve Almanya ile uzlaşmaya gidebileceğini belirtmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
MİHVERİN ALTIN YILLARI: İNGİLİZ-ALMAN-SOVYET KISKACINDAKİ TÜRKİYE

2.1. 1939 YILI GELİŞMELERİ

2.1.1. Türk-İngiliz-Fransız Üç Taraflı Yardım Anlaşması

Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu kendisine tahsis edilen özel bir Sovyet savaş gemisi ile 22 Eylül'de Moskova'ya gitmek için yola çıkmıştır. Saraçoğlu'nun Rusya'ya hareketinden bir gün sonra ise Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanan anlaşma taraflarca parafe edilmiş, ancak anlaşmanın imzalanması için dışişleri bakanının Moskova görüşmesinden çıkacak sonuç beklenmiştir.(Aydın,2002:418-419) Öte yandan, İngiltere Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinden endişe duymuş ve Moskova'nın Türkiye üzerinde baskı oluşturarak onu İngiltere'den uzaklaştıracağından endişe etmiştir. Deringil'in de belirttiği gibi, Türkiye İngiltere'nin bu endişesini kendi lehine kullanmış ve İngiltere'den talep ettiği ekonomik yardımları olabildiğince yüksek tutmaya çalışmıştır.(Deringil,2014:88-89) Hatırlanacağı üzere, Türkiye İngiltere'den 15 milyon sterlin tutarında altın talep etmiş, ancak bu tutar İngilizlerce çok yüksek bulunmuştu. Ancak, Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti İngiliz bakış açısında değişikliklere yol açmış ve İngiltere Savaş Kabinesi *"15 milyon altın çok yüksek bir miktardır ancak Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayacaksa ödenmeyecek kadar da yüksek bir fiyat değildir"* şeklinde görüş bildirmiştir. (Deringil,2014:90)

Saraçoğlu Moskova'da Sovyetleri Türk-İngiliz-Fransız ittifakına yaklaştırmaya çalışmış, bunun aksine Sovyetler ise Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırmayı amaç edinmişlerdir. (Deringil,2014:92) Alman dışişleri bakanı Ribbentrop'un da 27 Eylül'de Moskova'ya gelmesi Türk-Sovyet görüşmelerinin seyrini değiştirmiştir. Başlangıçta Türkiye ile uzlaşmaya daha yakın olan –öyle ki, iki ülke Karadeniz bölgesinde karşılıklı bir Türk-Sovyet yardım paktını ve Boğazlara ilişkin Montrö düzenlemesinin devamını öngören bir anlaşma tasarısı üzerinde anlaşmışlardı- Sovyetlerin tavrı Ribbentrop ziyaretinden sonra önemli ölçüde değişmiştir. Sovyetler Türkiye'den özetle şunları (Gönlübol ve Sar,1987:142) talep etmiştir:

1. Boğazların ortak savunulmasını öngören bir anlaşmanın imzalanması
2. İki ülke arasında imzalanacak anlaşmaya, bu anlaşmanın Sovyetleri Almanya ile savaşa sokmayacağına dair bir kaydın eklenmesi

3. Boğazların kıyıdaş olmayan devlet savaş gemilerine kapalı tutulması

Yukarıda anılan talepler –özellikle Montrö düzenlemelerinde değişikliği öngören- Türkiye tarafından kesin bir dille reddedilmiş ve görüşmelerden bir sonuç çıkmaması üzerine Saraçoğlu 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılmıştır.(Tamkin,2009:23) Türk-Sovyet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlandığına dair telgrafın alınmasının hemen akabinde, 19 Ekim'de Türk-İngiliz-Fransız "Üç Taraflı Yardım Muahedesi" imzalanmıştır.(Gürün,1983:72) 15 yıllığına imzalanan bu anlaşmaya (Gürün,1983:10-12) göre:

1- Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğradığı takdirde İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecek,
2- İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması halinde Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir.

Anlaşmanın imzalandığı tarihlerde bir İngiliz ve Fransız askeri heyeti de Türkiye'de hazır bulunmuş ve üç ülke arasında askeri koordinasyonun sağlanması üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir. Söz konusu heyetin gündeminde *"gerekli olması durumunda Türkiye'den Sovyetlere karşı yürütülecek savaşın detayları da"* yer almıştır.[21](Tekeli ve İlkin,2013:422)

Bu anlaşmanın Türkiye açısından en önemli yanlarından birisi de Sovyet Rezervi olarak da bilinen 2 No'lu protokoldür. Söz konusu protokole göre, anlaşmada belirtilen hükümler Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa girmekle zorunlu kılmamaktadır. Bir başka deyişle, İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Türkiye Sovyetlere karşı savaşmak zorunda kalmayacaktır. Öte yandan, anlaşmanın bir başka protokolü ile İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye savaş malzemesi kredisi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin tutarında külçe altın ve 3.5 milyon sterlin tutarında ekonomik yardım kredisi vermesi öngörülmüştür.(Deringil,2014:97) Tam bu noktada değinilmesi gereken bir başka önemli husus da Türkiye'nin anlaşmaya bir "erteleme maddesi" (*escape clause)* eklemekte ısrarcı olmasıdır. Türkiye, bu madde ile anlaşmanın ancak anlaşmada belirtilen yardımların eksiksiz olarak yapılması durumunda geçerli olacağının altını çizmiştir. Daha sonra da değineceğimiz üzere, Türkiye işte bu gerekçeyle savaşın ilerleyen dönemlerinde tüm baskılara rağmen savaşa girmemekte diretmiştir.

[21] Bu planda, Irak'taki İngiliz uçaklarının Türk hava sahasını kullanarak hem Sovyetler hem de Almanya için çok önem arz eden Bakü petrol yataklarını bombalaması öngörülmüştür.

Moskova görüşmelerinden kayda değer bir sonuç alınamaması ve hemen ardından imzalanan Üçlü Anlaşma Türk-Sovyet ilişkilerinde de bir dönüm noktası olmuştur. (Aydın,2002:422) Sovyetlerin Montrö rejimine ilişkin olarak yaptıkları değişiklik talepleri, o zamana kadar sürekli olarak Sovyetlerle koordineli bir şekilde hareket eden Türkiye'de Sovyetlere karşı olan şüpheleri artırmıştır. Bununla birlikte, Türk-Sovyet anlaşmasının sağlanamaması İngiltere'yi farklı alternatifler arayışına yöneltmiştir. 20 Kasım'da, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede Türkiye ile henüz tarafsız olan İtalya arasında bir işbirliğinin kurulabileceğine dair görüş bildirmiştir.(Önder,2010:64) Buna karşın, İngiliz Dışişleri Bakanlığı zoraki olarak bir Türk-İtalyan yakınlaşmasının yaratılamayacağını, zira Türkiye'nin Oniki Ada gibi eskiden Osmanlı egemenliğinde olan toprakları ilhak etmek istediğini (ve İtalya'nın tarafsız kalması durumunda bunun mümkün olamayacağını) düşünmektedir.(Önder,2010:65) Aynı ay içinde Numan Menemencioğlu Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasının detaylarını görüşmek üzere Londra'ya gitmiş, bu görüşmelerde de Türkiye ve İtalya'nın da içinde olduğu tarafsız bir Balkan Bloku'nun oluşturulması gündeme gelmiştir. Ne var ki, Türkiye İtalya'nın Oniki Ada'yı elinde tuttuğu müddetçe hep düşman olarak kalacağını ve bu nedenle verdiği teminatlara hiçbir şekilde güvenilmeyeceğini beyan ederek böyle bir ittifaka soğuk bakmıştır.(Önder,2010:62-64) Londra'dan sonra Paris'e geçen Menemencioğlu Alman savaş makinesi için çok önemli bir hammadde olan krom konusunda müttefiklerle bir dizi görüşmeler yapmıştır. Zira, bu dönem itibariyle Türkiye dünya krom üretiminin % 17'sini tek başına karşılamaktadır, ve krom hem Müttefikler hem de Almanya açısından çok stratejik bir öneme sahiptir. (İnanç,2006:908) İngiliz raporlarına göre, Almanya'nın yıllık krom tüketimi 150.000 tondur ve 1939 yılı itibariyle elinde sadece 7 aylık bir stok kalmıştır. (Önsoy,2010:99) İşte bu nedenle, Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını durdurmak çok önemli hale gelmiştir.

2.2. 1940 YILI GELİŞMELERİ

2.2.1.Türk-İngiliz-Fransız Krom Anlaşması

Menemencioğlu'nun Paris ve Londra'da yürüttüğü temasların ardından 8 Ocak'ta Müttefiklerle Türkiye arasında bir krom anlaşması imzalanmıştır. Anılan anlaşmaya (İnanç,2006:908) göre:

- Fransa ve İngiltere iki yıl boyunca, mevcut stokları da dâhil olmak üzere, Türkiye'den ürettiği bütün kromu savaş malzemesi karşılığında satın alacaktır
- Türkiye'nin krom üretimi yıllık 250 bin tonu geçmeyecektir. Bu miktarın 4/15'ü Fransa, kalan kısmı ise İngiltere tarafından satın alınacaktır
- Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın onaylaması halinde üçüncü ülkelere fazladan krom satışı yapabilecektir.

Buna karşılık, Müttefikler ise Türkiye'den yılda 2 milyon sterlin değerinde kuruyemiş (40 bin ton üzüm; 12 bin ton fındık ve 10 bin ton incir) satın almayı taahhüt etmiştir.(Önder,2010:48-49) Türkiye müzakereler esnasında daha uzun vadeli bir anlaşma yapmak istemişse de, İngiltere ancak 2 yıllık bir krom anlaşmasına -1 yıllık uzatma opsiyonlu- razı olmuştur.(Deringil,2014:161) İngiltere'nin kısa vadeli anlaşmayı tercih etmesinin nedeni krom ihtiyacının büyük bir kısmını kolonilerinden tedarik ediyor olmasıdır.(İnanç,2006:908) Anlaşmanın imzalanmasından sonra ise iki ülke arasında krom fiyatlarının tespiti konusunda müzakereler başlamıştır. İngiltere krom fiyatlarını Londra Metal Borsası'ndaki fiyatlara sabitlemeyi istemiş, ancak Türkiye Almanya ile krom ticaretinin kesilmesinden kaynaklı kaybını telafi etme düşüncesiyle fiyatı artırma arayışı içine girmiştir.[22](Önsoy,2010:105-106)

Sonuç olarak, müttefikler, savaş malzeme ve teçhizatının üretiminde çok önemli bir hammadde olan kromun Almanya'nın eline geçmesini engellemiş ve Türkiye üzerindeki Alman ekonomik nüfuzunu azaltmaya başlamışlardır. Öyle ki, Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı % 6.25'ten (1939) % 14.02'ye (1940) çıkarken, Almanya'dan ithalatı % 50.86'dan (1939) % 11.73'e inmiş; benzer şekilde İngiltere'ye ihracatı % 5.73'ten (1939) % 10.36'ya (1940) çıkarken, Almanya'ya ihracatı ise % 37.29'dan (1939) % 8.69'a (1940) gerilemiştir.(Önder,2010:49) Bunun yanında, Almanya bu gelişmelerin ardından Türkiye'ye askeri malzeme satışını durdurmuştur. Hitler'in verdiği

[22] Fiyat konusunda ortaya çıkan bu anlaşmazlıklar, ticari kayıplarını telafi etmek isteyen Türkiye'yi Almanya ile ticari anlaşma yoluna itmiş, 25 Temmuz'da iki ülke arasında 25 milyon TL tutarında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Krom konusu bu anlaşmanın içeriğine dahil edilmemiştir. Türkiye ile İngiltere ise ancak 3 Ağustos'ta bir uzlaşma sağlayabilmiştir.

emirle Türkiye'ye verilecek 60 adet avcı uçağı ve 8 adet bombardıman uçağının teslimatı yasaklanmış, ayrıca Türkiye'ye 150 milyon mark tutarında kredi verilmesini öngören 1939 tarihli anlaşmanın onaylanması askıya alınmıştır. (Karakaş,2010:453)

2.2.2. Türkiye'ye Askeri Yardım Planları

Öte yandan, 1940'ın başlarında, Üçlü İttifak Anlaşması gereğince, Müttefiklerin Türkiye'nin Almanya tarafından bir saldırıya uğraması halinde yapacakları askeri yardımlar da planlanmaya başlanmıştır. İngilizler ve Fransızlar arasında 10-11 Şubat tarihleri arasında Kahire'de yapılan görüşmelerin ardından ortaya çıkan askeri yardım planı 15 Şubat'ta Türkiye'ye iletilmiştir.(Tekeli ve İlkin,2013:424) Bu plan, Almanya'nın Trakya üzerinden ve Sovyetlerin doğudan (Almanya'ya petrol tedarikinde önemli rol oynayan Bakü'ye Müttefikler tarafından Türkiye üzerinden yapılacak hava saldırısının bir sonucu olarak) saldırması halinde Türkiye'ye yapılacak kara ve hava yardım operasyonlarını içermektedir. *Leopard* kod adlı hava operasyonu gereğince İngiltere'nin Türkiye'ye 39 filoluk bir hava gücü tahsis etmesi öngörülmüştür. Bu hava gücünün bir kısmı Bakü'deki Sovyet petrol yataklarının bombalanmasında, bir kısmı da Trakya'dan gelebilecek bir olası Alman saldırısında kullanılacaktır. Ayrıca, 1 avcı filosu İstanbul'un batısında, 1 avcı filosu Eceabat ve Gelibolu'da, 2 bombardıman filosu Bandırma'nın güneyinde, 2 bombardıman filosu Balıkesir'de ve 1 bombardıman filosu da İzmir'de konuşlandırılacaktır. Planın kara ayağını ise *Tiger* ve *Lion* kod adlı operasyonlar oluşturmaktadır.(Tekeli ve İlkin,2013:425-426) *Tiger* operasyonu gereğince, Trakya'da 9 İngiliz tümeninin konuşlandırılması öngörülmüştür. *Lion*'a göre ise İzmir bölgesinde 3 piyade ve 1 zırhlı tümenin yerleştirilmesi planlanmıştır. Bununla birlikte, planda öngörülen yardımların yapılması iki şarta (Özlü,2010:65) bağlanmıştır:

- Bu kuvvetler, ancak İtalya'nın tarafsız kalması durumunda Türkiye'ye gelebilecektir
- Bu kuvvetlerin Türkiye'ye getirilebilmesi için gerekli olan yol, liman, üs ve hava meydanları daha önceden inşa edilmiş olacaktır.

2.2.3.Bakü'nün Bombalanmasına Dönük Planlar ve Beyrut Konferansı

Yukarıda da değinildiği üzere, Müttefiklerin bu aşamadaki planlarının en önemli ayağını Bakü'deki petrol yataklarının bombalanması oluşturmuştur. Irak'tan kalkacak müttefik uçaklarının Bakü'ye gidebilmesi için Türk hava sahasını kullanması zorunludur ve bunun için Türkiye'nin onayının alınması şarttır. Fransa'nın Ankara büyükelçisi Massigli'nin Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede, Türkiye'nin böyle bir hava harekâtına

üstü kapalı onay vereceği izlenimi edinmesi Fransa'yı teşvik etmiştir.[23](Önder,2010:52-53) Buna karşın, İngiltere Bakü'ye Türk hava sahası üzerinde yapılacak bir hava saldırısına çeşitli gerekçelerle karşı çıkmıştır. Alexander Cadogan'ın bu duruma ilişkin görüşleri (Deringil,2014:104) şu şekildedir:

"*Planın zayıf noktası, görebildiğim kadarıyla Türkiye'nin aktif yardımını sağlamamamızdır. Türkiye hava sahasını kullanmamızı görmezden gelebilir, ancak böylece "saldırgan" durumuna düşersek ileride Türklere savaşa girmemelerini sağlayacak mükemmel bir mazeret vermiş oluruz. ki bundan memnun kalacaklardır*."

Türkiye'yi "Ortadoğu'daki konumunun kuzeydeki kalesi" olarak gören İngiltere, Norveç Savaşı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının da etkisiyle Bakü'nün bombalanması planından vazgeçmiştir.(Deringil,2014:105; Hale,2003:77) Benzer şekilde, İsmet İnönü de verdiği bir mülakatta bu konuyla ilgili sorulan bir soruya (Bakü petrol yataklarının bombalanması için Türkiye Müttefiklerle anlaştı mı?) şu şekilde yanıt vermiştir:

"*Bu iddia mesnetsizdir. Ruslarla bir savaşa sürüklenmek istemiyorduk. Nasıl olabilirdi ki? ...Müttefiklerin bu konuda bizim mutabakatımızı aldıkları söylentisi ortaya çıktı. Halbuki bunu onaylamadık... Bu iddianın hiçbir dayanağı yoktur. Öyle olsaydı, Müttefikler bundan yararlanırdı".* (Önder,2010:332-333)

İlerleyen süreçteki gelişmeler Türkiye'nin bu kararının kendi ulusal güvenliği açısından ne denli isabetli olduğunu göstermiştir. 10 Mayıs'ta Alman ordusu Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a saldırarak Batı cephesini açmış ve Fransa'nın işgaline başlamıştır.(Hart,2003:71) 16 Mayıs'ta Fransa ve İngiltere, Ankara'ya verdikleri bir notayla İtalya'nın yakında Yugoslavya'ya saldırabileceğini belirterek Türk genelkurmayı ile görüşmede bulunma isteklerini dile getirmişlerdir.(Tekeli ve İlkin,2013:431) Bunun üzerine, Türk, İngiliz ve Fransız askeri temsilcilerinden oluşan bir heyet 20-21 Mayıs tarihlerinde Beyrut Konferansı'nda bir araya gelmişlerdir. Benzer bir toplantı İngiliz ve Türk askeri yetkililer arasında 27 Mayıs-4 Haziran tarihleri arasında Hayfa'da gerçekleştirilmiş ve Müttefikler ile Türkiye arasında yapılacak askeri işbirliğinin detayları ele alınmıştır.

[23] Massigli, görüşmede Saraçoğlu'na böylesi bir harekatın ancak İran ve Türkiye hava sahası kullanılarak gerçekleştirilebileceğini belirtmiş, ve Saraçoğlu'nun İran'ın bu harekatta zorluk çıkarıp çıkarmayacağını sorması Massigli tarafından Türkiye'nin bu harekata dolaylı yoldan olur verdiği şeklinde yorumlanmıştır.

2.2.4. İtalya'nın Savaşa Girmesi ve 2 Numaralı Protokol

Hayfa toplantısından birkaç gün sonra ise savaş yeni bir boyut kazanmış ve o güne kadar tarafsızlığını koruyan İtalya 10 Haziran'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir.(Hart,2003:129) Hatırlanacağı üzere, 1939'da imzalanan Üçlü İttifak anlaşmasında böylesi bir duruma ilişkin bir madde bulunmaktaydı ("*İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması halinde Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir*") ve bu madde gereğince Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesi gerekiyordu. Bu maddeye binaen, İngiliz ve Fransız elçileri 13 Haziran'da Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmişlerdir. Ancak, bu süreçte Fransa'nın Almanya tarafından kısa bir sürede kesin bir biçimde mağlup edilmesi Türkiye'nin savaşa girme çekincelerini artırmış, esasında savaşa girmek istemeyen Türkiye için de makul bir bahane işlevi görmüştür: "Çok kısa bir sürede devre dışı kalan Fransa Türkiye'den savaşa girmesini hangi hakla talep etmektedir".(Çakmak,2005:66) Nitekim, Türkiye 26 Haziran'da Üçlü İttifak anlaşmasının 2 numaralı protokolüne dayanarak savaşa girmeyeceğini Müttefiklere bildirmiştir.(Tamkin,2009:18) İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmemesine yaklaşımı hususunda ise değişik görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, İngiltere aşağıdaki nedenlerden (Gönlübol ve Sar,1987:146) ötürü Türkiye'nin savaşa girmesinden yana değildir:

- Fransa'nın yenilmesiyle yalnız kalan İngiltere, Türkiye'ye yardım yapacak durumda değildi ve bu nedenle, savaş dışı kalan bir Türkiye İngiltere'nin çıkarlarına daha uygundu,
- Türkiye'nin Almanya'ya yenilmesi durumunda İngiltere'nin Ortadoğu'daki kolonileri tamamen Almanya'nın eline geçebilirdi.

Bir diğer görüşe göre ise, İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda elinden geleni yapmış ancak bu çabalarında başarılı olamaması üzerine, prestijini de korumak güdüsüyle Türkiye'nin savaşa girmeme kararını onayladığı yönünde resmi açıklamalarda bulunmuştur.(Deringil,2014:116) Yine, İngiltere'ye göre, Türkiye'nin Sovyet tehdidi nedeniyle savaşa girmekten kaçınması bir bahaneden ibarettir ve İngiltere'nin Türkiye'ye yardım yapma konusundaki yetersizlikleri devam ettiği müddetçe Türkiye bu bahaneyi kullanmayı sürdürecektir.(Deringil,2014:117) Sonuç olarak, eldeki verilerden hareketle bir çıkarım yapılacak olursa, ikinci görüşün daha makul olduğu ileri sürülebilir. Artık, İngiltere için öncelik Türkiye'nin en azından tarafsızlığının korunması, bir başka deyişle Mihver safına geçmemesi olacaktır. Zira, İngiliz genelkurmayına göre Almanya'nın

Türkiye'ye girmesi durumunda Irak sınırına ulaşması en çok 16 hafta alacak ve İngiltere'nin Ortadoğu'daki büsbütün Alman tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. (Deringil,2014:124-125)

Öte yandan, İngiltere, Sovyet tehdidini öne sürerek savaştan kaçınan Türkiye'yi Müttefikler safına katmak için, Sovyet-Türk ilişkilerinin yumuşatılması yönünde aracılık etme arayışı içine de girmiştir.(Tamkin,2009:19-20) İngiltere'nin Moskova büyükelçisi Sir Strafford Cripps, 1 Temmuz'da Stalin ile bir görüşme gerçekleştirmiş, Stalin Türkiye aleyhine bir tutumlarının olmadığını ancak Boğazların kontrolü hususunda düzenlemeler yapılmadıkça Türkiye ile ilişkilerinin tam manasıyla düzelmeyeceğine vurgu yapmıştır. (Gürün,1983:75-76; Tamkin,2009:20-21) Ancak, tıpkı 1939'daki gibi, Sovyetlerin bu isteği Türkiye tarafından reddedilmiş ve İngiltere'nin Sovyet-Türk ilişkilerinin iyileştirilmesinde arabuluculuk çabaları sonuç vermemiştir. (Hale,2003:81)

2.2.5.Romanya ve Yunanistan'ın İşgali ve Türkiye Üzerinde İngiliz Baskısı

Ekim ayının başında Almanya'nın Romanya'ya girmesi ve birkaç hafta sonra İtalya'nın Yunanistan'ı işgal etmesiyle (28 Ekim) savaş Balkanlara sıçramış ve bu durum İngiltere'yi Balkanlarda benimsediği pozisyonu yeniden gözden geçirmeye itmiştir. Zira, Mihver devletlerinin Bulgaristan ve Türkiye üzerinden İngiltere için çok stratejik bölgeler olan Suriye ve Irak'a geçme tehlikesi ortaya çıkmıştır. 1933 tarihli Türk-Yunan sınır anlaşması, Balkan Antantı ve nihayet Üçlü İttifak anlaşması (Türkiye-İngiltere-Fransa) gereğince Türkiye'nin –İngiltere Yunanistan'a verdiği garanti sonucu savaşa sürüklendiği takdirde- İngiltere'nin yanında savaşa girmesi gerekmektedir. (Önder,2010:78;Deringil,2014:124) Bu aşamada İngiliz genelkurmayının yaklaşımı (Tamkin,2009:33; Çakmak,2005:69) şu şekildedir:

"*Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilan etmesi İngiltere'nin çıkarına değildir. Türk silahlı kuvvetleri ancak bir savunma savaşı yapabilecek güçtedir ve bu nedenle İngiltere'nin Akdeniz'deki savaş çabaları açısından bir destekten ziyade bir yükümlülük oluşturmaktadır. Türkiye'nin savaşa girmesi kendi güvenliğini ve dolayısıyla bizim Ortadoğu'daki konumumuzu tehlikeye atabilir.*"

İngiliz dışişleri de benzer görüşleri (Tamkin,2009:34) paylaşmaktadır:

"*Türkiye'nin bizim açımızdan esas değeri Almanya'nın yanında olmamasıdır… Ondan çok olumlu bir şey elde edemesek de bizim açımızdan olumsuz faydası çok büyüktür ve belki de Türkiye politikamızın en önemli boyutu bu olumsuz avantajı muhafaza etmektir*."

Benzer şekilde, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Knatchbull-Hugessen de hükümetine Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde baskı yapmaması gerektiğini tavsiye etmiştir; ona göre Türkiye askeri açıdan yetersizdir, yapılacak bu tür bir talep Türk-İngiliz ilişkilerinin kötüleşmesine neden olacaktır ve askeri yönden zayıf bir Türkiye İngiltere'ye yarardan çok zarar getirecektir.(Önder,2010:79) Savaşın bu aşamasında, Türkiye'nin İngiltere açısından iki görevi vardır:

1- Çok sayıda yedek askeri kuvvet beslemek ve Müttefiklerin uygun gördüğü anda bunları istenilen yerde savaşa sürmek ve

2- Topraklarında İngiltere'ye üsler vermek. Sonuç olarak, İngiltere'ye göre Türkiye bu aşamada savaşa girmemeli ve İngiltere'ye hava ve deniz üsleri vermek ve İtalyan ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermemek suretiyle yardım etmelidir. (Önder,2010: 78)

Türkiye'nin savaşa girmeme konusundaki kararlılığını gören İngiliz dışişleri şu şekilde (Önder,2010:132) görüş beyan etmiştir:

"*Türkiye savaşa girip girmeme konusundaki kararını tümüyle kendi çıkarları ve görüşleri doğrultusunda verecektir. Bizim söyleyeceğimiz hiçbir şey bunu değiştirmeyecektir.*"

Öte yandan, İngiltere Türkiye'nin 2 numaralı protokolü öne sürerek savaş yükümlülüklerinden kaçınacağından da endişe etmiştir. Nitekim, Türkiye de bu protokolü kullanarak savaşa girmekten kaçınmış ve "saldırıya uğrayana veya kendini taahhütlerini uygulamakla yükümlü bulana kadar" tarafsız kalacağını beyan etmiştir. (Özçelik,2010:257)

Bununla birlikte, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma girişimleri büsbütün ortadan kalkmış değildir. İngiliz dışişlerine göre, Türkiye ancak ve ancak Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması durumunda savaşa girmelidir. (Tamkin,2009:34) Bu bağlamda Türkiye, Yunanistan'a karşı savaşa girdiği takdirde ona yardım edeceğini Bulgaristan'a bildirmiş ve böylece Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırmasını engellemiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:148; Deringil,2014:130) Ek olarak, Türkiye Müttefiklerin yanında savaşa girmese bile, Mihver devletlerinin Türkiye'ye baskı yapması ve Türkiye'nin Alman birliklerinin ülkesinden geçerek Suriye ve Irak'a inmesine müsaade etmesi tehlikesi mevcuttur :

"*Türkiye Mihver devletlerine geçit verdiği veya onlara yenildiği takdirde Almanya'nın Suriye'yi istila etmesinin ve Süveyş Kanalı'na saldırmasının yolu*

açılacaktır. Irak, İran ve tüm Arap yarımadasındaki ve İran Körfezi'ndeki petrol rezervleri düşman denetimi altına girebilecektir." (Önder,2010:81)

İşte bu nedenle, İngiltere açısından Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa girmesi ve Almanya'nın Ortadoğu'ya sarkmasını önlemesi gerekmektedir. Bu yaklaşım Churchill'in Hugessen'e gönderdiği bir talimatta da görülmektedir:

"…Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa girmesini istiyoruz. Sadece Yunanistan'a yardım konusunda ona fazla baskı yapmadık. Almanya Bulgaristan üzerinden harekete geçtiği takdirde Türkiye o anda savaşa başlamalıdır. Bunu yapmazsa kendini yalnız bulacaktır." (Deringil,2014:134)

Buradan, İngiltere'nin sadece Yunanistan'ın istilası olayında Türkiye'nin savaşa girmemesine müsaade ettiği, bununla birlikte Türkiye'yi savaşa sokma isteğinin halen devam ettiği görülmektedir.

2.2.6.Sovyet-Alman Anlaşmazlığı ve Türkiye'ye Yansıması

Savaşın Balkanlara yayılması ve Almanya'nın Romanya'ya girmesi Sovyetlerin bu bölgedeki çıkarları açısından tehlike oluşturmuş ve böylece Alman-Sovyet ayrışmasının ilk tohumları atılmaya başlanmıştır.(Ertem,2013:165) Sovyet dışişleri bakanı Molotov, Kasım ayında Alman dışişleri bakanı Von Ribbentrop tarafından iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve Sovyetlerin de Mihver'e katılmasını sağlamak için Berlin'e davet edilmiştir. Sovyetlerin Almanya'dan başlıca talepleri (Önder,2010:85) şunlardır:

- Boğazlar bölgesinde Sovyetlere üsler tahsis edilmesi,
- Karadeniz kıyılarında güvenli bir bölge oluşturulması ve Bulgaristan ile bir pakt yapılması,
- Batum ve Bakü'nün güneyinin Sovyet nüfuz alanı içinde bırakılması.

Ne var ki, bu talepler Hitler tarafından kabul görmemiştir, zira bu taleplerin kabul edilmesi Almanya'nın Ortadoğu'da İngiltere'ye saldırmasını engelleyecek ve Almanya'nın güney kanadı bir anlamda çevrilmiş olacaktı.(Hale,2003:81) Ribbentrop'un Molotov'a sunduğu taslak anlaşmada Almanya, Sovyetleri Balkanlar ve Boğazlar bölgesinden uzak tutmak için (Tamkin,2009:25) onlara Kafkasya'nın güneyinde İran'dan Hindistan'a kadar olan bölgeyi vaat etmiştir.(Gürbüz,2007:369;Gönlübol ve Sar,1987:149) Görüşmelerden kayda değer bir sonuç çıkmaması üzerine Molotov ülkesine geri dönmüş ve 25 Kasım'da Berlin'e bir nota göndererek ilgili anlaşmadaki değişiklik taleplerini (Boğazlarda deniz ve hava üsleri, Batum ve Bakü'nün güneyinden İran Körfezi'ne kadar olan bölgenin Sovyet nüfuzuna bırakılması) iletmiştir.

(Gürbüz,2007:370;Aydın,2002:432) Sovyetlerin tekliflerinin değişmediğini gören Hitler, artık iki ülke arasında diplomatik yoldan bir anlaşma zemininin kalmadığını –bir başka deyişle savaş zamanının geldiğini- görmüş ve 18 Aralık'ta Alman Yüksek Komuta Heyeti'ne Barbarossa Harekatı'nın hazırlıklarına başlanması emrini vermiştir. (Gromiko,2013:89;Gürün,1983:78) Esasında, Almanya tam da bu noktada bir ikilem içinde –Türkiye üzerinden Suriye'ye geçmek veya Sovyetlere saldırmak- kalmıştır. Nitekim, Alman genelkurmay başkanı Halder'in bu konudaki görüşü şöyledir:

"*Türkiye'ye yürümeye karar verirsek, açıkça görmeliyiz ki Rusya ile ilgili olanaklar ortadan kalkmaktadır*." (Deringil,2014:135)

Halder'in "olanaklar" ile kastettiği şey kanımızca Sovyetlerin zengin yeraltı kaynakları –özellikle Bakü petrolleri- ve geniş topraklarıdır. Zira, Alman ordusunun petrole ihtiyacı her geçen gün artmaktadır ve Sovyet taleplerinin geri çevrilmesi halinde Bakü'den gelen petrolün kesilmesi ihtimali mevcuttur. Bu nedenle, öncelikle Sovyetlere saldırılmalı ve yenilgiye uğratılmalı, daha sonra Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya inilmelidir. Hitler'in de Halder'e dediği gibi, "*Boğazların hesabı ancak Rusya yenildikten sonra görülebilir*." (Deringil,2014:135) İşte bu nedenle, Sovyetlere saldırıda güney kanadını güvence altına almak isteyen Almanya, 1941'de önce bütün Balkanları kontrolü altına alacak ve ardından Türkiye ile saldırmazlık anlaşması yaptıktan sonra Rusya'ya saldıracaktır. (Gönlübol ve Sar,1987:151)

2.3. 1941 YILI GELİŞMELERİ

2.3.1.Balkanlarda Alman İlerleyişi ve İngiliz-Türk Görüşmeleri

Sovyetlere saldırıda güney kanadını güvence altına almak isteyen Almanya için Bulgaristan ve Yunanistan artık daha da önem kazanmıştır. Almanya, Bulgaristan'ı kontrol altına alarak hem Sovyetleri güneyden çevirmiş olacak hem de Yunanistan'da başarısız olan İtalyan kuvvetlerine yardıma gidebilecektir. Bunun yanında, İngiltere'nin Yunanistan üzerinden bir karşı saldırı başlatmasını engelleyebilecektir. İşte bu tür stratejik motiflerle harekete geçen Almanya Ocak ayının hemen başlarında Romanya'ya girmiş ve buradan Bulgaristan ve Yunanistan'a saldırı hazırlıklarına başlamıştır. Bu durum İngiltere'yi endişeye sevk etmiştir, zira Yunanistan'ın da Alman kontrolü altına girmesiyle kuzey ve batıdan etrafı sarılan Türkiye'nin Alman ordularının kendi toprakları üzerinden Ortadoğu'ya geçmesine izin verme tehlikesi ortaya çıkmıştır. (Gönlübol ve Sar,1987:151) Churchill 29 Ocak'ta İnönü'ye bir mektup yazarak Almanya'nın Bulgaristan'a girmesi halinde Türkiye'yi ne tür tehlikelerin beklediğine değinmiştir:

"Almanlara ne Bulgaristan'a ne de bu ülkeden geçen birliklerine karşı harekete geçileceği sözünü vermediğiniz takdirde İstanbul ve Edirne'yi aynı gece bombalayacaklar ve Trakya'daki birliklerinize pike bombardıman uçaklarıyla saldıracaklardır" (Önder,2010:102)

Churchill, ayrıca Türkiye'nin İngiliz bombardıman uçakları için havaalanı tahsis etmesini istemiş, ancak İnönü bunun Türkiye'nin savaşa girmesi anlamına geldiğini belirterek bu isteği geri çevirmiştir.(Deringil,2014:138) Türkiye ise Trakya sınırındaki olası Alman tehdidine karşı bu bölgedeki bazı şehirlerde sıkıyönetim ilan etmiş ve buralardaki asker sayısını artırmıştır. Havaalanı konusunda istediğini alamayan Churchill Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında işbirliğini sağlama ve bu yolla Almanların Balkanlarda ilerlemesini durdurma arayışı içine girmiştir. (Gorodetsky,1984:103;Tamkin,2009:40-41) Bu bağlamda, dışişleri bakanı Anthony Eden ve genelkurmay başkanı Sir John Dill'in başkanlığındaki bir heyeti Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi kapsayan bir gezi yapmakla görevlendirmiştir. Bu heyet henüz Ankara'ya varmadan bir başka önemli gelişme daha yaşanmıştır. Trakya sınırındaki Türk askeri hareketliliğinin kendisine yönelik olduğunu düşünen Bulgaristan ile Türkiye arasında 17 Şubat'ta bir saldırmazlık anlaşması imzalanmış ve böylece Bulgaristan'ın Türkiye tarafından saldırıya uğrama endişesi ortadan kaldırılmıştır. (Gönlübol ve Sar,1987:152) Ayrıca, İngiltere ile yaptığı ittifak anlaşması gereğince, Bulgaristan'ın Yunanistan'a saldırması veya Almanya'nın Bulgaristan'a girmesi halinde savaşa

girmekle yükümlü olan Türkiye, bu anlaşma ile ittifaktan doğan yükümlülüklerinden kaçınma ve kendi güvenliğini sağlama alma yoluna gitmiştir. (Önder,2010:110-111) Bu saldırmazlık anlaşması İngiltere'nin endişelerini daha da artırmıştır, zira Türk tehdidini bertaraf eden bir Bulgaristan'ın Almanya tarafına geçmesi artık daha da kolaylaşacaktır. Nitekim, Türk-Bulgar deklarasyonu, Türk-İngiliz ittifak anlaşmasının 3 numaralı protokolünü ihlal ettiği gerekçesiyle İngiltere tarafından protesto edilmiştir. 1 Mart'ta ise Bulgaristan Mihver saflarına katılmış ve bir gün sonra Alman birlikleri Bulgaristan'a girmiştir. Hitler 1 Mart'ta İnönü'ne yazdığı mektupta Almanya'nın Bulgaristan harekâtının kati surette Türkiye'yi hedef almadığını ve sadece Yunanistan'daki İngiliz mevcudiyetine yönelik olduğunu belirtmiştir. (Deringil,2014:140;Hale,2003:84)

Eden-Dill heyeti 26 Şubat'ta Türkiye'ye gelmiş ve başbakan Refik Saydam, dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu ve genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak ile bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. İngilizler, Almanların Balkanlara saldırısının hedefinin İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını hedef aldığını ve Türkiye'nin bu durumda aktif olarak savaşa girmese bile Almanya'ya savaş ilan etmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır. (Özden,2013:97) İngilizlere göre, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi aynı zamanda hem Yunanistan ve Yugoslavya'nın moralini artıracak hem de İngiliz ve Amerikan kamuoyunda Türkiye lehine bir hava yaratacaktı. Buna karşılık Türk tarafı ise, Almanların Boğazlara saldırma ihtimallerinin de bulunduğunu ve bu durumda Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceklerini –Polonya'da olduğu gibi- öne sürerek Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinin herhangi bir fayda getirmeyeceğini vurgulamıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:186-187) Ayrıca, Türkiye savaşa girmesi durumunda İngiltere'nin kendisine yapacağı yardımların yeterli olmayacağını da dile getirmiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:153) Eden aynı gün Churchill'e gönderdiği bir mektupta Türkiye'nin olası bir Alman saldırısı karşısında mücadele etmek istediğini ancak askeri gücünün yetersiz olmasından dolayı bu aşamada savaş dışı kalmasının İngiliz çıkarları açısından daha olumlu olacağını belirtmiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:153)

Almanya'ya savaş ilan etme hususunda Türkiye'den istediğini alamayan Eden bir sonraki aşamada Türkiye'nin en azından Yugoslav ve Yunan moralini artıracak bir niyet beyanında (*declaration of intent*) bulunmasını ve hatta Trakya'daki bazı Yunan bölgelerini işgal etmesini istemiştir.(Tamkin,2009:43;Önder,2010:105) 18 Mart'ta Kıbrıs'ta bir araya gelen Eden ve Saraçoğlu bu konu üzerinde görüşmüş ve sonuç olarak Saraçoğlu Belgrad'a iki ülkenin müşterek harekatını öngören –Selanik'e bir Alman saldırısı halinde- bir mesaj göndermeyi kabul etmiştir.(Deringil,2014:141) Ancak, aynı

gün Hitler'în Almanya'daki Türk büyükelçisine Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki emellerini ifşa etmesi Türkiye'nin Sovyet tehdidi hakkındaki görüşlerinin haklılığını bir kez daha ortaya çıkarmış ve sonuç olarak Kıbrıs'ta üzerinde anlaşılan deklarasyon Yugoslavya'ya gönderilmemiştir.(Tamkin,2009:44;Deringil,2014:141) Hitler'in bu hamlesinin nedeni Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nı devre dışı bırakmaktır, zira bu anlaşma Sovyet tehdidinden kurtulan Türkiye'nin müttefikler tarafına geçmesine neden olabilecektir.

Ankara ve Kıbrıs görüşmelerinden bir sonuç alamayan İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesini sağlama konusundaki çabalarını sürdürmüş ve hatta İngiliz dışişleri Türk yetkililere rüşvet verilmesini dahi gündemine almıştır. Ancak büyükelçi Knatchbull-Hugessen Türk yetkililerin rüşvetle satın alınamayacaklarını ve Türkiye'yi savaşa sokmak için tek yolun onun askeri ve sivil gereksinimlerini karşılamak olduğunu belirtmiştir. (Tekeli ve İlkin,2013:187) Böylece, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları bir kez daha başarısız olmuştur.

Yugoslavya 25 Mart'ta Viyana'da imzaladığı bir anlaşma ile Mihver'e katılmış ancak anlaşmanın imzalanmasından iki gün sonra Yugoslavya hükümeti darbe ile düşürülmüş ve iktidara Alman yanlısı olmayan bir hükümet gelmiştir. Bu gelişme üzerine Almanya 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmış ve böylece İngiltere'nin Balkanlarda Mihver karşıtı bir cephe oluşturma umutları tükenmiştir. 17 Nisan'da Yugoslavya teslim olmuş, 26 Nisan'da ise Alman kuvvetleri Atina'ya girmiştir.

2.3.2.Irak'ta Alman Yanlısı Darbe ve İngiliz Çıkarlarının Tehlikeye Girmesi

3 Nisan'da Irak'ta Alman yanlısı Raşit Ali Geylani tarafından gerçekleştirilen hükümet darbesi ise Balkanlarda mevzi kaybeden İngiltere açısından bir başka olumsuz gelişme olmuştur. Zira, İngiltere zaten Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye geçecek Alman birliklerine geçiş hakkı vermesinden endişe ediyordu ve şimdi Irak'ta Alman yanlısı bir hükümetin işbaşına gelmesi İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarları açısından çok ciddi bir tehdit oluşturacaktı.(Özden,2013:9;Deringil,2014:152) Bu yolla Almanya Mısır'a batıdaki Libya üzerinden değil, doğudaki Suriye ve Irak üzerinden saldırabilecekti. Bu gelişme, Türkiye'nin güvenliği açısından da önemli bir sorun oluşturmuştur. Çünkü, halihazırda batısında Mihver tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye, şimdi de güney kanadından –Irak ve Suriye- çevrilmiş durumdadır. Bu tehdit Türkiye'yi değişik seçenekleri deneme yoluna itmiştir. Darbeden sonra Türkiye Irak'ta arabuluculuk rolü –İngiltere ve Irak arasında- üstlenmeyi teklif etmiş ve bu teklif de İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hatta İngiliz genelkurmayı ve Churchill Türkiye'nin

Musul'a bir askeri harekât tehdidinde bulunması ve Irak'ı bu yolla baskı altına alması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. (Tamkin,2009:53)

Almanya'nın Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya sarkma olasılığı İngiltere'yi Türkiye'de bir takım sabotaj planları yapmaya da yönlendirmiştir. Burada amaç, olası bir Alman işgali karşısında Türkiye'deki demiryollarını, limanları, kömür madenlerini, fabrikaları, barajları ve enerji nakil hatlarını Almanlar tarafından kullanılamayacak duruma getirmektir.(Tamkin,2009:67) İngiltere açısından bu stratejik hedeflerin en önemlisi ise Toros Dağları'ndan geçen demiryolu tünelleridir**.** Çünkü Torosları aşacak bir Alman ordusu için artık Irak ve Suriye'ye inmenin önünde hiçbir coğrafi engel kalmayacaktır. Ancak İngiltere'nin bu esnadaki askeri zayıflığı bu planların yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Zira, askeri açıdan yetersiz bir İngiltere'nin Türkiye içinde bu türden sabotaj operasyonlarına girişmesi, "İngilizler Türkiye'yi değil Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyorlar" kabilinden bir düşünce ile Türkleri şüphelendirebilecektir.(Tamkin,2009:68) Dolayısıyla, bu sabotaj planlarının gerçekleştirilmesi o aşamada uygun görülmemiştir.

Irak'taki Alman yanlısı darbe ve Suriye'deki gelişmeler Almanya'yı Türkiye ile bir anlaşma zemini aramaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda, Nisan ayının ortalarında iki ülke arasında müzakereler başlamış ve bu görüşmelerde "transit geçiş hakkı" (Türkiye'nin Alman birliklerine Irak ve Suriye'ye geçmesi ve askeri malzeme sevkiyatı yapması konusunda izin vermesi) konusu önemli yer tutmuştur. Alman hükümeti, transit geçiş hakkının verilmesine karşılık olarak Türkiye'ye toprak –Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sınırın Türkiye lehine değiştirilmesi ve Ege'deki adalardan birinin Türkiye'ye verilmesi- vaat etmiştir.(Önder,2010:135-136) Türk-Alman görüşmeleri İngiltere'yi oldukça kaygılandırmış ve Almanların ekonomik nüfuzlarını kullanarak Türkiye'yi İngiltere ile olan ittifakını bitirmeye zorlayabileceklerinden endişe edilmiştir. Almanya'nın Ankara büyükelçisi Von Papen 23 Mayıs'ta Numan Menemencioğlu ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve kendisine bir anlaşma taslağı sunmuştur. Bu taslağa göre, anlaşmaya gizli bir protokol eklenecek ve bu yolla Irak'a silah yardımı yapılması sağlanacak ve buna karşılık savaş bittikten sonra Türkiye'ye Trakya'da, adalarda ve Boğazlarda bir takım imtiyazlar verilecektir. (Aydın,2002:442) İngiltere ile ilişkilerini bozmak istemeyen Türkiye, Almanlarla yapılan görüşmelerin detaylarını İngilizlerle de paylaşmış ve bu sayede müttefiklerle olan ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Öte yandan, Türkiye Almanya ile olan ilişkilerini de dengeli bir şekilde yürütmeye çalışmış ve anlaşma imzalanmadan evvel Almanlara bir takım ödünler vererek İngiltere'nin Irak'taki

duruma hâkim olmasını beklemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Halep demiryolu üzerinden Suriye'den Irak'a savaş malzemesi sevkiyatı yapılmasına üstü kapalı olarak olur vermiştir. (Deringil,2014:154)

2.3.3.Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması ve İngiliz-Türk İlişkilerine Etkisi

Haziran ayının ortalarında İngiltere Irak'taki durumu kontrol altına almış ve Almanya için artık Türkiye üzerinden Irak'a asker ve silah sevkiyatı yapmanın bir önemi kalmamıştır. Bu nedenle Almanya Sovyetlere saldırmadan önce güney kanadını güvence altına almak için Türkiye ile bir saldırmazlık anlaşması yapma arayışı içerisine girmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye, İngiltere ile yapmış olduğu ittifak anlaşması nedeniyle Almanya ile yapılacak anlaşmaya bir çekince maddesi koydurmak istemiştir. Zira, Türkiye üçüncü bir tarafa –Almanya veya İtalya- karşı İngiltere'den yardım istediği takdirde Almanya bunu kendisine karşı düşmanca bir tavır olarak algılayabilecektir. (Önder,2010:150) Alman dışişleri bu türden bir çekince maddesinin söz konusu anlaşmayı tamamen anlamsız kılacağını öne sürmüş, ancak Von Papen çekince maddesini içerse dahi, böyle bir anlaşmanın müttefiklere karşı alınmış önemli bir propaganda başarısı olacağını iddia etmiştir. Nitekim, anlaşmanın 18 Haziran'da imzalanması gerçekten de İngiltere'nin uluslararası imajına önemli bir darbe vurmuştur. Knatchbull-Hugessen bu durumu şöyle özetlemiştir:

"*Alman savaş makinesine karşı sapasağlam durduğumuzu ikna edici bir şekilde gösterene kadar, Türkiye'deki diplomatik etkimiz hep kısıtlı kalacak…Libya, Yunanistan ve Girit'teki başarısızlıklarımız herkesçe bilinmekte; İtalyanlara ya da Iraklılara karşı başarı kazanmamız ya da Suriye'de elde edeceğimiz küçük başarılar bu algıyı kolay kolay değiştirmeyecek*" (Tamkin,2009,:55)

Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması üç maddeden oluşmaktadır:

1- Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya veya dolaylı olarak birbirlerine karşı her türlü harekattan kaçınmayı taahhüt ederler.
2- İki ülke, aralarında çıkacak sorunların dostça çözümü için temasta bulunmayı taahhüt ederler.
3- Anlaşmanın süresi 10 yıldır. Taraflar anlaşma süresinin uzatılmasını bilahare aralarında müzakere edeceklerdir.

Anlaşmanın yayınlanmasının hemen ardından Türkiye, anlaşmanın giriş kısmında yer alan çekince maddesinin Türk-İngiliz ittifakına ilişkin olduğunu açıklamıştır. Bu anlaşma, bir taraftan Mihver bir taraftan da Müttefikler arasında sıkışıp kalan Türkiye açısından çok önemli bir diplomatik başarı olarak görülmektedir. Zira, Türkiye anlaşmada yer alan çekince maddesi sayesinde kendi topraklarının İngiltere aleyhine kullanılamayacağını –Alman ordusuna Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya transit geçiş hakkı vermeyeceğini- garanti altına almış, aynı zamanda İngiliz uçak ve savaş gemilerinin Türk hava üslerini kullanmasını ve Boğazlardan geçmesini engellemiştir. (Aydın,2002:445)

Propaganda savaşında Almanya'dan önemli bir darbe alan İngiltere açısından bakacak olursak, esasında İngiltere çok fazla bir şey kaybetmemiştir. Çekince maddesi zaten İngiltere'ye başından beri istediği şeyi –Almanya'nın Türk topraklarını kullanarak Irak'a inmesinin engellenmesi- vermiştir. İngiltere için bu aşamada en önemli hedef en azından Türk tarafsızlığının sağlanmasıdır. Nitekim, Churchill de bu gerçeğin farkındadır ve medyanın Alman propaganda zaferine vereceği olumsuz tepkilerin kontrol altına alınmasını istemiştir.(Tamkin,2009:55) Churchill'e göre, Türkiye'ye yapılmakta olan askeri yardımlar devam etmelidir ve yardımların kesilmesi Türkiye'yi Alman tarafına geçmeye zorlayabilecektir. Ne var ki, tüm reel getirilerine rağmen, bu anlaşma hem İngiltere hem de henüz savaşa katılmamış olan Amerika açısından da hoş karşılanmamıştır. Anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Amerika Türkiye'ye yaptığı Ödünç Verme ve Kiralama (*Lend and Lease*) yardımlarını durdurmuş, ancak kısa bir süre sonra İngiltere'nin de araya girmesiyle bu yardımlar –miktarı azalsa da- yeniden başlamıştır. (Armaoğlu,1995:244;Gönlübol ve Sar,1987:158)

2.3.4.Barbarossa Harekâtı ve İngiliz-Sovyet İttifakı

Türkiye ile yaptığı saldırmazlık anlaşması ile güney kanadını güvence altına alan Almanya için artık Sovyetlere saldırmak için hiçbir engel kalmamıştır. Nitekim, anlaşmanın imzalanmasından dört gün sonra, 22 Haziran'da Alman orduları Barbarossa Harekatı'na başlamıştır. Bu gelişme bir taraftan da Türkiye'yi rahatlatmıştır, zira Türkiye artık Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır; öte yandan, İngiltere ile Sovyetler arasında bir ittifakın kurulmasına ön ayak olmuştur. Bu bağlamda İngiltere, Alman saldırısının hemen ardından Sovyetlere kayıtsız şartsız desteğini bildirmiştir.(Deringil,2014:150) İngiltere'nin Sovyetlere verdiği destek Türkiye'de kaygıyla karşılanmış, Türk tarafı İngiliz ve Sovyetlerin kendisine karşı gizlice işbirliği yaptıklarından kuşkulanmıştır. Türkiye'nin, Almanların Sovyetlere saldırısından duyduğu rahatlık pek uzun sürmemiş,

şimdi de Boğazların müttefiklere açılması yönünde İngiliz-Sovyet baskısı başlamıştır. (Aydın,2002:446) Türkiye'nin savaştaki tarafsız tutumu İngiltere ve Sovyetler açısından oldukça önem taşımaktadır ve bu nedenle İngiltere'nin Türkiye'nin kuşkularını gidermesi elzem hale gelmiştir. Bu bağlamda, İngiltere Savaş Kabinesi Haziran ayının sonlarında Türkiye'yi mağdur edecek herhangi bir karar alma niyetinde olmadıklarını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruyacaklarını bildirmiştir. (Önder,2010:189)

Peki, İngiltere Sovyetlere nasıl yardım edecektir? Zira, Türk-Alman Saldırmazlık anlaşmasına göre, Türkiye'nin İngiltere'ye Boğazları açması söz konusu değildir. Aynı zamanda, Norveç ve Danimarka da Almanya'nın kontrolünde bulunduğu için bu ülkeler üzerinden de Sovyetlere yardım götürmek imkânsızdır. Bu nedenle, İngiltere için tek seçenek, İran üzerinden Sovyetlere yardım götürmektir.(Aydın,2002:446) Böylece, İngiltere ve Sovyetler arasında İran'ın işgal edilmesine yönelik görüşmeler Temmuz ayının başında başlamıştır. 12 Temmuz'da ise İngiltere ile Sovyetler arasında karşılıklı bir yardım anlaşması imzalanmış ve böylece İran'ın iki ülke tarafından işgal edilmesi karara bağlanmıştır. Bu gelişme Türkiye tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır, zira İran'ın bu şekilde işgal edilmesi bir anlamda Türkiye'nin de aynı şekilde işgal edilmesinde bir emsal olarak kullanılabilecektir.(Deringil,2014:156) Tarafsız bir Türkiye'nin kendileri açısından stratejik öneminin farkında olan İngiltere ve Sovyetler 10 Ağustos'ta Türkiye'ye bir ortak nota vererek Montrö Boğazlar rejimine saygı göstereceklerini, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardımda bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. (Özçelik,2010:259) Bu notalar başlangıçta Türkiye tarafından olumlu karşılanmış, ancak daha sonradan Winston Churchill ile Amerikan Başkanı Franklin D. Roosevelt arasında imzalanan Atlantik Şartı'nın (*Atlantic Charter)* detaylarının basında yer almasıyla kaygılar yeniden artmıştır. Zira, Atlantik Şartı'nın beşinci maddesinde şöyle denmektedir:

"*İran, Dakar, Azorlar, Yeşilburun Adaları ve Türkiye gibi Nazilerin tehdit edebileceği bütün stratejik ileri karakolları işgal etmek, buralara kanattan saldırmak suretiyle Almanlardan erken davranmak gerekmektedir*" (Önder,2010:194)

Türkiye'nin Almanya safına geçmesini istemeyen İngiltere, İran'ın sadece Mihver tarafından işgal edilmesini engellemek için işgal edileceğini, tehlike geçtikten sonra bu ülkeden çıkılacağını ve Türkiye'nin çıkarlarının hiçbir şekilde zarar görmeyeceğini belirterek Türkiye'nin kaygılarını gidermeye çalışmıştır. 25 Ağustos'ta ise İran, Sovyetler ve İngiltere tarafından işgal edilmiştir.

2.3.5.Türkiye'nin Sovyet-İngiliz İttifakını Dengeleme Çabaları

Yeniden bir Sovyet işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türkiye kendi pozisyonunu dengelemek maksadıyla Almanya'ya yönelmiştir.(Önder,2010:190) Sovyetlerle savaş halinde bulunan Almanya için de Türkiye artık daha da önem kazanmıştır. Zira, Alman savaş makinesi için çok önemli bir hammadde olan krom artık Sovyetlerden gelmemektedir ve bu nedenle Türkiye ile bir krom anlaşması yapılması elzem hale gelmiştir.

Bu bağlamda, Eylül ayının başlarında bir Alman heyeti Ankara'ya gelerek görüşmelere başlamıştır. Alman tarafı 1942'den başlayarak Türkiye'nin toplam krom üretiminin yarısını satın almayı önermiş, ancak bu öneri Türk tarafınca ret edilmiştir. Zira, İngiltere ile 1940'ta yapılan krom anlaşmasının süresi 8 Ocak 1942'de dolacaktır ve bu nedenle anlaşma Ağustos ayında 1 yıl daha uzatılmıştır.(İnanç,2006:909) Bir başka deyişle, Türkiye ürettiği kromun tamamını söz konusu anlaşma gereğince 1943 yılına kadar İngiltere ve Fransa'ya satmayı taahhüt etmiştir. Alman heyeti Fransa savaşta yenilmiş olduğu için ona gönderilecek kromun kendileri tarafından alınabileceğini iddia etmişse de bu öneri de Türk tarafınca kabul görmemiştir, Fransa'nın yükümlülükleri İngiltere tarafından üstlenilmiştir.(Önder,2010:159) Türk tarafının, krom anlaşmasına ek olarak bir de ekonomik anlaşma yapmak istemesi nedeniyle görüşmeler 20 Eylül'de kesintiye uğramıştır. Alman tarafı krom anlaşması imzalanmadan böyle bir ekonomik anlaşmanın imzalanmasından yana değildir. Ancak, Türkiye ile imzalanacak bir krom anlaşmasının propaganda değerini göz önünde bulunduran Alman heyeti, büyükelçi Von Papen'in de çabalarıyla nihayet anlaşma yapmayı kabul etmiş ve 9 Ekim'de anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Türkiye askeri ekipman karşılığında Almanya'ya 1943 yılı için 90.000 ton ve 1944 yılı için 45.000 ton krom satmayı taahhüt etmiştir. (Weisband,2002:99) Buna ek olarak, 31 Mart 1943'e kadar iki ülke arasında toplamda 400 milyon Reichmark değerinde ihracat yapılması da karara bağlanmıştır. Almanya'nın savaş malzemesi ve sanayi ürünleri karşılığında, Türkiye Almanya'ya yağ, pamuk ve tütün gibi ürünler satacaktır.(Önder,2010:161) Her ne kadar bu anlaşma Almanya açısından bir propaganda başarısı olarak sunulmuşsa da, esasında İngiltere'ye verilecek olan krom da bu anlaşma ile garanti altına alınmıştır. Nitekim hem Almanlar hem de İngilizler söz konusu anlaşmanın reel getirilerinin farkındadır. Alman görüşme heyetinden Kroll bu durumu şöyle özetlemiştir:

"*…Bize somut olarak veremedikleri ödünleri şekilde kalan ödünlere dönüştürüyorlardı…Müzakerelerin başarılı olduğunun açıklanması propaganda*

açısından önemlidir ancak kendimiz için gerçekleri bilmemizde fayda var.." (Deringil,2014:163)

Benzer şekilde, dışişleri bakanı Eden da 9 Ekim'de yapılan kabine toplantısında Türk-Alman anlaşmasına ilişkin olarak "…*Bu durum pek iyi değildi ama bundan çok daha kötüsü de olabilirdi" şeklinde beyanat vermiştir*.(Deringil,2014:165) Sonuç olarak, Türkiye diplomatik manevraları ustalıkla kullanarak iki tarafın da zayıf yanlarını birbirine karşı çok dikkatli bir biçimde kullanmış ve İngiliz-Alman krom savaşından hem ekonomik ve askeri hem de siyasi anlamda en karlı çıkan taraf olmuştur.

2.3.6.Birleşik Devletlerin Savaşa Girmesi ve İngiliz-Sovyet İttifakının Türkiye'de Uyandırdığı Kaygılar

1941 yılının sonlarına doğru belki de savaşın gidişatını değiştiren bir gelişme yaşanmış ve 7 Aralık'ta Japonya Pearl Harbor baskınını gerçekleştirmiştir. Böylece Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de savaşa Müttefikler safında dahil olmuştur. 11 Aralık'ta İtalya, Almanya ve Japonya arasında bir ittifak anlaşması imzalanmış ve Almanya da ABD'ye savaş ilan etmiştir.(Tekeli ve İlkin,2013:471) 22 Aralık'ta Washington'da müttefikler arasındaki işbirliğini görüşmek üzere Arcadia Konferansı toplanmıştır. Stalin de konferansa çağrılmasına rağmen iştirak etmemiş, bu nedenle görüşmeler Churchill ve Roosevelt arasında gerçekleştirilmiştir. Arcadia Konferansı'nda savaşın gidişatına ilişkin olarak 4 önemli karar (Tekeli ve İlkin,2013:228-229) alınmıştır:

1. Almanya mutlak surette yenilmelidir.
2. İngiltere Müttefik askeri kuvvetlerinin eğitim ve hazırlanma yeri olarak işlev görecektir.
3. Tüm hammadde ve gemi taşıma kapasiteleri Müttefikler arasındaki müşterek kararlarla belirlenecektir.
4. Müttefikler savaşın kazanılmasından sonra ayrı ayrı ateşkes ve barış anlaşmaları imzalamayacaklardır.

Stalin Washington'daki toplantıya katılamadığı için İngiltere dışişleri bakanı Eden Aralık ayı sonunda Moskova'ya gitmiş ve Sovyetler ile Müttefikler arasındaki işbirliğinin kapsamına dair görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ne var ki, Eden'in Moskova ziyareti Ankara'da şüphe ile karşılanmış, Türkiye Sovyetlerle İngilizlerin kendi aleyhine bir anlaşmaya varmalarından endişe etmiştir.(Deringil,2014:172;Önder,2010:204-205) Eden-Stalin görüşmesinden gelen haberler Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarmıştır, zira Stalin Oniki Ada'nın ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'den bazı yerlerin Türkiye'ye verilmesini istemiştir.(Gürün,1983:87;Gönlübol ve Sar,1987:161) Her ne kadar bir jest

gibi gözükse de, bunun Türkiye açısından anlamı açıktır : "*Stalin durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini ileri sürdüğüne göre, bu tavizler karşılığında Türkiye'den Boğazları isteyecekti*".(Önder,2010:206) Eden, bu teklife İngiltere'nin savaştan sonra sınır belirleme işleriyle uğraşmayacağını bildirerek olumsuz yanıt vermiştir.(Gürün,1983:88;Hale,2003:90-91) İngilizlerin yapması gereken şey Türkiye'nin endişelerini yatıştırmak ve savaşın bu aşamasında tarafsız kalmasını sağlamaktır. Türkiye, 1942'ye işte bu kaygılar ve belirsizlikler içinde girecektir.

2.4. 1942 YILI GELİŞMELERİ

2.4.1.İngiltere'nin Türkiye'yi Yatıştırma Çabaları

Moskova görüşmelerinin ardından İngiltere, Türkiye'nin söz konusu kaygılarını gidermek maksadıyla bir takım çabalar içerisine girmiştir. Bu bağlamda, dışişleri bakanı Eden 8 Ocak'ta Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada şu şekilde (Deringil,2014:173;Gönlübol ve Sar,1987:161) beyanatta bulunmuştur:

"*Moskova'da yapılan görüşmelerde Türkiye ile ilgili konularda ancak dostça sözler söylendi. Türkler bunları kendileri de işitseydiler ancak memnuniyet duyarlardı*"

Bununla yetinmeyen Eden, aynı zamanda İsmet İnönü'ye de kişisel bir mesaj iletmiş ve bu mesajda özetle şunları söylemiştir:

"*…Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin savaştan sonra Avrupa'daki sınırlar ve nüfuz alanları konusunda mutabakata vardıkları yolundaki haberler tümüyle yanlıştır… Sovyetler Birliği'nin İran'daki mevcut konumunun Basra Körfezi'ne kadar genişletilmesi yönünde taleplerde bulunduğu da gerçeklik payı taşımamaktadır. Sovyetler Birliği ve İngiltere koşullar el verir vermez derhal İran'dan çekilecektir… Stalin, bir kez bile Türkiye ile ilgili meselelerden bahsetmemiştir. Yalnızca Sovyet hükümetinin savaştan sonra Boğazlar rejimini düzenleyecek anlaşmada söz hakkına sahip olmayı arzu ettiğini söylemiştir*"(Önder,2010:205)

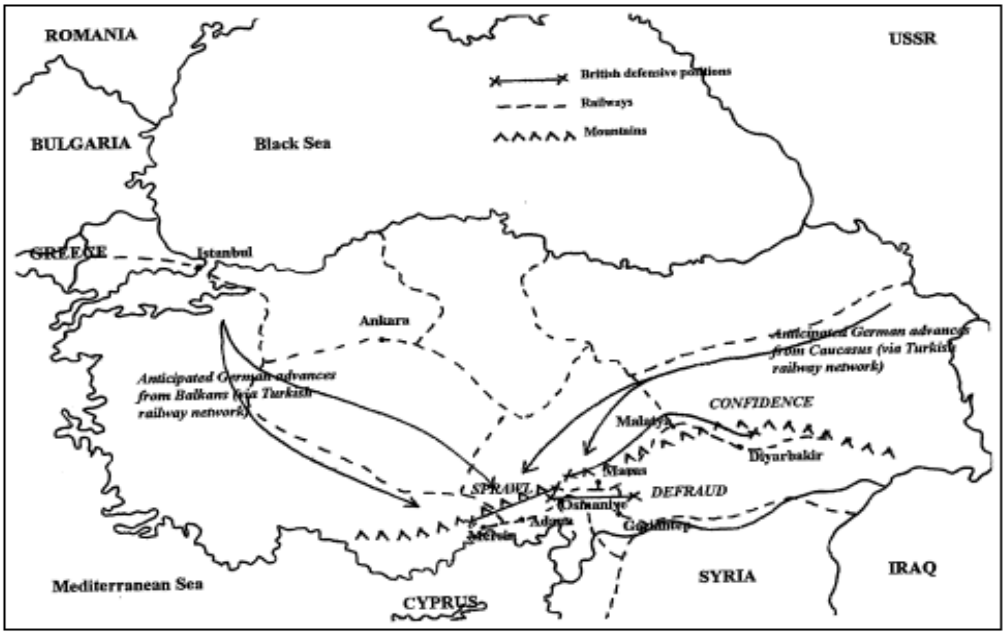
Bu tür açıklamalar Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmışsa da, Türkiye'nin Sovyetler hakkındaki tereddütleri tamamen ortadan kalkmamıştır. Türkiye, olası bir Müttefik galibiyetinin ardından Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Balkanlardaki yayılmacılığından endişe etmektedir. Savaşın bu aşamasında Türkiye, ne İngiltere ve Sovyetlerin ne de Almanya'nın kesin galibiyetinden yanadır, zira savaşın bu şekilde bitmesi tek başına bir gücün Orta Avrupa'ya egemen olmasını engelleyecektir. Bir başka deyişle, Sovyetleri dengeleyebilecek bir Almanya ve Almanya'yı dengeleyebilecek bir Sovyetler Türkiye için en iyi seçenektir. İşte bu nedenledir ki, Türkiye 1942 boyunca taraflar arasında bir uzlaşmanın sağlanmasına yardım edecek bir arabuluculuk rolü üstlenme arayışında olmuştur.(Deringil,2014:173) Türkiye'nin arabuluculuk çabaları Alman büyükelçisi Von Papen tarafından da desteklenmiş, ancak İngilizler bu desteğin bir taktik gereği olduğunu ve İngiltere'nin kesinlikle uzlaşmacı bir barıştan yana olmadığını Türk tarafına bildirmiştir. (Deringil,2014:180-181)

İngiltere ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmadan endişe eden Türkiye'yi rahatlatacak gelişme Mayıs ayının başlarında Molotov'un Londra ziyaretiyle birlikte yaşanmıştır. 26 Mayıs'ta bir Sovyet-İngiliz İttifak Anlaşması imzalanmış ve bu

anlaşmada Boğazlara ilişkin bir madde yer almamıştır. Anlaşmanın imzalandığı gün, dışişleri bakanı Eden Londra'daki Türk büyükelçisine İngiltere'nin Montrö rejimine bağlılığını belirtmiş, Sovyetlerle birlikte Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini beyan etmiş ve bir saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye yardım edecekleri taahhüdünde bulunmuştur.(Aydın,2002:448) Bu ittifak anlaşmasının içeriğinin Türk tarafına açıklanmasıyla Türkiye'nin endişeleri azalmış ancak 1942'nin sonlarına doğru Sovyetlerin Almanlara karşı avantajlı duruma geçmesiyle kaygılar yeniden artmaya başlamıştır.

1942 ortalarında, her ne kadar hızı düşmüşse de, Almanya'nın Sovyetler Birliği içindeki ilerleyişi devam etmiştir. İngiltere'ye göre Almanya Sovyetleri yenilgiye uğrattıktan sonra Türkiye üzerinden Irak ve İran petrol sahalarına yönelecektir.(Tekeli ve İlkin,2013:478) Almanya'nın olası bir Türkiye saldırısında üç seçeneği vardır:

1- Karadeniz üzerinden Samsun ve Zonguldak'a çıkmak ve buralardaki demiryolu hatlarını kullanarak güneye inmek,
2- Trakya'dan saldırarak İstanbul üzerinden Anadolu'ya yayılmak,
3- Ege adaları ve Yunanistan üzerinden İzmir'e saldırmak ve oradan güneye inmek

Almanya'nın Türkiye'ye Olası Saldırı İstikametleri; Kaynak: Nicholas Tamkin, **Britain, Turkey and the Soviet Union,1940-45**

2.4.2.Almanya'nın Olası Türkiye Saldırısı Karşısında İngiliz Planları

Mayıs ayının sonlarında Japonya Burma'yı işgal etmiş ve buradan Hindistan'a yönelmiştir. İngiltere'nin bakış açısına göre Almanlar Kafkaslar üzerinden, Japonlar ise Hindistan üzerinden gelerek Basra Körfezi'nde birleşecek ve böylece İngiltere'nin Ortadoğu'daki tüm petrol yatakları elden çıkacaktır.(Tamkin,2009:69) Yukarıdaki şekilde, Almanya'nın Türkiye'ye saldırması halinde tüm olası yaklaşma istikametleri görülmektedir. Bu bağlamda, İngiltere Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasını amaçlayan "Wonderful" kod adlı planı geliştirmiştir. İlgili planın Türkiye ayağını ise "Sprawl Operasyonu" oluşturmaktadır. Buna göre, Almanlar Türkiye'ye hangi istikamet üzerinden saldırırsa saldırsın Mersin, Adana, Osmaniye, Maraş, Malatya ve Diyarbakır hattında oluşturulacak bir savunma hattı ile Suriye ve Irak'a geçmeleri engellenecektir.

Sprawl operasyonu kapsamında:

1- İngiltere Türkiye'ye 24 filoluk bir hava gücü gönderecek (12 avcı filosu, 9 bombardıman filosu, 3 koordinasyon filosu olmak üzere)
2- Suriye ve Çukurova bölgesinden Konya ve Kayseri'ye giden karayolları geliştirilecek,
3- Adana-Afyon demiryolunun taşıma kapasitesi artırılacak,
4- 17 ağır ve 19 hafif uçaksavar bataryası Türkiye'ye verilecektir.(Tamkin,2009:64;Tekeli ve İlkin,2013:479-480)

Ne var ki, İngiltere ilerleyen süreçte bu plandaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini anlamış ve sorumluluklarını azaltacak yeni bir plan – Oktavius Planı- hazırlamıştır. Bu planda, Almanya'nın olası Türkiye saldırısını Trakya üzerinden gerçekleştireceği varsayılmış ve Haziran ayının ortasından itibaren Toroslar üzerinden Suriye ve Irak'a geçeceği kabul edilmiştir. Oktavius Planı'na göre, Sprawl'da öngörülen filo sayısı 24'ten 10'a düşürülmüş, daha önce gönderilecek 2 zırhlı, 2 motorize ve 4 piyade tümeni yerine 1 piyade tümeninin gönderilmesine karar verilmiş, ağır uçaksavar bataryası sayısı 17'den 3'e ve yine hafif uçaksavar bataryası sayısı da 19'dan 3'e indirilmiştir. (Tekeli ve İlkin,2013:483)

Eylül ayına gelindiğinde ise bu planda da bir değişiklik yapılmış ve söz konusu plan "Modified Octavius" adını almıştır. Yeni planda gönderilecek yardımların miktarında önemli azaltmalar yapılmış ve olası bir Alman saldırısı karşısında Türkiye'ye 4 uçak filosu, 1 piyade birliği, 1 ağır ve 1 hafif uçaksavar bataryası gönderilmesi kararlaştırılmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:484) Kasım ayında Türk ve İngiliz yetkililer

arasında yapılan bir başka görüşmede ise Türkiye'ye verilecek olan uçaklar ve diğer askeri malzemeler hakkında müzakereler yürütülmüştür. Bu kapsamda, Türkiye'ye her biri 18 uçaktan oluşan 5 filo avcı uçağı, her biri 16 uçaktan oluşan 3 bombardıman filosu ve 12 uçaktan oluşan bir torpido bombardıman filosunun verilmesi kararlaştırılmıştır. (Tekeli ve İlkin,2013:485)

2.4.3.Müttefik Başarıları ve İngiltere'nin Türkiye Planları

İngiliz ve Amerikan kuvvetlerinin 8 Kasım'da ortaklaşa başlattıkları kuzey Afrika harekâtının (*Operation Torch*) beklenmedik bir şekilde başarıya ulaşması, İngiliz ordusunun Mısır ve Libya'daki başarıları ve Almanların Kafkaslardaki ilerleyişinin Sovyetler tarafından durdurulmasıyla birlikte Türkiye'nin Müttefikler gözündeki stratejik önemi bir kat daha artmıştır. Zira, Mihver güçlerinin kuzey Afrika'dan atılmasından sonra, Almanya'nın Ortadoğu'ya ya da Kafkaslara saldırırken kullanabileceği tek yol Türkiye'den geçmektir.(Tamkin,2009:77) Bu nedenle, İngiltere açısından Türkiye'nin mutlaka Müttefikler safında savaşa katılması ve bu yolla Balkanlardan ikinci bir cephe açılarak savaşın kısa sürede bitirilmesi gerekmektedir. İngiliz Savaş Kabinesi'ne göre Türkiye'nin Müttefikler tarafında savaşa girmesinin faydaları şunlar olacaktır:

1. Türkiye Romanya petrol yataklarına ve Almanların Karadeniz nakliyatına hava saldırılarında bir üs olarak kullanılabilir.
2. Boğazlar Mihver ülkelerine kapatılabilir ve Müttefiklere açılabilir.
3. Türkiye'nin savaşa girmesi Almanya'nın bir miktar askeri gücünü daha Balkanlara sevk etmesine ve dolayısıyla diğer cephelerde güç kaybetmesine neden olacaktır.
4. Türk kromunun Almanya'ya sevki engellenerek Alman savaş endüstrisine büyük bir darbe vurulabilir.(Tekeli ve İlkin,2013:486)

Churchill de Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki görüşlerini şu şekilde özetlemektedir:

"*Başkan Roosevelt ve ben uzun zamandır Rusya'ya yeni bir yol açmak ve Almanya'nın güney cephesini vurmak istiyorduk. Türkiye tüm bu projelerin anahtarıydı. Türkiye'yi bizim saflarımızda savaşa sokmak uzun zamandır amacımızdı. Şimdi konu bir ivedilik kazanmış ve yeni umutlar doğmuştur...*" (Deringil,2014:189)

Churchill'in Türkiye'nin savaşa sokulması yönündeki düşünceleri Stalin tarafından da benimsenmiştir. Nitekim, Churchill 24 Kasım'da Stalin'e çektiği bir telgrafta Türkiye'nin savaşa girmesinin iki ülke açısından sağlayacağı faydalara –böylece

hem İngiltere Almanya açısından çok önemli olan Ploeşti'deki (Romanya) petrol yataklarını bombalayacak[24] hem de Sovyetlere Boğazlar üzerinden yardım gönderme imkanı elde edilecekti- değinmiş ve Türkiye'nin savaşa girmesi için 3 büyük güç tarafından –İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği- onun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. (Tamkin,2009:80;Deringil,2014:190) Stalin ise, Türkiye'nin savaşa sokulması gerektiğini kabul etmekle birlikte, İngiliz donanmasının Karadeniz'e girmesinden ve İngiltere-Türkiye'nin Sovyetlere karşı işbirliği yapmasından şüphelenmiştir. Tamkin'e göre, Stalin'in İngiliz-Amerikan hava kuvvetlerinin Kafkaslara girmesini sürekli olarak ret etmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Öte yandan, İngiltere'nin kuzey Afrika'daki başarıları başlangıçta Türkiye'yi etkilemişse de, onun savaşa girmeme kararı üzerinde çok fazla değişiklik yaratmamıştır. Nitekim, Türkiye'ye göre, her ne kadar Müttefikler kuzey Afrika'da başarılı olmuşlarsa da, Almanya'nın Yunanistan adalarındaki varlığı Türkiye açısından halen bir tehdit oluşturmaktadır (Deringil,2014:191) ve bu nedenle bu aşamada Türkiye'nin savaşa girmesi uygun değildir. Bundan da önemlisi, daha önce de değindiğimiz üzere, Türkiye savaş sonrasında Sovyetlerin Avrupa'da tek hâkim güç olmasını istememekte ve bu nedenle Almanya'nın tam manasıyla yok edilmemesini arzu etmektedir. Türkiye'ye göre " *bütün Avrupa Slavlar ve komünistlerle doludur ve Almanya yenilirse bütün mağlup devletler Bolşevik ya da Slav olacaktır*" (Önder,2010:225)

İşte Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu bu endişe, İngiltere'yi Türkiye'yi savaşa sokma konusunda bu endişeden faydalanma yoluna da itmiştir. Nitekim, İngiliz dışişlerine göre "*bu durum elini iyi oynadığı takdirde ve bu korkuyu özen, sabır ve hassasiyetle geliştirdiği müddetçe İngiltere'ye kesin avantajlar sağlayacaktır*" (Deringil,2014:192). Benzer şekilde, dışişleri bakanı Eden 2 Aralık'ta Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada savaştan sonra Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin Avrupa'nın kaderini belirleyeceğini beyan etmiş, bu beyanat Türkiye'de endişe ile karşılanmıştır. Knatchbull-Hugessen bu durumu "*Eden'ın demeci Türkleri külahlarını önlerine alıp düşünmeye sevk etmiştir. Birleşmiş Milletler'e katılmadıkları takdirde barış konferansında söz hakları olmayacaktır*" şeklinde özetlemiştir. (Deringil,2014:192)

1942 yılı boyunca hem ekonomik, hem siyasi, hem de askeri açıdan bıçak sırtı koşullarda varlığını sürdürmeye çalışan Türkiye bir taraftan da Almanya ile ilişkilerini

[24] İngiltere'ye göre, Romanya'daki petrol yataklarının bombalanmasıyla Ege'deki Alman deniz trafiği kesilecek, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatı durdurulacak ve savaş 1 yıldan kısa bir süre içinde bitirilecektir.

sürdürmüştür. Savaşan tarafların dezavantajlarını birbirlerine karşı ustaca kullanan Türkiye bu yolla Almanya'dan da önemli ekonomik ve askeri yardımlar elde etmiştir. Bu bağlamda, 12 Haziran'da Almanya ile yeni bir ticaret anlaşması imzalamış ve yüksek fiyattan yaptığı krom satışı sayesinde önemli ekonomik kazanımlar elde etmiştir.[25](Deniz,2015:95-96) Beklenileceği üzere, bu anlaşma hem İngiltere hem de ABD kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, ancak söz konusu ülkelerden gelen askeri ve ekonomik yardımların miktarında bir kesinti olmamıştır.(Gönlübol ve Sar,1987:160) 31 Aralık'ta ise iki ülke arasında toplam tutarı 100 milyon Reichmark olan yeni bir kredi anlaşması daha imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Türkiye bu krediyi savaş malzemesi olarak alacak ve söz konusu savaş malzemesi Alman ordusunda kullanılan modern malzemelerle aynı olacaktır. (Deniz,2015:96)

Her ne kadar Türkiye mümkün olduğu müddetçe savaş dışı kalmayı hedeflemişse de, savaşa girme olasılığını da –ancak saldırıya uğraması halinde- hep göz önünde bulundurmuş ve bu nedenle ordusunun modern araç, gereç ve teçhizatla donatılmasını amaç edinmiştir. 1942 sonlarında Mihver devletlerinin gerilemeye başlaması, Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda Müttefiklerce daha fazla baskı altına alınmasına neden olmuştur. Bu baskı 1943 yılında da artarak devam edecektir.

[25] İki ülke, aralarında yapılan ticarette fiyat dalgalanmalarını engellemek maksadıyla, birbirlerine satacakları ürünleri sabit bir fiyata bağlamış ve söz konusu ürünleri bu fiyatlardan satacaklarını taahhüt etmişlerdir. Bu ürünler arasında bakır, krom, zeytinyağı, fasulye, bakla, nohut, keten tohumu vb. yer almaktadır.

BÖLÜM 3
MÜTTEFİKLERİN YÜKSELİŞİ, MİHVERİN DÜŞÜŞÜ

3.1.1943 YILI GELİŞMELERİ

3.1.1.Kazablanka Konferansı ve İngiltere'nin Türkiye Yaklaşımı

Daha önce de değindiğimiz üzere, Kasım 1942'deki kuzey Afrika gelişmeleri (Almanların Mısır'da yenilmeleri ve Müttefiklerin Cezayir ve Fas'a çıkmaları) ve Sovyetlerin Stalingrad'da Alman taarruzunu durdurarak karşı saldırıya geçmeleri savaşın gidişatını değiştirmiş, bir anlamda savaşın Müttefiklerce kazanılacağı belli olmaya başlamıştır. Müttefikler için artık tek yapılması gereken kayıplarını azaltmak maksadıyla savaşı olabildiğince kısa bir sürede bitirmektir. Müttefiklerce bu amaca giden yolda atılacak en önemli adım batı Avrupa'da veya Balkanlarda ikinci bir cephe açmak ve böylece Almanya'yı mutlak şekilde mağlup etmektir. Türkiye ise açılması düşünülen bu ikinci cephe açısından çok kilit bir konumdadır ve bu nedenle 1943 yılı boyunca savaşa girmesi için Müttefikler -özellikle İngiltere- tarafından yoğun baskı altına alınacaktır. Nitekim, Churchill'e göre ikinci cephenin mutlaka Balkanlardan açılması ve bu bağlamda Türkiye'nin de savaşa girmesi gerekmektedir. Çünkü, Almanya'nın yenilmesinden sonra Sovyetlerin Balkanlarda egemen güç konumuna gelme ihtimali bulunmaktadır ve savaş sonrası dönemde İngiltere'nin bu bölgedeki etkisinin korunması amacıyla Türkiye'nin de mutlaka İngiltere yanında savaşa girmesi gerekmektedir. (Önder,2010:223)

Churchill, bu görüşlerini 14-26 Ocak tarihleri arasında Kazablanka'da toplanan konferansta da dile getirmiş, başlarda direnç görse de (Roosevelt'in askeri danışmanı Marshall ikinci cephenin Balkanlardan açılmasının Müttefiklerin lojistik durumunu bozacağını öne sürerek (Deringil,2014:194) bu fikre karşı çıkmıştır) sonunda Amerikan Başkanı Roosevelt'i de ikna edebilmiştir.(Weisband,2002:109-110) Sağlanan mutabakata göre savaşa girmeleri konusunda Türkiye'yi İngiltere'nin, Çin'i ise Amerika Birleşik Devletleri'nin ikna etmesi kabul edilmiştir.(Tamkin,2009:84-85) Konferans raporlarında bu husus şöyle belirtilmiştir:

"*Türkiye topraklarının İngiltere'nin sorumluluk alanında kalması ve Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngiltere'ce yürütülmesi, yine Çin'le ilgili sorunların da Birleşik Devletler tarafından yürütülmesi karara bağlanmıştır*"(Weisband,2002:112)

Kazablanka görüşmelerinde alınan diğer kararlar şunlardır:

1. Savaşta birinci öncelik Alman denizaltıları (*U-bot*) ile yapılan mücadeleye verilecektir.
2. Sicilya'ya bir çıkarma yapılacak ve ardından İtalya işgal edilerek savaş dışı bırakılacaktır.
3. Almanya kesin olarak mağlup edilecek ve koşulsuz teslim olması (*unconditional surrender*) sağlanacaktır. (Tekeli ve İlkin,2013:260-261)

Öte yandan, konferansta alınan koşulsuz teslim kararı ve topraklarının İngiliz etki alanı içinde bırakılması Türkiye'yi memnun etmemiştir.(Deringil,2014:195) Söz konusu kararlar Türkiye'de "ağır bir darbe" ve "müthiş bir şok" olarak karşılanmıştır. (Weisband,2002:113) Çünkü, Türk tarafının görüşüne göre, Almanya'nın mutlak yenilgiye uğratılması hem savaşın uzamasına ve tahribatın artmasına, hem de Balkanlar ve Avrupa'nın bir bölümünde Sovyet egemenliğinin artmasına ve dolayısıyla Türkiye'nin Sovyet tehdidi altında kalmasına yol açacaktır. Nitekim, Hugessen'in aktardığına göre, Menemencioğlu Almanya büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede şunları dile getirmiştir:

"…Biz Almanya'nın yok edilmesini istemiyoruz. Bu tahribata katkıda bulunmayız. Almanya'nın mevcudiyeti Avrupa için önemlidir"(Weisband,2002:195)

3.1.2.Adana Görüşmeleri

Sicilya'nın işgal edilmesiyle ilgili İngiliz planlarının Amerikalılarca kabul görmesiyle Türkiye'yi savaşa sokma konusunda daha da cesaretlenen Churchill, bu planını gerçekleştirmek üzere hemen Türk tarafıyla görüşmeler başlatma çabası içerisine girmiş ve 25 Ocak'ta İnönü'ye bir mesaj göndererek Kıbrıs'ta gizli bir toplantı (genel meselelerin konuşulması ve Türkiye'nin modern silahlarla güçlendirilmesi hakkında) talep etmiştir.(Weisband,2002:119) Bununla birlikte, İngiltere Savaş Kabinesi, herhangi bir somut sonuç elde edemeyeceği gerekçesiyle Churchill'in Türkiye'yi ziyaretine karşı çıkmıştır. Zira, Güney Departmanı'ndan (*Southern Department*) gelen raporlara göre Türkiye'nin savaşa girmeme konusundaki tutumlarında herhangi bir değişiklik yoktur ve zaten Türkiye askeri açıdan henüz savaşa girmek için yeterli düzeyde değildir. (Tamkin,2009:85-86;Gürün,1983:90)

İnönü ülkeyi terk edemeyeceği gerekçesiyle Kıbrıs'ta toplantı önerisini ret etmiş, ancak Churchill Türkiye içinde herhangi bir yere gelirse kendisiyle görüşebileceğini bildirmiştir. Churchill'in de bu teklifi kabul etmesi üzerine iki ülke temsilcilerinin 30-31

Ocak tarihleri arasında Adana yakınlarındaki Yenice İstasyonu'nda İnönü'nün treninde bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:264) Churchill, Adana'ya gelmeden önce İnönü'ye müzakerelere temel teşkil etmesi bakımından yazılı bir metin vermiş ve bu metinde genel hatlarıyla şu hususlar yer almıştır:

1. Türk ordusunun modern silahlardan yoksun olduğu tarafımızca bilinmektedir ve bu nedenle Türkiye'nin şimdiye kadar uyguladığı savaş dışı kalma politikası anlayışla karşılanmaktadır.
2. Amerika ve İngiltere savaş sonrası meselelerin konuşulacağı barış konferansında Türkiye'yi de görmek istemektedir.
3. Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa İngiltere ve Amerika Türkiye'ye 25 uçak filosu gönderecektir.(Gönlübol ve Sar,1987:165)

Bu muhtırada Churchill, Müttefiklerin kuzey Afrika'daki ve Sovyetlerin Stalingrad'daki başarılarına karşın, petrol bölgelerine açılmak üzere olan Almanların halen Türkiye'ye saldırma olasılığının bulunduğunu ve bu nedenle olası Alman saldırısına karşı Türkiye'nin direncinin artırılması gerektiğine de dikkat çekmiştir. (Tekeli ve İlkin,2013:265;Aydın,2002:451)

30 Ocak günü başlayan müzakerelere Türkiye tarafından Cumhurbaşkanı İnönü, başbakan Şükrü Saraçoğlu, dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu, genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak ve bazı ilgili bürokratlar ve askeri yetkililer katılmıştır. İngiltere tarafından ise başbakan Winston Churchill, genel kurmay başkanı Sir Alan Brooke, dışişleri daimi müsteşarı Alexander Cadogan ve diğer idari ve askeri yetkililer iştirak etmiştir. Toplantılar askeri ve siyasi olmak üzere iki komisyonda gerçekleştirilmiştir.

İlk gün toplantısında Churchill en temel hedeflerini şu şekilde açıklamıştır:

1. Türk ordusunun modern silahlarla teçhiz edilmesi.
2. Müttefik güçlerinin Türk topraklarından ve üslerinden yararlanması.
3. Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa katılması.(Yalçın,2011:709)

Bir başka deyişle, Churchill'in bu üç aşamalı planına göre Türkiye öncelikle tarafsızlığını koruyarak silahlanacak ve güçlenecek; ikinci aşamada tarafsızlığını daha esnek bir biçimde yorulmayacak ve son aşamada ise tamamen Müttefikler safına katılacaktır. (Tekeli ve İlkin,2013:268)

Churchill'in hedeflerine karşılık olarak İnönü'nün temel argümanları ise şu şekildedir:

1. Türkiye Sovyetler Birliği'nin durumundan emin değildir. Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa Sovyetlerin egemenliği altına girebilir ve bu durum Türkiye açısından yeni tehditler doğurabilir.
2. Türk ordusu askeri açıdan henüz savaşa girecek düzeyde değildir ve bu nedenle modernizasyon çalışmalarının hızla tamamlanması gerekmektedir.

Nitekim, İnönü de Edward Weisband ile yaptığı bir söyleşide Adana'ya "Churchill'i savaştan sonraki Rus tehdidine karşı uyarmak ve Türkiye'ye yollanacak savaş mühimmatının sevkini hızlandırmak" için gittiğini dile getirmiştir. (Deringil,2014:196)

Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Türkiye'nin en temel politikası kendisine bir saldırı olmadığı müddetçe savaş dışı kalmaktır, dolayısıyla Türk tarafının Adana'da izlediği yaklaşım savaşa hazırlık safhasını sürüncemede bırakmaktır.[26](Önder,2010:226) Bu bağlamda, Türkiye İngiltere'ye "Adana Listeleri" olarak bilinen ve kara, hava ve deniz kuvvetlerine ilişkin askeri malzeme ve teçhizat ihtiyaçlarını belirten kapsamlı bir liste sunmuştur.(Önder,2010:364-368) İlgili listenin hava kuvvetleri kısmında şu hususlar yer almıştır: 964 savaş uçağı, 84 servis uçağı ve 15 eğitim uçağı; havaalanları için 40 portatif hangar ve 1000 portatif sundurma; 12 bataryalık 40 mm ve yine 6 bataryalık 96 mm uçaksavar ve bunların çekilmesinde kullanılacak toplam 1520 adet çekici, kamyon ve traktör; 46 bin ton uçak ve motorlu araç yakıtı.(Tekeli ve İlkin,2013:490-491) Deniz kuvvetleri kısmında ise daha önceden istenilen 4 destroyere ek olarak 6 destroyer, daha önce istenilen 2 denizaltıya ek olarak 6 yeni denizaltı, 6 refakat gemisi, 8 denizaltı avcısı, 6 adet 5bin tonluk kargo gemisi, 20 adet torpidobot ve mayın tarayıcı.

Görüşmelerin ikinci günü ise Churchill'in "Sabah Düşünceleri" (*Pensees Matinales)* adını verdiği muhtırayı okumasıyla başlamıştır. Bu muhtırada özetle şu hususlar yer almıştır:

1. İngiltere savaşın bu aşamasında –Türk ordusu henüz hazır olmadığı için- Türkiye'den savaşa girmesini istememektedir.
2. Almanya'nın Türkiye'ye saldırı olasılığı bulunmaktadır ve bu nedenle Türk ordusu silahlandırılmaya devam edilmelidir.
3. Türkiye doğrudan savaşa girmese bile tarafsızlığını esneterek Boğazların ve bazı üslerin Müttefiklerce kullanımına izin verebilir (Ploeşti, Oniki Ada ve Girit'in bombalanması için kendi havaalanlarını kullandırabilir)

[26] Türkiye Adana'da Müttefiklerden o kadar çok savaş malzemesi istemiştir ki, bu malzemelerin verilmesi kabul edilse bile yetersiz nakliye koşulları dolayısıyla Türkiye'ye taşınması yıllar sürecektir.

4. Birleşik Amerika ve İngiltere, Türkiye'ye olası Sovyet tehdidi hususunda garanti vereceklerdir.
5. Savaştan sonra Birleşik Amerika önderliğinde bir Birleşmiş Milletler örgütü kurulacaktır ve Türkiye'de galipler (Müttefikler) yanında saf tutarak bu örgüt içinde yer almalıdır.(Weisband,2002:123-124)

Bununla birlikte, Türk tarafı muhtıradaki bazı hususların Montrö rejiminin ihlali anlamına geldiği gerekçesiyle itirazda bulunmuştur. Nitekim, İngiliz tarafına verilen bir notada, Türk topraklarının Müttefiklere açılmasının Türkiye'nin savaşa girmesi demek olduğu ve askeri kapasitesi yetersiz olan ülkenin bu savaşı sürdüremeyeceği ve ayrıca Sovyetler Birliğinin de bu üslerden rahatsız olacağı belirtilmiştir. (Önder,2010:228)

Toplantıların bundan sonraki kısmı genelde askeri konular üzerine gerçekleştirilmiş ve birtakım askeri hususlar üzerinde taraflar arasında mutabakat sağlanmıştır. Üzerinde anlaşmaya varılan bu askeri hususlar şunlardır:

1. Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından talep edilen kara, hava ve deniz donanımı listelerinin kapsamlı bir hali İngiliz tarafına iletilecektir.
2. İlgili malzemeler Mısır limanından Türkiye'ye ticari bandıralı gemiler vasıtası ile taşınacak ve bu gemiler İngiltere tarafından temin edilecektir.
3. Savaşa girmesi halinde İngiltere'nin Türkiye'ye sağlayacağı yardımın biçim ve miktarını belirlemek üzere bir İngiliz askeri heyeti Ankara'ya gidecektir.

Askeri toplantıların da tamamlanması ile Adana görüşmeleri sona ermiş ve varılan sonuç 1 Şubat'ta yayınlanan resmi açıklama ile şu şekilde açıklanmıştır: (Yalçın,2011:713;Önder,2010:388-389)

"*İngiltere ve Birleşik Amerika Devletleri'nin Türkiye'nin askeri gücünü kuvvetlendirmek maksadıyla yapacakları askeri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu konu üzerinde iki tarafın askeri uzmanları arasında görüşmeler yapılmıştır*"(Gönlübol ve Sar,1987:167)

3.1.3.Türk-İngiliz İlişkilerinde "Yalancı Bahar" Dönemi

Adana görüşmeleri hem Türk hem de İngiliz tarafı için tatmin edici ve "başarılı" geçmiştir. Ancak burada sorulması gereken kritik soru şudur: taraflar "başarı" ile neyi kastetmektedir? Adana'dan ayrıldıktan sonra "*Türkler kuşkusuz bize çok yaklaştılar*" diyen Churchill için başarı Türkiye'nin savaşa girmesi demek iken; Adana görüşmelerini üzerlerindeki savaşa girme baskısının artması olarak değerlendiren Türk tarafı içinse başarı bu baskıların bertaraf edilmesi ve savaşa girmekten kaçınılması demektir. (Deringil,2014:197) Sonuç olarak, Adana görüşmeleri "başarı" kriterleri oldukça farklı

olan her iki taraf için de oldukça olumlu sonuçlanmış ve böylece Türk-İngiliz ilişkilerinde "sahte bir balayının" yaşandığı bir döneme girilmiştir. (Deringil,2014:199)

Adana'da alınan kararlar gereği, Şubat ayında bir İngiliz askeri heyeti Türkiye'ye gelmiş ve İskenderun, Mersin, Adana ve Ankara'yı kapsayan ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerde Türkiye'ye verilmesi kabul edilen malzemelerin deniz yoluyla nakil işlemlerinin detayları ele alınmıştır. Türkiye'deki mevcut demiryolu ve liman kapasiteleri söz konusu malzemeleri taşıyacak düzeyde olmadığından İskenderun, Mersin ve İzmir gibi bazı limanların kapasiteleri artırılmaya çalışılmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:493) Bunun yanında, Türkiye'nin lokomotif ve vagon ihtiyaçlarının karşılanması, ülke içinde karayolu ağının iyileştirilmesi ve ek depo kapasiteleri yaratılması da planlanmıştır. Bu görüşmelerde, Türk ordusunun donatımını öngören 4 aşamalı "Hardihood" planı üzerinde de mutabakat sağlanmıştır. Söz konusu planın aşamaları şu şekildedir:

1. Birinci aşama: Bu aşamada esas itibariyle Türk ordusunun Trakya bölgesini savunmasına yardım edilecektir. Bölgedeki havaalanlarının savunmasını sağlamak maksadıyla 25 İngiliz avcı filosu gönderilecektir.
2. İkinci aşama: Güneydoğu Avrupa'ya yapılacak hava saldırıları için planlanmıştır. Bu bağlamda Türk havaalanlarının savunmasına yardımcı olmak maksadıyla ek 25 avcı filosu daha gönderilecektir.
3. Üçüncü aşama: Trakya'daki Türk birliklerine yardım edilmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, iki ağır uçaksavar bataryası, iki hafif uçaksavar bataryası ve iki tanksavar taburu bölgede konuşlandırılacaktır.
4. Dördüncü aşama: Ege Bölgesi'nin İzmir'e kadar açılması sonrasında Türk ordusuna yapılacak yardımlar bu aşamada ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'de bir kolordu karargahı kurulacak ve iki zırhlı tümen ve 3 hafif uçaksavar bataryası gönderilecektir.(Weisband,2002:141;Tekeli ve İlkin,2013:497)

Şubat ayında gerçekleştirilen Türk-İngiliz görüşmelerinin somut bir sonuç vermemesinin ardından Nisan ayının ortalarında İngiliz General Wilson başkanlığındaki bir başka askeri heyet Ankara'ya gelerek başbakan Saraçoğlu ile bir dizi temaslar yürütmüştür.(Gönlübol ve Sar,1987:170) Wilson, İngiltere'nin henüz Türkiye'den savaşa girmesini beklemediğini ancak Eylül ayında Türkiye'nin ya savaşa doğrudan girerek ya da Müttefiklerin Türkiye Boğazlarını ve üslerini kullanmalarına müsaade ederek savaşın süresini kısaltmasını umduğunu dile getirmiştir. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra ise

Knatchbull-Hugessen Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede, Türkiye'nin önünde iki seçeneğin bulunduğunu –ya savaşa girmek ya da savaş sonrasında tek başına kalmak- ve bunlardan birini seçmek zorunda olduğunu ifade etmiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:170)

3.1.4.Washington Konferansı

12-25 Mayıs tarihleri arasında Washington'da Churchill ve Roosevelt bir araya gelerek savaşın genel gidişatına ilişkin görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Churchill savaşın bir sonraki aşamasındaki hedefin İtalya olması gerektiğini öne sürmüş ancak bu görüş Roosevelt tarafından (Sicilya'ya yapılacak büyük bir çıkarmanın, Sicilya alınsa bile, askeri kayıpları da artıracağını ve bunun da Almanlar açısından psikolojik bir zafer olacağı gerekçesiyle) çok da uygun bulunmamıştır.(DeWaters,1970:82) Churchill'e göre İtalya'yı mağlup etmenin getireceği faydalar şunlardır:

1. Mihver'i lojistik operasyonlarının kapsamını genişletmeye zorlamak
2. Sovyetleri rahatlatmak ve yükünü azaltmak
3. İtalya'nın Balkanlardan çekilmesini sağlamak
4. Akdeniz'deki en büyük korkusu İtalya olan Türkiye'yi savaşa sokmak(Weisband,2002:139)

Churchill'in hesaplarına göre, İtalya'nın yenilmesinden sonra Türkiye'ye topraklarında Müttefiklere hava üsleri vermesi için İngiltere-ABD-Sovyetler Birliği tarafından baskı yapılacak ve Türkiye böyle bir teklifi ret edemeyecektir. (Gönlübol ve Sar,1987:170) Sonuç olarak, ABD biraz da istemeyerek İtalya'nın işgal edilmesi planlarını kabul etmiştir. Ancak, İtalya'nın istilası Amerikalılarca Churchill'inkinden çok daha farklı bir perspektiften algılanmıştır. Amerikalılara göre, İtalya, batıdan açılacak ikinci bir cephede yararlı bir hava üssü olarak kullanılacaktır. Nitekim, ABD ağır bombardıman uçaklarının Türkiye'ye gönderilmesini kabul etmemiş, bunun yerine İtalya'da konuşlandırılmasının daha faydalı olacağını ileri sürmüştür. (Weisband,2002:140)

3.1.5.İtalya'nın Savaş Dışı Kalması ve İngiltere'nin Türkiye Planları

Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için aradığı fırsat, İtalya'nın 25 Temmuz'da savaş dışı kalmasıyla gelmiştir. Churchill'e göre "*İtalya'nın çökmesiyle Türkiye üzerindeki baskıyı artırmanın ve onu ittifaka fiilen katılmaya sevk etmenin tam zamanı gelmiştir*".(Deringil,2014:205) Ona göre, İtalya'nın yenilmesinden sonra Türkiye'nin savaşa girmesinin başka getirileri de olacaktır:

1. Romanya'daki petrol yatakları Türk havaalanlarından kalkan uçaklarca bombalanabilecektir.

2. İngiliz denizaltıları Karadeniz'e girebilecek ve Alman birliklerini Kırım'dan çekilmeye zorlayacaktır.
3. Sovyet birliklerinin Romanya'ya girmesine yardım edilecektir
4. Kırım'ın hava saldırıları yoluyla geri alınması kolaylaşacaktır.(Tamkin,2009:121)

Ne var ki, İtalya'nın düşüşü Türkiye tarafından "tepkisizlikle" karşılanmış ve hatta Ankara'daki İngiliz büyükelçiliği Londra'ya çektiği bir mesajda durumu "*İtalya'da olanlar sanki başka bir âlemde cereyan ediyordu*" şeklinde özetlemiştir. (Deringil,2014:205) Türkiye, Alman tehdidinin hala çok güçlü olduğu ve Müttefiklerin Türkiye'yi hava saldırılarından koruyamayacağı gerekçesiyle bu yeni durum karşısında savaşa girmekten bir kez daha kaçınmıştır.

3.1.6.Quebec Konferansı ve İngiltere'nin Türkiye'den Hava Üsleri Talebi

19 Ağustos'ta Quebec'te toplanan müttefikler arası konferansa Churchill kafasındaki bu planlarla gelmiştir. Konferansta temel olarak Manş Denizi üzerinden açılacak ikinci bir cephe hususu görüşülmüş, aynı zamanda Türkiye'nin savaşa girme durumu da ele alınmıştır. Uzun süren görüşmelerden sonra şu hususlar üzerinde mutabakata varılmıştır:

1. Avrupa'da ikinci cephe Fransa'da açılacak (Overlord Harekatı) ve bu nedenle Türkiye bu aşamada savaşa girmeye zorlanmayacaktır (Önder,2010:242)
2. Balkanlarda ileriki dönemde açılacak yeni bir cephe için Türk havaalanlarının Müttefiklerce kullanıma açılması Türkiye'den istenecektir (Aydın,2002:455)
3. Türkiye'ye askeri yardımlar devam edecek, bunun yanında Türkiye'den Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurması ve Alman askeri gemilerinin Boğazlar'dan geçişini engellemesi istenecektir. (Gönlübol ve Sar,1987:171)
4. Moskova'da Müttefik dışişleri bakanları arasında bir konferans toplanacaktır. (Gürün,1983:96)

Bununla birlikte, Sovyetler Balkanlarda yeni bir cephe açılması fikrine karşı çıkmış ve Türkiye'nin hemen savaşa girmesi hususunda ısrar etmiştir. Zira, Churchill'in de amaçladığı gibi, Müttefiklerin Balkanlara girmesi Sovyetlerin bu bölgedeki nüfuz alanının genişlemesini engelleyecektir. Türkiye ise Quebec'te savaşa girmemesi yönünde alınan kararı memnuniyetle karşılamış, ancak Almanya ile olan ilişkileri bakımından

kendinden istenenleri tam olarak yerine getiremeyeceğini dile getirmiştir. (Önder,2010:242) Zira, Türkiye'ye göre krom sevkiyatını durdurması Almanya ile olan ekonomik ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecektir –dolayısıyla Türk ekonomisi de bundan etkilenecektir- ve bu nedenle Türkiye bu riski almayacaktır. Bununla birlikte, Alman ticaret gemilerinin savaş malzemeleri taşıyıp taşımadıkları daha sıkı kontrol edilecek ve gerektiği hallerde bu gemilerin Boğazlardan geçişleri engellenecektir.

3.1.7.Rodos Harekâtı

Quebec Konferansı'nda Türkiye'nin bu aşamada savaşa girmemesi kararlaştırılmışsa da, Churchill bu fikrinden vazgeçmemiştir. Churchill'e göre, Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda kilit rolünü Rodos Adası ve diğer Ege adaları oynamaktadır.(Deringil,2014:206) Bu adalardaki Alman egemenliği ortadan kaldırılırsa, aynı zamanda Türkiye'nin bu adalardan kalkacak Alman uçaklarınca saldırıya uğrama korkusu da bertaraf edilecek –bir başka deyişle, savaşa girmemesinin önündeki en son "bahane" de ortadan kaldırılacaktır.[27](Tamkin,2009:123) Bu bağlamda, Churchill Amerikan Başkanı Roosevelt'e bile haber vermeden 9 Eylül'de Rodos Adası'nın işgali için emir vermiştir. Ancak adanın işgali için yapılan İngiliz planları aceleye getirildiği ve adada konuşlu bulunan ve taraf değiştirecekleri beklenen İtalyan kuvvetlerinin az sayıdaki Alman gücüne teslim olmasıyla Rodos 13 Eylül'de Alman kontrolüne girmiştir. Böylece, Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokma girişimlerinden bir diğeri daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum, G.L. Clutton tarafından kaleme alınan 20 Ekim tarihli İngiliz dışişleri muhtırasında şu şekilde özetlenmiştir:

"*Benim şahsi görüşüm Oniki Ada ele geçirilmedikçe Türklerden hiçbir şey bekleyemeyeceğimiz doğrultusundadır… Aslına bakarsak biz Rodos'ta 30.000 İtalyanın 7000 Almana teslim olmasını engelleyemediğimiz gün otobüsü kaçırdık…"* (Deringil,2014:208)

Sisam, Leryoz ve İstanköy adalarının 18 Eylül'de İngiliz birliklerince ele geçirilmesinden sonra Churchill Türkiye'den transit geçiş hakkı istemiş, ancak bu talep Türkiye'nin savaşa girmesi anlamına geleceği gerekçesiyle Menemencioğlu tarafından ret edilmiştir.(Önder,2010:242) Bununla birlikte Türkiye adalardaki İngiliz birliklerine yardım malzemesi taşınması konusunda örtülü destek sağlamış ve bu bağlamda Suriye üzerinden gelen 1400 ton ağırlığındaki araç, gereç ve yardım malzemeleri Türk

[27] Hatta Churchill Rodos Adası'nın Türkiye'ye verilerek savaşa girmesinin sağlanmasını önermiş, ancak bu teklif dışişleri bakanı Eden tarafından hem Yunan-Türk hem de Yunan-İngiliz ilişkilerini bozacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

demiryolları üzerinden Kuşadası'na nakledilmiş, oradan da Türk balıkçı tekneleri vasıtasıyla adalara taşınmıştır. (Weisband,2002:153)

3.1.8.Moskova Konferansı ve Türkiye

19 Ekim'e gelindiğinde, Quebec'te alınan kararları gereği Moskova'da Müttefiklerin dışişleri bakanlarından oluşan bir konferans toplanmıştır. Alman orduları karşısında zaferler kazanmaya başlayan Sovyetler, konferans boyunca İngiliz ve Amerikalılardan Türkiye'nin mutlak surette savaşa sokulması için söz almaya çalışmışlardır.(Hale,2003:94;Weisband,2002:155) Bunun yanında, savaşın kısalması için Manş Denizi üzerinden Avrupa'ya ikinci bir cephe açılması üzerinde de durmuşlardır.(Deringil,2014:211) Stalin'e göre Türkiye'nin savaşa girmesiyle 10 Alman tümeni Sovyet cephesinden güneye doğru kaydırılmak zorunda kalacak ve böylece Sovyet ordusunun Avrupa'daki ilerleyişi daha da kolaylaşacaktır.(Tamkin,2009:132) Sovyet bakış açısına göre, Türkiye savaş sonrasındaki barış konferansına katılabilmek için acı çekmelidir ve savaşa katılmadığı takdirde kendisine gönderilen yardım malzemeleri kesilmelidir.(Gönlübol ve Sar,1987:172) İngiltere'ye göre, Türkiye bu aşamada savaşa girmeye zorlanmamalıdır (çünkü Türkiye bu durumda daha fazla savaş malzemesi isteyecektir ve İngiltere'nin bu isteklerin hepsini karşılaması mümkün değildir) ve kendi inisiyatifiyle savaşa girmesi beklenmelidir.(Önder,2010:248) Böylelikle, İngiltere Türkiye'ye vaat ettiği yükümlülüklerini (Türkiye'ye hava ve kara birlikleri desteği vermek) karşılamak zorunda da kalmayacaktır. (Tamkin,2010:132;Deringil,2014:212-213) Amerikan bakış açısına göre ise Türkiye'yi savaşın bu aşamasında savaşa girmeye zorlamak doğru değildir, çünkü Türkiye'ye verilecek savaş malzemeleri ancak Overlord Harekatı'ndan kuvvet kaydırılması yoluyla mümkündür; bu göze alınamayacağı için Türkiye'den bir tarafsız olarak hava üsleri ve nakliye kolaylıkları vermesi istenmelidir.(Gürün,1987:99) Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda aralarında fikir birliği olmamasına karşın, Müttefiklerin konferans sonunda mutabakata vardıkları en önemli nokta 1944 baharında Fransa üzerinden ikinci cephenin açılmasıdır.(Aydın,2002458) Bununla birlikte, konferans sonunda 3 dışişleri bakanı arasında Türkiye'ye ilişkin bir protokol imzalanması gündeme gelmiş, ancak Amerikan dışişleri bakanı Cordell Hull'un bu öneriyi kabul etmemesi üzerine 3 Kasım'da İngiltere ve Sovyetler arasında gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolün içeriği şu şekildedir:

1. Almanya'nın kısa zamanda yenilgiye uğratılabilmesi için Türkiye'nin 1943 Aralık ayından önce Müttefikler safında savaşa girmesi gerekmektedir.

2. İngiltere ve Sovyetler dışişleri bakanları tarafından Türkiye'ye en kısa zamanda savaşa girmesi önerilecektir. Bu tarih 1943 Aralık ayından önceki bir tarih olacaktır.
3. Türkiye'den Müttefik hava kuvvetlerine üslerini açması ve İngiltere ve Sovyetlerin belirlediği konularda yardımcı olması istenecektir.(Deringil,2014:214;Weisband,2002:163)

3.1.9. Kahire'de Türk-İngiliz Görüşmeleri

İngiltere dışişleri bakanı Eden, protokolde alınan karara binaen, Türk mevkidaşı Menemencioğlu'na Kahire'de buluşma talebini içeren bir telgraf göndermiş ve taraflar 5 Kasım'da Kahire'de görüşmek üzere anlaşmışlardır. Kahire görüşmesinde Eden Moskova'da alınan kararları –Müttefiklere hava üsleri verilmesi ve Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi- iletmiştir. Eden'e göre Türkiye'nin savaşa girmesiyle elde edilecek avantajlar şunlardır:

1. Bulgaristan Türk sınırına asker yığmak zorunda kalacak ve bu nedenle Almanya Yunanistan ve Yugoslavya'daki Bulgar birliklerini azaltacaktır.
2. Romanya'daki Ploeşti petrol yatakları Türkiye'den kalkacak uçaklarca bombalanabilecektir.
3. Türkiye Almanya'ya krom satmayacak ve böylece Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesinin önünde bir engel kalmayacaktır.(Gönlübol ve Sar,1987:173)

Savaşa girmediği takdirde Türkiye'yi Sovyetlere karşı desteklememekle tehdit eden (Tekeli ve İlkin,2013:295) Eden'in talepleri Menemencioğlu tarafından yine kabul edilmemiştir. Menemencioğlu Türkiye'deki hava üslerinin kullanılmasını ret etmiş –zira bu Türkiye'nin savaşa girmesi demektir ve Almanların İstanbul ve İzmir'e hava saldırıları yapma olasılıkları hala vardır- ve Türkiye'nin savaşa girme durumunu hükümeti ile görüşeceğini beyan etmiştir.(Tamkin,2009:134;Gürün,1983:103)

3.1.10.Kahire Sonrası ve Türk-İngiliz İlişkilerinde Dönüm Noktası

Menemencioğlu görüşmelerin ardından Ankara'ya dönmüş ve Türkiye'nin savaşa girme durumu hükümetçe ele alınmıştır. 17 Kasım'da İngiltere'ye Kahire görüşmelerinin sonuçlarına dair bir nota verilmiştir. Buna göre:

1. Üs verme talebi Almanya ile Türkiye arasında savaşa sebep olacağı için kabul edilmemiştir.

2. İngiliz hükümetinin Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa katılabilmesi için yeterli askeri yapamadığı görülmüştür.
3. Türkiye'nin savaşa girmesi için üç ön şartı vardır. Bunlar:1-Türk ordusunun savaş kabiliyetinin ve ülke savunmasının gerektirdiği teçhizatın temin edilmesi; 2- Müttefik İngiliz ordusu ile bilfiil eşgüdümün sağlanması ve 3- Emniyet ve çıkarlar hususundaki siyasi koşulların sağlam temellere dayanması.(Gürün,1983:104)

Deringil'in de dikkat çektiği gibi 17 Kasım'da verilen bu nota Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır, zira Türkiye prensipte savaşa girmeyi kabul etmiştir. (Deringil,2014:218) Ancak, kanımızca bu hamle, savaşın başından beri kendisine saldırılmadıkça savaşa girmemek konusunda kararlı olan Türkiye'nin stratejik bir manevrasıdır. Müttefikler tarafından savaşa girmesi yolunda ağır baskı altına alınan Türkiye bu yolla "savaş için yeterli teçhizatının henüz temin edilmediği" gerekçesiyle savaştan kaçınmaya çalışmıştır.

3.1.11.Tahran Konferansı'nda İngiltere'nin Türk Tezleri

Tüm bu gelişmeler olurken, bir taraftan da İngiltere, ABD ve Sovyetler arasında Tahran'da yapılacak konferansın hazırlıkları başlamıştır. Tahran'a gitmek için 23 Kasım'da Kahire'de bir araya gelen Churchill ve Roosevelt burada Türkiye'nin durumunu da ele almış, Churchill'in teklifi üzerine Tahran konferansından sonra İnönü ile Kahire'de bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.(Gürün,1983:106) Tahran Konferansı 28 Kasım'da Churchill, Roosevelt ve Stalin'in de katılımıyla başlamış, Türkiye de konferansta ele alınan en önemli konulardan birisi olmuştur. Churchill burada da Türkiye'nin savaşa girmesinin getireceği faydalara ilişkin tezlerini yinelemiş, ABD ve Sovyetler de "pasif" olarak Türkiye'nin savaşa girmesini desteklemişlerdir. ABD ve Sovyetler Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların ancak Overlord Harekâtı'ndan feragat edilerek yapılabileceğini ve bu nedenle Fransa harekâtını geciktirecekse bu yardımların askıya alınması gerektiğini öne sürmüşlerdir. (Hale,2003:95) Buna karşın Churchill, Türkiye'ye yapılacak yardımın Fransa harekatını geciktirmeyeceğini, tam tersine Türkiye'nin elde edilmesinin Sovyetlere Boğazlar üzerinden yardımı kolaylaştıracağını ve Müttefik deniz kuvvetlerinin Karadeniz'e girmesini sağlayacağını iddia etmiştir. (Deringil,2014:223) Ne var ki, Churchill'in Türkiye konusundaki önerileri ABD ve Sovyetler tarafından pek sıcak karşılanmamış ve sonuç olarak 1 Aralık gecesi imzalanan

bildiri ile konferans sona ermiştir. Bu bildirinin Türkiye'yi ilgilendiren kararları şunlardır:

1. Türkiye'nin yıl sonuna kadar –en geç 14 Şubat 1944- Müttefikler yanında savaşa girmesi askeri açıdan oldukça arzu edilir bir husustur.(Hale,2003:95)
2. Roosevelt ve Churchill İnönü'yü Kahire'ye davet edecek ve savaşa katılmasını isteyecektir.(Aydın,2002:461)

3.1.12.Kahire'de İnönü-Roosevelt-Churchill Buluşması

Churchill ve Roosevelt 4 Aralık'ta İnönü ile Kahire'de bir araya gelmiş ve kendisine Türkiye'nin savaşa girmesi -Selanik'e yapılacak bir tali operasyon yoluyla-(Önder,2010:258-259) yönündeki Müttefik beklentileri aktarılmıştır. Öte yandan, hükümet tarafından savaşa girme kararı alma yetkisi verilen İnönü Kahire'ye gelirken yanında askeri heyetini getirmemiştir. Bu davranışıyla İnönü kanımızca savaşa girmesi yönünde yapılan baskılara karşı biraz daha zaman kazanmayı amaçlamıştır. Ayrıca, "*savaş dışı kalmaktan çok, savaş biterken alacağı rolün ne olacağının belirlenmesini isteyen bir söyleme geçerek İngiltere'yi zor bir konuma itmiştir*"(Tekeli ve İlkin,2013:311) Zira, İngiltere'nin Türkiye'ye Balkanlarda açıkça bir vaatte bulunması, aynı bölgede farklı amaçları olan Sovyetlerle olan ilişkilerini bozabilecektir. Buna karşın, Churchill daha önceden yaptığı gibi Sovyet tehdidini Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanmıştır:

"*15 Şubat tarihine kadar savaşa girmemesi Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifakın sonu olacaktır… İngiltere sadece Türkiye'ye yaptığı malzeme yardımını kesmekle kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin geleceğine dönük verilecek kararlarda tamamen ilgisiz davranacaktır. Örneğin, barış konferansında Sovyetler İstanbul'u ve Boğazları isterlerse İngiltere buna karşı çıkmayacaktır*" (Tamkin,2009:139)

İnönü, Churchill'in bu tehdidine Adana Listeleri'nde yer alan malzemelerin sadece % 4'lük bir kısmının teslim edildiği ve bu nedenle Türk ordusunun henüz savaşacak düzeyde olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. (Weisband,2002:196-197) İnönü'ye göre, Türkiye'ye savaşta biçilen rol sadece Müttefiklere topraklarını açmasıdır ancak Türkiye Almanya'dan gelebilecek büyük saldırı riskine karşı tarafsızlığını feda etmek istememektedir. (Önder,2010:261) Ayrıca, ona göre, Türkiye savaşa girmediği takdirde tehlikede değildir, bilakis savaşın dışında kaldığı sürece güvendedir. (Deringil,2014:228) Amerikan başkanı Roosevelt de Türkiye'nin savaş dışı kalmasından yana tavır koymuştur, zira ona göre Türkiye'nin Akdeniz'de yapılacak harekâtta faydalı

olabilmesi için büyük çaplı askeri yardımla desteklenmesi şarttır. Roosevelt bu konudaki görüşlerini "*Eğer ben Türk olsaydım, Türkiye'yi savaşa sokmadan önce İngiltere'nin verdiğinden daha çok yardım isterdim*" şeklinde dile getirmiştir. (Weisband,2002:199)

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin bu konudaki fikir ayrılığını kendi avantajına olacak şekilde kullanmış ve bu sayede biraz daha zaman kazanabilmiştir. Deringil'in deyimiyle, Türkiye'ye savaşa girmesi yolunda yapılan baskıların "doruk noktası" olan Kahire Konferansı'nın sonunda İnönü prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ancak buna karşılık iki ön koşul öne sürmüştür:

1. Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu araç, gereç ve teçhizat en kısa zamanda tamamlanmalıdır.
2. Türkiye'nin rolünün açık olarak belirtildiği bir ortak askeri harekat planı hazırlanmalıdır.(Aydın,2002:462)

Her ne kadar, Churchill 15 Şubat'a kadar savaş hazırlıkları tamamlanmasa bile İngiliz hava birliklerinin Türkiye'ye girmesinde ısrar etmişse de, İnönü bunun Türkiye'yi "otomatikman" savaşa sokmak demek olduğunu dile getirerek karşı çıkmıştır. (Önder,2010:262) İnönü, kesin bir tarih vermekten kaçınarak Türk hükümetinin en geç 15 Şubat 1944 tarihine kadar Türk havaalanlarının Müttefiklere açılıp açılmayacağı hususunu karara bağlayacağını taahhüt etmiştir. (Gönlübol ve Sar,1987:177)

Ek olarak, Churchill, konferansın son günü olan 7 Aralık'ta kısa bir sürede yanıtlanması isteğiyle İnönü'ye yazılı bir program vermiştir. Bu programda aşağıdaki hususlar yer almaktadır:

15 Şubat tarihine kadar:

1. Hava üsleri hazırlıkları ve diğer malzemelerin verilmesi,
2. Savaş planlarının hazırlanması
3. Cephane ithal programları ve siyasi konular üzerinde müzakereler yürütülecektir.

15 Şubat tarihinde İngiliz hava birliklerinin Türk havaalanlarını kullanmaları için izin istenecek, buna karşı verilecek cevap olumlu ise:

1. Türk ordusunun ihtiyaçları karşılanmaya devam edecek,
2. Türkiye İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile takviye edilecek
3. Türkiye ve Müttefiklerce üzerinde mutabakat sağlanan planın uygulanmasına geçilecektir.

Cevap olumsuz ise, Müttefikler bütün kaynaklarını başka bir sahaya nakledecek ve Türkiye ile savaş zamanı ilişkiler kesilecektir.(Gürün,1983:121-122;Tekeli ve İlkin,2013:310-311)

İnönü Ankara'ya döndükten sonra 11 Aralık'ta yukarıda bahsedilen hususlar hükümet tarafından müzakere edilmiş ve alınan kararlar 18 Aralık tarihinde İngiltere'nin Ankara büyükelçisine tebliğ edilmiştir. Buna göre:

1. Türk hükümeti Kahire'de belirtilen emniyet tedbirleri tam olarak yerine getirilmediği müddetçe savaşa girme sorumluluğu alamaz. İngiltere'den istenen savaş malzemeleri Türkiye'ye eksiksiz olarak teslim edilmedikçe ve Türkiye'ye gönderilecek hava birlikleri hususunda mutabakata varılmadıkça Türkiye'nin 15 Şubat'a kadar savaşa girmesi mümkün değildir.
2. Malzeme yardımı konusunda mutabakat sağlanır sağlanmaz siyasi konular üzerine müzakereler başlamalıdır.
3. Türk ordusu ile İngiliz ordusunun birlikte yapacağı koordinasyon planları en yakın zamanda tanzim edilmelidir.

Alınan kararlardan da anlaşılacağı üzere, Türkiye savaş malzemelerinin tam olarak teslim edilmediği gerekçesiyle[28](Deringil,2014:233-235) savaşa girmekten bir kez daha kaçınmış ve belki de zaman kazanmak maksadıyla askeri müzakerelerin sürdürülmesi yönünde niyetini bildirmiştir. Bu bağlamda, Ocak ayında İngiliz ve Türk askeri yetkilileri arasında görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır.

[28] Türk ordusunun durumu o kadar yetersizdir ki genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak, Kahire dönüşünde İnönü ile yaptığı toplantıda bu durumu "Almanların ölüsü bile bizi yener" şeklinde ifade etmiştir. Buna karşın, İngiltere Türkiye'nin kasıtlı olarak kendisine gönderilen yardım malzemelerinin teslim alınmasını geciktirdiği görüşündedir. İngiliz dışişleri yetkilisi Clutton'a göre Türklerin yeni askeri malzeme istekleri "tam bir rezalettir" ve nitekim Türk demiryollarının kapasitesi zaten bu hacimde malzeme sevkiyatına uygun değildir. Türkler bilerek askeri yardım talebi miktarını yüksek tutmakta ve bu yolla savaşa girmemek için zaman kazanmaya çalışmaktadır.

3.2.1944 YILI GELİŞMELERİ

3.2.1.İngiliz-Türk Heyetleri Arasında Görüşmeler

1944 Ocak ayında, Kahire'de alınan kararlar gereği İngiliz Hava Mareşali Linnell ve tümgeneral Baillon başkanlığında bir askeri heyet Türk topraklarında kullanılacak hava üsleri ve askeri yardımlar hakkında müzakereler için Türkiye'ye gelmiştir. Görüşmelerde temel olarak 12 Aralık 1943'te İngiltere'ye verilen ve "Aralık Listeleri" olarak da bilinen istekler ele alınmıştır. Söz konusu listelerde yer alan talepler şu şekildedir:

- 500 adet Sherman tankı
- 9000 adet kamyon ve traktör
- 486 adet top ve 60 adet kundağı motorlu top
- 1000 adet tanksavar
- 13.400 ton petrol
- 130 adet milyon piyade mermisi
- 2000 adet hafif makineli tüfek ve 1500 adet ağır makineli tüfek
- 1 milyon adet el bombası, 230.000 adet anti tank bombası, 400.000 adet anti tank mayını
- 216 adet Spitfire avcı uçağı, 48 adet Mitchell hafif bombardıman uçağı ve 53.400 ton uçak yakıtı (Tekeli ve İlkin,2013:510-511)

16 Aralık 1943'te verilen deniz kuvvetleri listesinde ise şu talepler yer almıştır:

- 5 karakol gemisi
- 8 denizaltı avcı botu
- 6 refakat gemisi
- 4 mayın tarama gemisi
- 4 açık deniz ve 6 liman römorkörü
- 10 hücum botu

Bunların yanında, Türk tarafı, doğu Akdeniz'deki Alman askeri birliklerinin İngiliz raporlarından belirtilenden çok daha fazla olduğunu öne sürerek İngiltere'den 500 adet Sherman tankı, 300 adet savaş uçağı ve en az 180.000 ton askeri malzeme daha verilmesini talep etmiştir. (Weisband,2002:208) Ancak bu talepler İngiliz heyetince aşırı fazla olarak nitelendirilmiş ve görüşmelerin tıkanmasına neden olmuştur. İngiliz heyetinin tezine göre Türkiye'den bu aşamada esas istenen şey havaalanlarını İngiliz

hava kuvvetlerine açması ve İngiliz personelinin Türkiye'ye sızmasına izin vermesidir; buna karşı Türkiye ancak Aralık Listeleri'nin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi durumunda bu istekleri kabul edebileceğini belirtmiştir.(Tekeli ve İlkin,2013:514) Türkiye'nin öne sürdüğü bu koşula karşılık İngiltere, ancak personelinin Türkiye'ye sızmasına izin verilmesinden sonra söz konusu malzeme talebinin transferine başlanabileceği şeklinde yanıt vermiştir. İngiliz heyeti, Türkiye'nin kasıtlı olarak çok malzeme isteyerek savaş bitene kadar savaş dışında kalmayı hedeflediğini düşünmüş, Türk heyeti ise İngilizlerin Sovyetlere Balkanlarda bir takım gizli vaatlerde bulunduğundan şüphelenmiştir.(Aydın,2002:465) İngilizlere göre anlaşmazlığın en temel nedeni "Alman yanlısı" olan dışişleri bakanı Menemencioğlu'dur, Menemencioğlu ise İngilizlerin Sovyetlerle Balkanlardaki nüfuz bölgeleri hususunda Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde anlaştıklarını öne sürmektedir. (Deringil,2014:238)

3.2.2.Görüşmelerin Kesilmesi ve Türk-İngiliz İlişkilerinde Gerginlik Dönemi

Görüşmelerin bu noktada tıkanması üzerine dışişleri Bakanı Eden 25 Ocak'ta müzakerelerin kesilmesi yönünde talimat vermiştir. Linnel başkanlığındaki heyet 3 Şubat tarihinde Ankara'dan ayrılmış ve kısa bir süre sonra da İngiliz askeri yardımları kesilmiştir.(Hale,2003:96-97) Türkiye'nin kendisinden beklenen zamanda savaşa girmeyeceğinin anlaşıldığı bu tarihten itibaren İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerde soğuma dönemi başlamış, Amerika Birleşik Devletleri de benzer bir tutum sergilemiştir. (Gürün,1983:125) Bu bağlamda, 19 Şubat'ta İngiltere'den uçak ve benzeri diğer araçların teslimatı durdurulmuş, 28 Şubat'ta İngiliz mühendis, danışman ve teknisyenler Türkiye'den ayrılmış ve 1 Mart'ta Birleşik Devletler de Türkiye'ye yaptığı savaş malzemesi yardımlarını kesmiştir. (Önder,2010:280;Weisband,2002:213)

Tüm bunlara karşın, İngiltere Almanya safına geçmesinden endişe ettiği için Türkiye ile olan ilişkilerini tam manasıyla da kesmemiştir. İngilizlere göre ilişkilerin kesilmesi sadece taktik bir adımdır ve savaş malzemelerinin teslimatı yakın zamanda tekrar başlayacaktır.(Tekeli ve İlkin,2013:523) Esasında, ilişkilerin dondurulmasına karşın, Türkiye İngiliz savaş gemilerinin Türk karasularını kullanarak Alman ticaret gemilerine saldırmalarına göz yummuş ve bu bağlamda İngiliz savaş gemilerinin ikmali için Kuşadası'nda depo kurmalarına izin vermiştir. (Tamkin,2009:144)

3.2.3.Türk-İngiliz İlişkilerinde Yumuşama

İlişkilerin yeniden başlamasını sağlayacak gelişme ise 30 Nisan'da süresi dolacak olan Türk-Alman ticaret anlaşması olmuştur. 1944 başlarında Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkiyatını artırması -1943'teki 13.564 tondan 1944'te 56.649 tona- üzerine, Mart ayının sonlarında İngiltere Türkiye'ye Almanya'ya krom satışına devam etmesi halinde tarafsız devletlere uygulanmakta olan ablukanın Türkiye'ye de uygulanacağını bildirmiştir.(Tekeli ve İlkin,2013:528) Bu gelişme üzerine, dışişleri bakanı Menemencioğlu İngiliz büyükelçisine bunun bir tehdit mi olduğunu sormuş, büyükelçi ise Türkiye'nin bu isteğe uyması halinde Türk-İngiliz ilişkilerinin normalleşebileceğini bildirmiştir.(Önder,2010:286) Bu bağlamda, Türkiye 10 Nisan tarihinden itibaren Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını azaltmaya ve Müttefiklere daha fazla krom göndermeye hazır olduğunu dile getirmiştir. Bu teklif İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul görmemiş, iki ülke 14 Nisan'da Türkiye'ye verdikleri ortak bir notada Almanya'ya yapılan krom ihracatını tamamıyla durdurmasını, aksi takdirde kendisine karşı abluka uygulanacağını beyan etmişlerdir.(Gönlübol ve Sar,1987:182) Sonuç olarak Türkiye, 21 Nisan'da Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını tamamen durdurma, krom haricindeki ürünlerin ihracatını ise % 50 oranında azaltma kararı almıştır.(Önder,2010:287) Türkiye'nin bu hamlesi İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak yeterli görülmemiştir. İngiltere dışişleri bakanlığı daimi müsteşarı Cadogan bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

"…*bu ödün eski ilişkilerimize dönme noktasında ancak bir ilk adım olarak nitelendirilebilir, onları tekrardan "müttefik" olarak niteleyebilmemiz için önlerinde hala çok uzun bir yol var*." (Tamkin,2009:145)

Bununla birlikte, Almanya'ya yapılan ihracata getirilen kısıtlamalar Türk ekonomisini oldukça olumsuz bir şekilde etkilemiş, bu durum Türkiye'yi yeni arayışlar içerisine itmiştir. İngiltere ve Amerika tarafından hem ekonomik hem de siyasi anlamda izole edilmiş olan Türkiye Sovyetlerle ilişkilerini geliştirme arayışına girmiştir. Bu bağlamda, Menemencioğlu Sovyetlerin Ankara büyükelçisi Vinogradov'a Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını garanti altına alacak bir anlaşma önermiştir. (Weisband,2002:216) Ancak, teklifin gizli kalacağına yemin eden Vinogradov'un durumu İngiliz büyükelçisine iletmesiyle, İngiltere öteden beri "Alman yanlısı" olarak gördüğü Menemencioğlu iş başında kaldığı sürece Türk-İngiliz ilişkilerinin

normalleşmeyeceğine kanaat getirmiştir.[29](Tamkin,2009:146) İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmesini engellediği gerekçesiyle suçladıkları bir başka kişi ise genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'tır. Türk hükümeti İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmek ve Türk dış politikasının yeni eğilimini göstermek istediğinin bir işareti olarak, ilk aşamada Fevzi Çakmak'ın görevine son vermiş ve yerine Rauf Orbay'ı getirmiştir. (Önder,2010:288)

Bu dönemde İngiltere ile Türkiye arasındaki bir başka sorun ise Boğazlardan ticaret gemisi görüntüsü altında geçen Alman savaş gemileridir.(Deringil,2014:243) 5 Haziran'da Boğazlardan geçip Romanya'ya gitmek isteyen bazı Alman gemileri, İngiltere tarafından savaş malzemesi taşıdıkları gerekçesiyle Türk makamlarına şikayet edilmiş ve ilgili gemilerde arama yapılmıştır.(Aydın,2002:467) Yapılan aramada Kassel adlı Alman ticaret gemisinde silah (5 makineli tüfek, iki top, denizaltı tespit aracı, 65 sandık cephane) ve üniforma bulunmuş ve bu durum İngiltere tarafından protesto edilmiştir.(Weisband,2002:252) İşte bu olay, siyasi ve ekonomik açıdan yalıtılmış durumdaki Türkiye'yi Müttefiklere yaklaşmaya itmiş ve *"bu yaklaşma uğruna uluslararası kamuoyunun gözü önünde feda edilecek bir kurbana ihtiyaç olmuştur*" (Deringil,2014:245) Bu kurban, İngilizlerin Alman yanlısı olarak gördükleri –ve Türkiye'nin savaşa girmesini engellediğini düşündükleri- Numan Menemencioğlu'ndan başkası değildir. Bu çerçevede, Türk dış politikasındaki değişikliğin bir göstergesi olarak İnönü, tıpkı Stalin'in Hitler'e bir jest olarak Yahudi olan Litvinov'un yerine Molotov'u ataması gibi, Menemencioğlu'ndan istifa etmesini istemiştir.(Weisband,2002:253) Sonuç olarak, Numan Menemencioğlu 15 Haziran'da istifa etmiş ve yerine Hasan Saka getirilmiştir.

3.2.4.Almanya ile Diplomatik İlişkilerin Kesilmesi

Almanya'ya krom satışları, Boğazlardan geçen Alman gemileri ve Menemencioğlu faktörü gibi sorunların çözülmesinin ardından, Müttefikler Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde Türkiye'ye baskı yapmaya başlamışlardır.(Gönlübol ve Sar,1987:182;Weisband,2002:255) Böylece, Churchill'in deyimiyle, Almanların Türkiye'yi İngiltere ve müttefiklerine karşı kullanma oyununa bir son verilmiş olacaktır.(Önder,2010:292) Fransa'ya yapılan çıkarma harekâtının başarılı olması ve Sovyet ordusunun başlattığı karşı saldırının Polonya'ya kadar ilerlemesi

[29] Öyle ki, İngiliz dışişleri Menemencioğlu'ndan "kurtulmak" maksadıyla " doğrudan eylem" yapmayı da gündemine almış, sonradan uygulanabilirliğinin zayıf olması nedeniyle bu görüş rafa kaldırılmıştır. Burada "doğrudan eylem" ile neyin kastedildiği üzerinde durulması gereken bir başka husustur.

Türkiye'yi Müttefiklerle daha sıkı ilişkiler geliştirme yönünde bir hareket tarzı benimsemeye itmiştir.(Tamkin,2009:148) Bu bağlamda, İngiliz büyükelçisi Hugessen Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini istemiş,[30](Önder,2010:291-292) Saraçoğlu ise ancak Müttefikler barışın inşa edilmesi sürecinde Türkiye'yi "eşit bir ortak" olarak kabul ederlerse bunu kabul edebileceğini beyan etmiştir. Bunun yanında, ilginç bir şekilde, Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkileri kesmenin ve savaş ilan etmenin yeterli olmadığını, Balkanlarda yapılacak ortak bir harekâtta da yer almak istediğini –ve dolayısıyla kendisine daha fazla askeri yardım yapılması gerektiğini- İngiltere'ye iletmiştir. (Deringil,2014:248)

Peki, o tarihe kadar ısrarla savaş dışı kalmakta direten Türkiye neden aniden savaşa girme teklifinde bulunmuştur? Esasında, Türkiye'nin savaşa aktif olarak girmeme kararında herhangi bir değişiklik yoktur ve bu hamle Deringil'in deyimiyle taktik yönü ağır basan bir "kumardan" başka bir şey değildir. Zira, ABD'nin Balkan harekatını istemediği, Sovyetlerin Balkanlarda tek başına kalmayı tercih ettiği ve nihayet İngiltere'nin Türkiye'ye daha fazla askeri yardım yapmak istemeyeceği zaten Türk tarafınca bilinmektedir. İşte bu nedenle, Türkiye kendisine Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde yapılan baskılara karşı biraz daha zaman kazanmak maksadıyla böyle bir taktik izlemiştir. İngiltere ise Türkiye'nin sadece diplomatik ilişkilerini kesmesinin bu aşamada yeterli olacağı –böylece İngiltere daha fazla askeri yardım yapma yükümlülüğü altına girmeyecekti- görüşündedir.(Weisband,2002:256) Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin taktik manevralarının da farkındadır ve bu nedenle ilerleyen günlerde Türkiye üzerindeki baskısını artırmış ve Hugessen 23 Temmuz'da Saraçoğlu'na Almanya ile ilişkilerini kesmediği takdirde Türkiye'nin savaştan sonra tamamen yalnız başına kalacağı uyarısını yapmıştır.(Önder,2010:293) Artan baskılar karşısında artık başka bir çaresi kalmayan Türkiye, 2 Ağustos'ta meclis onayıyla alınan kararla Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Alman büyükelçisi Von Papen 5 Ağustos'ta ülkeyi terk etmiş ve 3000 dolayında Alman vatandaşına da 11 Ağustos'a kadar Türkiye'yi terk etmeleri bildirilmiştir.[31] (Tekeli ve İlkin,2013:530-531)

Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmış, Churchill bu durumu "*Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesi geniş*

[30] Almanya ile ilişkileri kesmesi Türkiye'yi ekonomik açıdan olumsuz yönde etkileyeceği için İngiltere Türkiye'ye ekonomik yardım vaadinde bulunmuş, bunun yanında Almanya tarafından saldırıya uğraması halinde askeri yardım da taahhüt etmiştir.

[31] Türkiye'yi terk etmeyen ve Alman vatandaşları ise Yozgat, Çorum ve Kırşehir'de bulunan kamplara gönderilmişlerdir.

kapsamlı sonuçlar doğuracaktır" şeklinde özetlemiştir.(Önder,2010:297) Devam eden süreçte, Türkiye İngiltere ile ilişkilerini daha da sıkılaştırmış ve bu bağlamda 4 Ağustos'ta aralarında radar ve hava personelinin de bulunduğu 1251 teknisyenin Türkiye'ye girişine izin verilmiştir.(Önder,2010:297) İngiltere Türkiye'nin bu hamlesine karşılık olarak silah ve malzeme gönderimine yavaşlatılmış bir şekilde olsa da yeniden başlamıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:531) Bu bağlamda, Ağustos 1944- Haziran 1945 arasında Türkiye'ye

- 100 adet Valentine tankı
- 350 adet uçaksavar
- 20.000 adet piyade tüfeği
- 92 adet Spitfire avcı uçağı , 72 adet orta bombardıman uçağı ve 12 adet Torpedo bombardıman uçağı
- 1000 adet kariyer ve 250 adet değişik türde araç göndermiştir.

3.2.5.Sovyetlerin Türkiye'den İsteklerine İngiliz Yaklaşımı

1944 yılının sonlarına doğru İngiliz-Türk ilişkileri bu şekilde ısınmaya başlamışken, Sovyetlerin Balkanlardaki ilerleyişleri İngiltere'yi -Türkiye'yi bölgedeki çıkarları açısından oldukça önemli bir ortak olarak gören- kaygılandırmıştır:

"*İngiltere'nin politikasına sempati besleyecek bir Türkiye Ortadoğu'da, Akdeniz'de, Irak ve Basra'da çıkarlarımızın korunması bakımından önemlidir… Ayrıca Boğazların denetimini elinde tutan ülke olduğu için Türkiye'nin dostluğu aranmalıdır*" (Deringil,2014:253)

Nihayetinde Sovyetler Boğazlar konusunu düzenleyen Montrö rejiminde savaş sonrasında bir değişiklik istedikleri için, bu durum Türkiye'yi İngiltere açısından daha da önemli kılmıştır. İngiltere dışişleri bakanlığına göre Sovyetlere Boğazlar konusunda ödün verilmemelidir ve İngiltere Akdeniz'de zayıf olduğu için Türkiye ile ittifakından yararlanılmalıdır.(Deringil,2014:255) Bunun yanında, Türk-İngiliz ittifakının temelini yüzyıllardan beri Boğazlar hususu oluşturmaktadır ve bu nedenle Sovyetlerin Boğazlar konusundaki emellerine mutlaka karşı çıkılmalıdır.

Boğazlar konusu Churchill'in 9 Ekim'de gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde de gündeme gelmiş, ancak Churchill, İngiliz dışişlerinin bu konudaki görüşlerine karşın, prensipte de olsa Sovyetlerin Montrö rejimini değiştirme isteklerini kabul etmiştir. (Aydın,2002:471) Churchill Stalin'e "*İngiltere'nin Türkiye ile Montrö Anlaşması'nın haricinde bir ilişkisi yoktur, ki bu anlaşma bugünkü koşullarda artık kabul edilemezdir*

ve süresi dolmuştur" demiş ve bu durum toplantıda bulunan İngiliz yetkilileri de oldukça şaşırtmıştır.(Tamkin,2009:159-160) Tamkin'e göre, Churchill dışişleri bakanlığının Boğazlar konusundaki muhtırasından haberdar edilmemiş ve bu nedenle böyle bir çıkışta bulunmuştur. Churchill 22 Ekim'de Roosevelt'e çektiği telgrafta bu hususu şu şekilde özetlemiştir:

"*Joe Amca resmen Montrö Konvansiyonu'nu da ortaya attı. Sovyet savaş gemilerinin serbest geçiş hakkı için bu anlaşmanın değiştirilmesini istiyor. Buna prensip olarak karşı çıkmadık. Japonya da bu anlaşmanın imzacıları arasında bulunduğu ve İnönü geçen Aralık'ta piyasasını kaybettiği için bir revizyon gerçekten zaruridir. Sovyetler tarafından sonradan ayrıntılı teklifler yapılmak üzere konuyu geçtik. Stalin ılımlı olacağını söyledi*"(Gürün,1983:133-134)

Roosevelt de Churchill'in telgrafına aynı gün verdiği cevapta bu tür konuların Pasifik savaşı çalışmalarıyla birlikte Şubat 1945'te Yalta'da görüşülmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'yi de ilgilendiren önemli kararların alınacağı 1945 yılına işte bu koşullar altında girilmiştir.

3.3.1945 YILI GELİŞMELERİ

3.3.1.Yalta Konferansı ve Türkiye'nin Almanya'ya Savaş İlanı

1945 Şubat ayının hemen başında Müttefikler Yalta'da bir araya gelerek savaş sonrası Avrupa'da kurulacak düzeni görüşmeye başlamışlardır. Yalta Konferansı'nda ayrıca Birleşmiş Milletler teşkilatının kurulması, Almanya'nın bölünmesi, Güneydoğu Avrupa meseleleri ve Montrö rejimi gibi önemli konular da ele alınmıştır.(Gürün,1983:135) 4-11 Şubat tarihleri arasında devam eden bu konferansta Türkiye de gündem konusudur. 8 Şubat'ta yapılan oturumda Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması maksadıyla 25 Nisan'da San Fransisco'da yapılacak toplantıya hangi ülkelerin katılacağı görüşülmüş ve 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ülkelerin San Fransisco'ya davet edilmeleri hususu üzerinde anlaşılmıştır.(Hale,2003:100;Aydın,2002:472;Gürün,1983:137)

10 Şubat'taki oturumda ise Stalin Montrö rejimini gündeme getirmiş ve bu anlaşmada Sovyetler lehine birtakım düzenlemelerin yapılmasını istemiştir.(Deringil,2014:258) Stalin'e göre "*bu anlaşma artık modası geçmiş bir anlaşmadır. Hazırlanmasında Japonya bile Sovyetlerden daha önemli bir rol oynamıştır. İngiltere ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde imzalanmıştır. Türkiye'ye sadece savaş zamanı değil, savaş tehdidi olması durumunda da Boğazları kapatma hakkı vermektedir ki bu durum Sovyetler açısından oldukça haksız bir durumdur*" (Gürün,1983:137) Roosevelt'in Stalin'e bu konuda aynı fikirde olduğunu isteksizce belirtmesine karşın –zira, Sovyetlerin Boğazlara ilişkin talepleri Süveyş ve Panama kanallarının statüsünü de tartışmaya açabilirdi- Churchill Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesi şartıyla bu teklife onay vereceğini dile getirmiştir. İngiltere'nin Türkiye'nin bağımsızlığı üzerinde durması boşuna değildir, zira İngiliz dışişlerine göre Montrö rejiminde yapılacak kapsamlı bir değişiklik Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ve dolayısıyla İngiltere'nin Balkanlar ve Ortadoğu'daki çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecektir.(Tamkin,2009:170) Konferansın sonunda imzalanan gizli bir protokol ile Montrö konusu şu şekilde karara bağlanmıştır:

"*İngiliz, Sovyet ve Amerikan dışişleri bakanları Londra'da yapacakları müteakip bir toplantıda Montrö rejimi konusunda Sovyet taleplerini inceleyecek ve hükümetlerine*

bu konuda bir rapor vereceklerdir. Türk hükümeti de gelişmelerden uygun bir zamanda haberdar edilecektir" (Gürün,1983:137)

Konferansın bitiminden kısa bir süre sonra, 20 Şubat'ta İngiltere'nin Ankara büyükelçisi dışişleri bakanı Hasan Saka ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve Yalta Konferansı'nda alınan kararları kendisine bildirmiştir.(Tekeli ve İlkin,2013:533) Bu bağlamda, Türkiye daha önceden ilişkilerini kesmiş olduğu Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat tarihinde savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamıştır.(Gönlübol ve Sar,1987:184). 5 Mart'ta ise Türkiye Birleşmiş Milletler Örgütü tüzüğünün hazırlanacağı San Fransisco Konferansı'na resmen davet edilmiştir.

3.3.2.Türk-Sovyet İlişkilerinde Paradigma Kayması ve İngiliz Tutumu

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi Müttefikler tarafından memnuniyetle karşılanmış, ancak bu hamle savaşta dengelerin lehine değişmesini de fırsat bilen Sovyetler Birliği tarafından yeterli görülmemiştir. Bu bağlamda, Sovyet dışişleri bakanı Molotov 19 Mart'ta Türk büyükelçisi Selim Sarper'le bir görüşme gerçekleştirmiş ve 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın tek taraflı olarak feshedildiğini kendisine bildirmiştir.(Önder,2010:303;Aydın,2002:472; Weisband,2002:292) Bu gelişme üzerine Türk büyükelçisi danışma için derhal Ankara'ya çağrılmış ve diplomatik destek vermesi beklenen İngiltere de durumdan haberdar edilmiştir. İngiliz hükümeti 4 Nisan'da Türkiye'ye verdiği yanıtta şu tavsiyelerde bulunmuştur:

1- Sovyetlerin Boğazlar meselesini açmaları durumunda bunun yalnızca iki ülkeyi değil daha fazla ülkeyi ilgilendiren bir konu olduğu söylenmelidir,
2- İngiltere bu konuda Türkiye'ye yardım edecektir.(Gürün,1983:140)

Türkiye de aynı gün Sovyetlere verdiği bir nota ile "Sovyet hükümetinin yapacağı önerileri dikkat ve iyi niyetle incelemeye hazır olduğunu" bildirmiştir.(Weisband,2002:293) Mayıs ayının sonlarına kadar Türkiye'de kalan Sarper bu süre zarfında Sovyetlerin Ankara büyükelçisi Vinogrodov ile birkaç kez bir araya gelmiş ancak bu görüşmelerden kayda değer bir sonuç elde edilememiştir. Sovyet hükümeti Türkiye'nin notasına Haziran ayına kadar cevap vermemiş, ancak Sarper'in Moskova'ya dönüşünden sonra somut bir yanıt alınabilmiştir. Bu bağlamda, 7 Haziran'da Molotov ile Sarper bir araya gelmiş ve Molotov Sovyet hükümetinin Türkiye'den isteklerini şu şekilde sıralamıştır:

1- Türkiye'nin doğu sınırındaki Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması
2- Boğazlar bölgesinde Sovyetlere askeri üsler verilmesi
3- Montrö anlaşmasında Sovyetler Birliği lehine yeni düzenlemeler yapılması (Deringil, 2014:260;Gönlübol ve Sar,1987:185;Önder,2010:303)

Sarper ise Sovyetlerin Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs taleplerinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini, Montrö rejiminin ise çok taraflı görüşmelerde ele alınması gerektiğini bildirmiştir. Bununla birlikte İngiltere, Ankara'daki yeni büyükelçisi Sir Maurice Peterson vasıtasıyla Moskova'daki gelişmelerden haberdar edilmiş, İngiliz hükümetinin Sovyet taleplerine cevabı 18 Haziran'da Peterson tarafından Türk dışişlerine bildirilmiştir. İngiliz hükümeti de, Sovyet taleplerine Türkiye'nin vermiş olduğundan farklı bir yanıt verilemeyeceği görüşündedir.(Gürün,1983:148-149) Sovyetlerin savaş sonrasında Balkanlardaki olası yayılmacı tutumundan endişe eden İngiltere, Sovyet isteklerinin Yalta'da alınan kararlara aykırı olduğunu öne sürerek Potsdam Konferansı öncesinde Amerikan hükümetinden bu konuya ilişkin ortak bir tutumun belirlenmesini istemiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:194). Benzer şekilde, Türkiye de Amerika Birleşik Devletleri'nden Sovyetlerin söz konusu taleplerine karşı destek istemiştir. Amerikan bakış açısına göre Sovyet talepleri Türkiye'ye somut bir tehdit yöneltmemekte ve dostane gözükmektedir ve dolayısıyla bu aşamada Sovyetlere karşı somut bir tavır takınmak için erkendir.(Deringil,2014:261) Bu nedenle, Amerikan hükümeti bu konuda bir tavır belirlemek için Potsdam Konferansı'nın sonuçlarını beklemeyi yeğlemiştir.

3.3.3.Potsdam Konferansı

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bu gelişmeler yaşanırken, Almanya 8 Mayıs'ta kayıtsız şartsız teslim olmuş ve böylece Avrupa savaşı sona ermiştir. Savaşın sonuçlarının ve savaş sonrasındaki düzenlemelerin görüşülmesi maksadıyla Müttefikler 17 Temmuz-2Ağustos tarihlerinde Potsdam'da bir kez daha bir araya gelmişlerdir. Bununla birlikte, Potsdam Konferansı'ndan önce İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yönetim kademelerinde önemli değişiklikler olmuştur. Amerikan başkanı Roosevelt 12 Nisan'da ölmüş ve yerine Harry Truman gelmiş, İngiltere'de yapılan genel seçimlerde ise İşçi Partisi iktidarı devralmış ve Churchill yerini Clement Atlee'ye bırakmıştır.(Tekeli ve İlkin,2013:375)

Konferansta Türkiye'ye ilişkin olarak Montrö rejimi ve Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere bırakılması konuları gündeme gelmiştir. Stalin, Kars'ın Ermenistan'ın ve Ardahan'ın da Gürcistan'ın bir parçası olduğunu öne sürerek buraların Sovyetlere

bırakılmasını talep etmiş, buna ek olarak Montrö Anlaşması'nın Türkiye gibi küçük bir devletin Sovyetleri "gırtlağından sıkmasına" imkân tanıdığı gerekçesiyle revize edilmesini istemiştir.(Tamkin,2009:183) Sovyetler, Boğazlar konusunun yalnızca Türkiye ile kendi arasındaki iki taraflı bir sorun olarak görülmesi gerektiğini belirtmiş, aynı zamanda Boğazlarda deniz ve kara üsleri de talep etmiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:195) İngiliz heyetine başkanlık eden Churchill ise Boğazlarda üsler meselesinin "tamamen yeni bir durum" olduğunu ve bu durumun kendisi ile Stalin arasında daha önceki konferanslarda (Tahran, Moskova ve Yalta) gündeme gelmediğini belirterek çekincesini belirtmiştir.(Tamkin,2009:182;Deringil,2014:262) Montrö rejiminde Sovyetler lehine bir takım düzenlemeler yapılmasını Yalta'da prensipte kabul eden Churchill, Boğazlar meselesinin Türkiye ile Sovyetler arasındaki iki taraflı bir mesele olarak görülmesine itiraz etmiş ve Sovyetlerin Boğazlarda üs sahibi olmasına müsaade edemeyeceklerini ifade etmiştir.(Önder,2010:306;Gönlübol ve Sar,1987:195) İngiliz genelkurmayının konferans öncesinde Boğazlar ile ilgili hazırladığı bir raporda söz konusu duruma ilişkin şu ifadeler yer almaktadır:

"*Sovyetlerin Boğazlar ve Baltık'taki üs talepleri kabul edilmemelidir. Her iki bölgede de statükonun korunması bizim çıkarlarımızadır… Sovyetlerin bundan memnun olmaması halinde Boğazlardaki üslerin kontrolünün iki ya da daha fazla Büyük Güç tarafından kontrol edilmesi önerilebilir*." (Tamkin,2009:181)

Yeni İngiliz başbakanı Atlee ve kabinesi ise duruma daha farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Onlara göre, İngiltere Sovyetlerin Boğazlardaki üs taleplerine askeri açıdan karşı koyacak güçte değildir, zaten Sovyetlerin Bulgaristan'daki üsleri nedeniyle Türk Boğazları artık o kadar önemli değildir.(Tamkin,2009:186) Asıl önemli olan Türkiye'nin Sovyet siyasi etkisine girmesinin önlenmesidir, çünkü Sovyetlerin Ortadoğu'ya sarkmalarının önündeki en büyük engel Türkiye'dir. Türkiye'nin Sovyet nüfuzuna girmesi İngiltere'nin Ortadoğu ve doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından dezavantaj yaratacaktır. Tamkin'in de dikkat çektiği gibi, İngiltere'nin Boğazlar meselesinde Türkiye'nin yanında yer almasının asıl nedeni de budur.

Amerikan başkanı Truman Boğazlar meselesinin bütün dünyayı ilgilendiren bir mesele olduğunu öne sürerek, dünyadaki bütün suyollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmuştur.(Gönlübol ve Sar,1987:196) Truman'a göre iki dünya savaşı da bu su yollarının kontrolü üzerine çıkmıştı ve bu nedenle Boğazlar uluslararası bir statüye kavuşmalı ve bu statünün korunması bütün büyük devletlerce garanti altına alınmalıydı.(Deringil,2014:262) Buna karşılık, Stalin Truman'ın uluslararası su yollarına

ilişkin teklifine sıcak bakmakla beraber, Boğazların kendine has koşullarının olduğunu ve bu nedenle dünya su yollarından ayrı olarak ele alınması gerektiğini dile getirmiş ve bu bölgede üs konusunda ısrarcı olmuştur. Stalin'in ısrarları somut bir sonuç vermemiş ve üç devletin (İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği) Montrö rejiminin düzenlenmesine dair isteklerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir.(Deringil,2014:262;Gönlübol ve Sar,1987:196) Ek olarak, Birleşik Devletler, Sovyetlerin Türkiye'den toprak taleplerinin ise iki ülke arasında çözüme bağlanması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Ne var ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu yaklaşımı ilerleyen dönemde değişmiştir. Truman 27 Ekim 1945'te yaptığı bir konuşmada dünya su yollarının tüm uluslara açık olması gerektiğini ancak Türk Boğazlarının bu statünün dışında bırakılmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.(Gönlübol ve Sar,1987:197) Gönlübol ve Sar'a göre, Truman'ın görüş değiştirmesinde İngiltere'nin telkinleri ve Amerikan savunma uzmanlarının uyarıları önemli rol oynamıştır. Zira, Boğazlara uluslararası bir statü verilmesi durumunda bölgenin silahsızlandırılması gerekecek ve bu da Türkiye'nin Sovyetlere karşı savunulmasını zorlaştıracak ve onun Sovyet nüfuzuna girmesine yol açabilecektir. İlerleyen dönemde, Soğuk Savaş koşullarının da yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nin Boğazlar konusundaki bu tutumu daha da belirginleşecektir.

3.3.4.Potsdam Sonrasında İngiliz-Türk İlişkileri

Sovyetlerin üs ve toprak talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, 1945'in sonlarına doğru İngiltere'den daha fazla siyasi destek alma arayışı içerisine girmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Sovyet tehdidine karşı 1939'da imzalanan Türk-İngiliz anlaşmasının kendisine sağladığı garantileri canlandırma yoluna gitmiştir.(Deringil,2014:268). Başlangıçta yükümlülüklerinden sıyrılma yoluna gitmesine karşın, savaş sonrasında ortaya çıkan Sovyet yayılmacılığı tehdidinin de etkisiyle 1946'da İngiltere söz konusu yardım anlaşmasının halen yürürlükte olduğunu ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım edeceğini bir nota ile Türk tarafına bildirmiştir. Sovyetler söz konusu taleplerini 1946'da da yinelemiş ancak Türkiye Amerikan ve İngiliz desteğini de alarak bu talepleri ret etmiştir.(Aydn,2002:474) Savaşın başladığı yıldan o güne kadar savaşan taraflar arasındaki anlaşmazlık ve uyumazlıkları kendi lehine başarılı bir şekilde kullanan Türkiye, savaşın bitmesinden sonra ise kazanan taraflar arasındaki anlaşmazlığı lehine çevirerek karşılaştığı Sovyet tehdidini bertaraf etmesini bilmiştir. Böylece, Türkiye yaklaşık elli yıl sürecek olan Soğuk Savaş'ta hangi kampta yer alacağının sinyallerini de vermiştir. İngiltere'nin dünya siyasetindeki etkisinin görece zayıfladığı bu dönemde,

savaş yıllarında Türkiye'nin batı ile olan ilişkilerinde İngiltere'nin oynadığı öncü rolünü artık Amerika Birleşik Devletleri –dönemsel olarak bazı gerginlikler yaşansa da- üstlenecektir.

SONUÇ

İngiliz devlet adamı Lord Palmerstone'a (1784-1865) göre devletlerin daimi dostları veya düşmanları yoktur, daimi çıkarları vardır. 16ncı yüzyılın sonlarında başlayan İngiliz-Türk diplomatik ilişkileri de, esasında Palmerstone'un bu sözü ile ifadesini bulan dış politika yaklaşımının bir yansımasıdır. Dış politikasını ulusal çıkarlarına dayandıran, bir başka deyişle reelpolitik bir yaklaşım benimseyen İngiliz diplomasisi için, Osmanlı Devleti ile olan ilişkiler özellikle 18nci yüzyılın sonlarına doğru -7 Yıl Savaşları'nda Hindistan'ın Fransa'dan alınmasından sonra- daha da önem kazanmaya başlamıştır. Zira bu dönemde, Rusların Kırım'ı alarak güneye doğru inmeleri ve Napolyon'un Osmanlı denetimindeki Mısır'ı işgal etmesi İngiltere için çok önemli olan Hindistan ticaret yolu açısından büyük tehdit oluşturmuştur. İşte bu tehdit İngiltere'nin Osmanlı ile olan ilişkilerini "stratejik ortaklık" düzeyinde tutmasını zorunlu kılmıştır. Öte yandan, bu stratejik ilişki tek yönlü olmayıp, Osmanlı'ya da özellikle toprak bütünlüğünün korunmasıyla alakalı bir takım avantajlar sağlamıştır. Nitekim, İngiltere Mısır'a yönelik Fransız tehdidine karşı Osmanlı ile ortak bir askeri harekata girişmiş, güneye doğru inen ve Boğazları tehdit eden Ruslara karşı ise Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluyla (Kale-i Sultaniye Anlaşması) karşılıklı çıkarlarını –Boğazların Rus savaş gemilerine kapatılması karşılığında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün sağlanması- koruma yoluna gitmiştir. Bununla birlikte, İngiltere dönemsel olarak, çeşitli iç ve dış etkenlerin de etkisiyle, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma stratejisinden sapmıştır. Bu durumun en belirgin örneği, 1820lerin başlarında Rus kışkırtmasıyla patlak veren Yunan ayaklanmalarıdır. Bu dönemde İngiliz siyasi yaşamında etkili olan *philhellenism* akımı ve aynı zamanda er geç bağımsız olması beklenen Yunanistan'da Rus nüfuzunun engellenmek istenmesi, İngiltere'yi Osmanlı'nın aleyhine bir tutum takınmaya ve Yunanistan'ın bağımsızlığını desteklemeye yönlendirmiştir.

Ne var ki, bu tutum uzun sürmemiş, 1833'te Rusya ile imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması (bu anlaşma Kavalalı Mehmet Ali isyanında Osmanlı'ya destek veren Rusya'ya Boğazlar konusunda çok önemli imtiyazlar sağlıyordu) İngiltere'yi yeniden Osmanlı ile stratejik ortaklık politikasına döndürmüştür. 1838'de imzalanan Balta Limanı Anlaşması ile önemli ekonomik avantajlar elde eden İngiltere, bunun karşılığında Osmanlı'ya Kavalalı Mehmet Ali ordusunu Suriye'den çıkarmasında yardım etmiştir. İngiltere, 1841'de imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile de 1833 Hünkâr İskelesi anlaşmasıyla Ruslara kaptırdığı stratejik ve jeopolitik avantajları geri almıştır. Bu dönemdeki İngiliz-Türk ilişkilerinin özünü belki de en iyi tanımlayan Lord Aberdeen'dir.

Ona göre "*İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasının özü Türk gücünü desteklemek ve gerek iç karışıklıklar gerekse dış saldırılar karşısında imparatorluğun parçalanmasını engellemektir*"

İngiltere bu politikası gereğince, yaşadığı iç karışıklıkları aşması için Osmanlı'ya Tanzimat sürecinde destek vermiş, dış saldırılar karşısında –Kırım Savaşı- ona askeri açıdan yardım etmiştir. Savaş sonrasında imzalanan Paris Anlaşması ile Osmanlı Avrupa Uyumu'na dâhil edilmiş ve böylece toprak bütünlüğü İngiltere tarafından garanti altına alınmıştır. İngiliz stratejik çıkarları açısından daha da önemlisi, 1841 Boğazlar sözleşmesi ile kabul edilen statükoya geri dönülmüş ve İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki çıkarlarının Rusya tarafından tehdidi bir kez daha bertaraf edilmiştir.

Buna karşın, 19ncu yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'nin Osmanlı'ya bakışında ve dolayısıyla doğu Akdeniz politikasında bir eksen kayması da ortaya çıkmaya başlamıştır. İngiltere için sorun, artık iyiden iyiye zayıflamaya başlayan Osmanlı'nın yıkılıp yıkılmayacağı değil, ne zaman yıkılacağı ve bunun ne tür sorunlar doğuracağı –özellikle Balkanlar ve Ortadoğu'da- olmuştur. Nitekim, 93 Harbi sonrasında İngiltere'nin Osmanlı politikasındaki eksen kayması daha da belirginleşmiş ve Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yı kaybeden Osmanlı'nın artık daha fazla ayakta kalamayacağını anlayan İngiltere için onun toprak bütünlüğünü korumak artık bir öncelik olmaktan çıkmıştır. Buna paralel bir şekilde, Osmanlı da, ortaya çıkan yeni siyasi koşulların da etkisiyle, İngiltere politikasını değiştirmek zorunda kalmış ve onun yerine müttefik olarak Almanya'yı ikame etmeye başlamıştır. Her ne kadar, 1908'de Abdulhamit'i devirerek iktidara gelen İttihad ve Terakki hükümeti İngiltere ile ilişkileri yeniden geliştirme arayışına girmişse de, o dönemin Avrupa konjonktürü böylesi bir yakınlaşmayı olanaklı kılmamıştır. İlerleyen dönemde Balkanlarda yaşanan siyasi gelişmeler Osmanlı'nın Bulgaristan ve Arnavutluk'u da kaybetmesine yol açmış ve bir anlamda Balkanlarda ortaya çıkan otorite boşluğu (ve bölgedeki Avusturya-Rusya çekişmesi) Büyük Savaş'ın da tetikleyicisi olmuştur. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti belki de tarafsız kalabileceği I.Dünya Savaşı'na Fransa-Rusya-İngiltere ittifakının karşısındaki Almanya'nın yanında girmiştir. Rusya 1917 yılında Ekim Devrimi'nin ardından savaş dışı kalmış, Birleşik Devletlerin savaşa girmesi dengeyi İtilaf Devletleri lehine değiştirmiş ve savaş 1918'de sona ermiştir. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti Ortadoğu'daki topraklarını da kaybetmiş ve Mondros Ateşkes Anlaşması'nın ardından Anadolu'nun değişik yerleri İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan kuvvetlerince işgal edilmiştir. İngiltere'nin desteğini alan Yunanistan'ın İzmir'e çıkması Türk ulusal

kurtuluş hareketini başlatmış ve dört yıl süren askeri ve diplomatik mücadelelerin ardından imzalanan Lozan Anlaşması ile Türkiye bağımsızlığını İtilaf devletlerine kabul ettirmiştir. Kısa bir süre sonra ise cumhuriyet ilan edilmiş ve Türkiye savaş sonrasında ortaya çıkan yeni düzende yeni bir yönetim şekli ile yerini almıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen sonrasındaki dönemde iki ülke ilişkilerini şekillendiren en temel unsur Musul Sorunu olmuştur. Bilindiği üzere, Musul Sorunu Lozan'da bir çözüme kavuşturulamamış ve sorunun çözümü iki ülke arasında sonradan gerçekleştirilecek müzakerelere bırakılmıştır. 1924'te yapılan Haliç Konferansı'nda da somut bir sonuç alınamaması üzerine sorun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. İngiltere'nin önemli siyasi nüfuzunun bulunduğu Milletler Cemiyeti Meclisi 16 Aralık 1925'te aldığı kararla Musul'un Irak'ta kalmasına hükmetmiştir. Bu karar, esasında Türk dış politikasında batıya karşı Sovyetlerle işbirliğini önceleyen – ve zemini Kurtuluş Savaşı'nda inşa edilmiş olan- yaklaşımın da tetikleyicisi olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma İngiltere tarafından sert tepkiyle karşılanmış ve hatta İngiltere Çanakkale'nin abluka altına alınmasını gündemine almıştır. Uzun yıllar süren savaşlardan ekonomik ve askeri olarak çok yıpranmış bir şekilde çıkan Türkiye ise Musul yüzünden İngiltere ile silahlı çatışmaya girmek yerine anlaşma yoluna gitmiştir. 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Anlaşması" ile Musul sorunu nihai çözüme kavuşturulmuştur. Bu tarihten sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler, kapsamı sınırlı kalsa da, iyileşmeye başlamıştır. 1929'da bir İngiliz filosunun Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmesi, filo komutanının Mustafa Kemal'i Ankara'da ziyaret etmesi iki ülke arasındaki doğrudan ilişkilerin başlangıcı olmuştur. İlerleyen dönemde, İngiltere Türkiye üzerindeki Sovyet nüfuzunu kısıtlamak için onun 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesine de ön ayak olmuştur.

1930'lu yıllar aynı zamanda Türkiye için İtalyan tehdidinin de ortaya çıktığı dönemdir. İtalya'nın Akdeniz'deki emelleri, Türkiye'yi ve yüzyıllardan bu yana doğu Akdeniz'de önemli çıkarları olan İngiltere'yi birbirine daha da yaklaştırmıştır. Öte yandan, Avrupa'da gerilen siyasi ortam, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini benimseyen Türkiye'yi hem yakın komşularıyla hem de Balkan devletleri ile dostluk anlaşmaları imzalamaya yönlendirmiş, bu durum bölgede önemli çıkarları olan İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu dönemde, İngiltere Türkiye'yi Balkanların en büyük gücü (ve bölgede istikrarı sağlamada en öncü ülke) olarak görmeye başlamıştır. İngiliz

yaklaşımında şekillenmeye başlayan bu paradigma değişikliği pratikte de yansımasını bulmuş ve iki ülke arasında 1935 yılında karşılıklı bir ticaret anlaşması imzalanarak ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir.

Avrupa'da savaş ihtimalinin güçlenmesi, Türkiye'yi Lozan'da silahsızlandırılması karara bağlanan Boğazlar bölgesini İngiltere'nin de desteğiyle silahlandırma arayışına itmiş ancak bu talep İngiltere tarafından revizyonist devletlerin I.Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan anlaşmalarda düzenleme talep etmelerine neden olabileceği kaygısıyla onay görmemiştir. Almanya'nın 7 Mart 1936'da Versay Anlaşması'na göre silahtan ve askerden arındırılmış olan Ren bölgesine girmesiyle, Türkiye Boğazların silahlandırılması konusunda İngiltere ile yeniden diplomatik temaslara başlamıştır. İngiltere, Sovyetlerle bir savaş durumunda kendisine Karadeniz'e filo gönderme hakkı veren Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil edilmesine başlangıçta stratejik nedenlerle karşı çıkmış ancak daha sonradan yükselen İtalyan ve Alman tehdidine karşı Doğu Akdeniz'de önemli bir müttefik olacağı beklentisiyle Türkiye'nin tezini desteklemiştir. İngiltere'nin de siyasi desteğiyle, 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye önemli kazanımlar elde etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye-İngiltere ilişkilerinde dönüm noktası olmuş, bu tarihten itibaren iki ülke ilişkileri gelişmeye başlarken Sovyet-Türk ilişkileri ise soğumaya yüz tutmuştur.

Öte yandan İngiltere, o dönemde Türkiye'nin en büyük ihracat ortağı olan Almanya'nın ülke üzerinde artan nüfuzunu kısıtlamak için Türkiye ile ekonomik ilişkilerini de sıklaştırmıştır. 28 Mayıs 1938'de iki ülke arasında üç adet ticaret anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmalarla Türkiye İngiltere'den askeri ve ekonomik olmak üzere toplamda 16 milyon sterlin tutarında bir kredi almıştır. 1939 yılında Avrupa'da yaşanan gelişmeler İngiltere'yi Türkiye ile olan ilişkilerini bağlayıcı anlaşmalar yoluyla garanti altına alma arayışı içerisine itmiştir. İki ülke arasında 15 Nisan'da başlayan müzakereler 12 Mayıs'ta ortak bir deklarasyonun yayınlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu deklarasyonla, iki ülke, Akdeniz'de savaşa yol açabilecek bir saldırı olması halinde birbirlerine yardım etmeyi taahhüt etmişlerdir.

23 Ağustos'ta Sovyet-Alman paktının imzalanması İngiltere'yi (ve Fransa'yı) Türkiye ile kesin bir antlaşma imzalamaya yöneltmiş, nihayet 19 Ekim'de Türk-İngiliz-Fransız "Üç Taraflı Yardım Muahedesi" imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın Türkiye açısından en önemli boyutlarından birisi 2 No'lu protokoldür (Sovyet rezervi). İşte bu

protokol sayesinde Türkiye savaşın ileriki safhalarında savaşa girmemek için makul bir sebep elde etmiştir.

1940'ın hemen başında İngiltere (ve Fransa) ile Türkiye arasında bir krom anlaşması imzalanmış ve bu sayede Alman savaş endüstrisi için çok önemli bir hammadde olan kromun Almanya'ya ihracına niceliksel bir takım kısıtlamalar getirilmiş, aynı zamanda Türk ekonomisi üzerindeki Alman nüfuzu görece zayıflatılmıştır. 1940 ortasında Alman ordularının batı seferini başlatması ve Fransa'nın kısa bir sürede düşmesinin ardından İtalya da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiş, bu yeni gelişme Üçlü Yardım Anlaşması gereğince Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesini gerekli kılmıştır. Türkiye, yukarıda sözünü ettiğimiz 2 numaralı protokole dayanarak savaşa girmekten kaçınmıştır. İngiltere'nin bu aşamada Türkiye'nin savaşa girmesi hususuna dair farklı görüşleri olsa da, kanımızca İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için elinden geleni yapmış, ancak prestijini kurtarmak güdüsüyle Türkiye'nin savaşa girmeme kararını "makul" bulmuştur. Bu bağlamda, artık İngiltere için öncelik Türkiye'nin en azından tarafsızlığını koruması olmuştur. Buna ek olarak, İngiltere Türkiye'den topraklarında kendisine hava ve deniz üsleri vermesini de talep etmiş, ancak bu talep savaşın bu aşamasında Almanya'yı tahrik edeceği gerekçesiyle geri çevrilmiştir.

1941'in hemen başlarında Almanya'nın Romanya'ya girmesi ve Yunanistan harekâtının hazırlıklarına başlaması Türkiye'yi İngiltere açısından bir kez daha önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Çünkü, Yunanistan'ın Alman kontrolü altına girmesiyle kuzey ve batıdan etrafı çevrilen Türkiye'nin Alman ordusunun toprakları üzerinden Ortadoğu'ya geçmesine izin verme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'daki çıkarları tehlikeye giren İngiltere Türkiye'den savaşa girmesini –aktif olarak savaşa girmese bile en azından savaş ilan etmesini- istemiş ancak bu talep Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Türkiye'ye göre, Almanların Boğazlara saldırma ihtimalleri vardır ve bunun gerçekleşmesi halinde Sovyetler de Türkiye'ye saldırabileceklerdir –Polonya'da olduğu gibi- işte bu nedenle Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi herhangi bir fayda getirmeyecektir. Irak'ta gerçekleştirilen Alman yanlısı hükümet darbesi İngiltere'nin kaygılarını daha arttırmış, ancak Haziran'da Irak'taki durumun kontrol altına alınmasıyla Türkiye'nin savaşa girmesi yönünde yapılan İngiliz baskıları kısmen de olsa azalmıştır. Aynı ay içinde Türkiye ile Sovyetlere saldırmadan önce güney kanadını güvence altına almak isteyen Almanya arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Mihver ve Müttefikler arasında sıkışıp kalan Türkiye açısından çok önemli bir diplomatik başarıdır. Zira, anlaşmada yer alan çekince maddesi

sayesinde Türkiye kendi topraklarının İngiltere aleyhine kullanılamayacağını –Alman ordusuna Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya transit geçiş hakkı vermeyeceğini- garanti altına almış, aynı zamanda İngiliz uçak ve savaş gemilerinin Türk hava üslerini kullanmasını ve Boğazlardan geçmesini engellemiştir. Anlaşmanın imzalanmasından birkaç gün sonra Almanya Sovyetlere saldırmış, bu saldırı bir yandan Türkiye için Sovyet tehdidini geçici olarak ortadan kaldırırken, öte yandan İngiliz-Sovyet ittifakının kurulmasına ve bu ittifakın Boğazların Müttefiklere açılması yönünde Türkiye'ye baskı yapmaya başlamasına neden olmuştur. Yılın sonuna gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri de savaşa girmiş ve bu tarihten itibaren savaş Müttefikler lehine dönmeye başlamıştır.

1942 yılı boyunca Türkiye, taraflar arasında bir uzlaşmanın sağlanmasına yardım edecek bir arabuluculuk rolü üstlenme arayışında olmuştur. Türkiye, ne İngiltere ve Sovyetlerin ne de Almanya'nın mutlak galibiyetinden yanadır, zira savaşın bu şekilde bitmesi tek başına bir gücün Orta Avrupa'ya egemen olmasını engelleyecektir. Bir başka deyişle, Sovyetleri dengeleyebilecek bir Almanya ve Almanya'yı dengeleyebilecek bir Sovyetler Türkiye için en iyi seçenektir. Ancak, İngiltere uzlaşmadan yana değil, Almanya'nın kesin bir şekilde yenilgiye uğratılmasından yana tavır takınmıştır.

Bununla birlikte, İngiliz bakış açısına göre, Almanya'nın Sovyetlerden sonraki hedefi Türkiye ve dolayısıyla İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarıdır. Bu bağlamda İngiliz ve Türk yetkililer, Türkiye'nin Almanya tarafından olası bir işgali için Anadolu'da bir takım harekât planları hazırlamıştır. İngiltere'nin ilerleyen dönemde bu planlardan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirememesi söz konusu planlarda birçok kez değişiklik yapılmasına neden olmuştur.

Kasım ayında İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin kuzey Afrika operasyonunun başarıya ulaşması ve Alman ordusunun Kafkaslardaki ilerleyişinin Sovyetler tarafından durdurulması ile Türkiye Müttefikler açısından daha stratejik bir konum kazanmıştır. Çünkü, Mihver güçlerinin kuzey Afrika'dan atılmasından sonra, Almanya'nın Ortadoğu'ya ya da Kafkaslara saldırırken kullanabileceği tek yol Türkiye'den geçmektir. İşte bu olasılık, İngiltere'yi Türkiye'yi Müttefikler safında savaşa sokma ve Balkanlardan açılacak ikinci bir cepheyle savaşı kısa bir sürede bitirme arayışına itmiştir. Öte yandan, Müttefik başarıları Türkiye'nin savaşa girmeme kararını pek fazla etkilememiştir. Zira Almanya'nın Yunanistan adalarındaki varlığı Türkiye açısından halen bir tehdit oluşturmaktadır ve bu nedenle bu aşamada Türkiye'nin savaşa girmesi uygun değildir.

1942 yılı boyunca hem ekonomik, hem siyasi, hem de askeri açıdan bıçak sırtı koşullarda varlığını sürdürmeye çalışan Türkiye bir taraftan da Almanya ile ilişkilerini sürdürmüştür. Savaşan tarafların dezavantajlarını birbirlerine karşı beceriyle kullanan Türkiye bu yolla Almanya'dan da önemli ekonomik ve askeri yardımlar elde etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 12 Haziran'da Almanya ile yeni bir ticaret anlaşması imzalamış ve yüksek fiyattan yaptığı krom satışı sayesinde önemli ekonomik kazanımlar elde etmiştir. Söz konusu anlaşma hem İngiltere hem de ABD kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmışsa da, bu ülkelerden gelen askeri ve ekonomik yardımların miktarında bir kesinti olmamıştır.

II.Dünya Savaşı'nın Türkiye açısından en kritik ve önemli gelişmelerinin yaşandığı yıl 1943'tür. Mihverin savaşı kaybedeceğinin belli olmaya başladığı bu yılda Müttefiklerin en temel amacı batı Avrupa'da veya Balkanlarda ikinci bir cephe açmak ve savaşı kısa bir sürede bitirmektir. Türkiye ise açılması düşünülen bu ikinci cephe açısından çok kilit bir konumdadır ve bu nedenle 1943 yılı boyunca savaşa girmesi için Müttefikler -özellikle İngiltere- tarafından yoğun baskı altına alınmıştır.

Ocak ayında Kazablanka'da toplanan konferansta Birleşik Devletler pek istemeyerek de olsa İngiliz tezine –Balkanlarda ikinci bir cephenin açılması ve Türkiye'nin bu cephede savaşa girmesi- destek vermiştir. Bu bağlamda, Churchill, söz konusu planı gerçekleştirmek üzere Türk tarafıyla görüşmeler başlatma çabası içerisine girmiş ve İnönü'ye bir mesaj göndererek Kıbrıs'ta gizli bir toplantı (genel meselelerin konuşulması ve Türkiye'nin modern silahlarla güçlendirilmesi hakkında) talep etmiştir. İnönü ülkeyi terk edemeyeceği gerekçesiyle toplantının Türkiye'de yapılmasını istemiş ve sonuç olarak toplantının Adana'da yapılması karara bağlanmıştır. En temel politikası kendisine bir saldırı olmadığı müddetçe savaş dışı kalmak olan Türkiye, Adana'da temel olarak savaşa hazırlık safhasını geciktirme yaklaşımını benimsemiştir. Adana görüşmeleri, başarı kriterleri oldukça farklı olan iki ülke için de "başarılı" geçmiş ve böylece Türk-İngiliz ilişkilerinde "sahte bir balayının" yaşandığı bir döneme girilmiştir. İtalya'nın Temmuz sonunda savaş dışı kalmasıyla, İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için daha fazla baskı yapmaya başlamıştır. Zira, müttefikini kaybeden Almanya, Türkiye'nin Balkanlar üzerinden savaşa girmesiyle çembere alınabilecektir. Ancak, Türkiye, Akdeniz'deki Alman tehdidinin hala çok güçlü olduğu ve Müttefiklerin Türkiye'yi hava saldırılarından koruyamayacağı gerekçesiyle bu yeni durum karşısında savaşa girmekten bir kez daha kaçınmıştır.

Ağustos ayında Müttefikler Quebec'te bir araya gelmiş ve burada Türkiye'nin savaşa girme durumu da ele alınmıştır. Konferansta ikinci cephenin Fransa'dan açılması karara bağlanmış ve Türkiye'nin bu aşamada savaşa girmeye zorlanmaması gerektiği üzerinde anlaşılmıştır. Buna karşın, Churchill Türkiye'yi savaşa sokma fikrinden vazgeçmemiş ve Türkiye'nin savaşa girmemedeki en büyük gerekçesi olan Akdeniz'deki Alman gücünü ortadan kaldırmayı denemiştir. Ne var ki, Rodos Adası'na yapılan İngiliz harekâtı başarısız olmuş ve adanın Alman kontrolüne geçmesiyle Türkiye'nin savaşa girmeme gerekçesi geçerliliğini korumaya devam etmiştir.

Ekim ayında Müttefikler Moskova'da bir toplantı daha gerçekleştirmiş, bu konferansta Birleşik Devletlerin çekincesine karşın İngiltere ve Sovyetler arasında Türkiye'nin savaşa sokulmasına ilişkin gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu bağlamda, İngiltere dışişleri bakanı Eden ile Türk mevkidaşı Menemencioğlu Kahire'de bir araya gelmiş, görüşmede İngiltere Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesini ve ülkesinde Müttefiklere hava üsleri verilmesini talep etmiştir. Menemencioğlu ise Türkiye'deki hava üslerinin kullanılmasını ret etmiş –zira bu Türkiye'nin savaşa girmesi demektir ve Almanların İstanbul ve İzmir'e hava saldırıları yapma olasılıkları hala vardır- ve Türkiye'nin savaşa girme durumunu hükümeti ile görüşeceğini beyan etmiştir.

Menemencioğlu'nun Türkiye'ye dönmesinin ardından 17 Kasım'da İngiltere'ye verilen nota aslında Türkiye'nin savaş konusunda benimsediği politikanın da özetidir ve Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Türkiye prensipte savaşa girmeyi kabul etmiştir ancak kanımızca bu hamle savaşın başından beri kendisine saldırılmadıkça savaşa girmemek konusunda kararlı olan Türkiye'nin stratejik bir manevrasıdır. Müttefikler tarafından savaşa girmesi yolunda ağır baskı altına alınan Türkiye bu yolla "savaş için yeterli teçhizatının henüz temin edilmediği" gerekçesiyle savaştan kaçınmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin savaşa girmesi hususu Müttefiklerin Tahran Konferansı'nda da gündeme gelmiş, konferans sonunda Türkiye'nin en geç 15 Şubat 1944'e kadar savaşa girmesi ve Kahire'de Churchill, Roosevelt ve İnönü arasında bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Churchill ve Roosevelt 4 Aralık'ta İnönü ile Kahire'de bir araya gelmiş ve kendisine Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik Müttefik beklentileri aktarılmıştır. Bunun yanında, Churchill Türkiye'yi savaşa sokmak için Sovyet tehdidini de kullanmış, ancak İnönü İngiltere'nin Türkiye'ye yeterli askeri yardımı yapmadığı gerekçesiyle Churchill'in taleplerine karşı çıkmıştır. Amerikan başkanı Roosevelt de Türkiye'nin bu aşamada savaş dışı kalmasından yana görüş bildirmiş, Türkiye İngiltere-

Amerika Birleşik Devletleri arasındaki bu uyuşmazlığı kendi çıkarına olacak şekilde kullanmayı bilmiştir. Artan baskılar sonucu savaşa girmeme politikasındaki manevra alanı gittikçe daralan İnönü, Kahire Konferansı'nın sonunda prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ancak buna karşılık iki ön koşul (Türkiye'ye vaat edilen askeri yardımların tamamlanması ve Türkiye'nin rolünün açıkça belirtildiği ortak bir askeri harekât planının hazırlanması) öne sürmüştür. Böylece Türkiye, prensipte kabul etse de aktif olarak savaşa girmekten bir kez daha kaçınmış ve zaman kazanmak maksadıyla askeri müzakerelerin uzatılmasına çalışmıştır.

1944, İngiliz-Türk ilişkilerinde "sahte balayının" bittiği yıl olmuş ve Türkiye'nin kendisinden beklenen zamanda savaşa girmeyeceğinin anlaşıldığı bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gerilmeye başlamıştır. Bu kapsamda, 19 Şubat'ta İngiltere Türkiye'ye yaptığı uçak ve benzeri diğer araçların teslimatını durdurmuş, 28 Şubat'ta İngiliz mühendis, danışman ve teknisyenler Türkiye'den ayrılmış ve 1 Mart'ta Birleşik Devletler de Türkiye'ye yaptığı savaş malzemesi yardımlarını kesmiştir. Buna karşın, İngiltere Almanya safına geçmesinden endişe ettiği için Türkiye ile olan ilişkilerini tam manasıyla da kesmemiştir. İngiltere ve Birleşik Devletler'in 14 Nisan'da verdikleri ortak notanın (Almanya'ya yapılan krom ihracatının tamamen durdurulmasına yönelik) ardından Türkiye, 21 Nisan'da Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını tamamen durdurma, krom haricindeki ürünlerin ihracatını ise % 50 oranında azaltma kararı almıştır. Türkiye'nin bu hamlesi İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak yeterli görülmemiştir. Almanya'ya krom satışları ve Boğazlardan geçen Alman gemileri ve gibi sorunların çözülmesinin ardından, İngiltere Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi yönünde Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır. Normandiya çıkarmasının başarılı olması ve Sovyet ordularının Polonya önlerine kadar ilerlemesi Türkiye'yi Müttefiklerle daha sıkı ilişkiler geliştirmeye itmiştir. İngiltere'nin Türkiye'ye Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmediği takdirde savaştan sonra tamamen yalnız kalacağı uyarısını yapmasının ardından, Türkiye, 2 Ağustos'ta meclis onayıyla alınan kararla Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Akabinde, Türkiye İngiltere ile ilişkilerini daha da sıklaştırmış ve bu bağlamda 4 Ağustos'ta aralarında radar ve hava personelinin de bulunduğu 1251 teknisyenin Türkiye'ye girişine izin verilmiştir. Buna karşılık olarak İngiltere de Türkiye'ye silah ve malzeme gönderimine yeniden başlamıştır. 1944 yılının sonlarına doğru İngiliz-Türk ilişkileri bu şekilde ısınmaya başlamışken, Sovyetlerin Balkanlardaki ilerleyişleri İngiltere'yi kaygılandırmıştır.

1945 Şubat ayının hemen başında Müttefikler Yalta'da bir araya gelerek savaş sonrası Avrupa'da kurulacak düzeni görüşmeye başlamış, bunun yanında Türkiye'nin durumu ve Boğazlar gibi önemli konular da ele alınmıştır. Stalin Yalta'da Montrö rejimini gündeme getirmiş ve bu anlaşmada Sovyetler lehine birtakım düzenlemelerin yapılmasını istemiştir. Churchill Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün garanti edilmesi şartıyla – çünkü, Montrö rejiminde yapılacak kapsamlı bir değişiklik Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını ve dolayısıyla İngiltere'nin Balkanlar ve Ortadoğu'daki çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecektir- bu teklife onay vereceğini dile getirmiştir. Yalta'da Boğazlar konusunda bir anlaşma sağlanamamış ve İngiliz, Amerikan ve Sovyet dışişleri bakanlarının Londra'da yapacakları toplantıda konuyu yeniden ele almaları kararlaştırılmıştır.

Konferansta ayrıca 25 Nisan'da San Fransisco'da yapılacak toplantıya hangi ülkelerin katılacağı görüşülmüş ve 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden ülkelerin San Fransisco'ya davet edilmeleri hususu üzerinde anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye daha önceden ilişkilerini kesmiş olduğu Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat tarihinde savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamıştır.

19 Mart'ta Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile 1925'te imzaladığı saldırmazlık anlaşmasını tek taraflı olarak feshetmesi ve bir takım üs ve toprak taleplerinde bulunması üzerine Türkiye'nin Sovyet kaygıları bir kez daha canlanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin İngiltere'den siyasi destek alma arayışına girmesine neden olmuş ve bu bağlamda İngiltere de Sovyetlerin taleplerinden haberdar edilmiştir. Sovyetlerin savaş sonrasında Balkanlardaki olası yayılmacı tutumundan endişe eden İngiltere, Sovyet isteklerinin Yalta'da alınan kararlara aykırı olduğunu öne sürerek Potsdam Konferansı öncesinde Amerikan hükümetinden bu konuya ilişkin ortak bir tutumun belirlenmesini istemiştir. Buna karşın, Amerikan hükümeti ise bu konuda bir tavır belirlemek için Potsdam Konferansı'nın sonuçlarını beklemeyi yeğlemiştir.

Sovyetler aynı talepleri Potsdam Konferansı'nda da dile getirmiş ancak İngiltere Boğazlar meselesinin Türkiye ile Sovyetler arasındaki iki taraflı bir mesele olarak görülmesine itiraz etmiş ve Sovyetlerin Boğazlarda üs sahibi olmasına karşı çıkmıştır. Sonuç olarak, üç ülkenin (İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği) Montrö rejiminin düzenlenmesine dair isteklerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Türkiye aynı zamanda Sovyet tehdidine karşı 1939'da imzalanan Türk-İngiliz anlaşmasının kendisine sağladığı garantileri canlandırma yoluna da gitmiştir. İngiltere 1946'da söz konusu yardım anlaşmasının halen yürürlükte olduğunu ve

saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım edeceğini bir nota ile Türk tarafına bildirmiştir. Sovyetler söz konusu taleplerini 1946'da da yinelemiş, ancak Türkiye Amerikan ve İngiliz desteğini de alarak bu talepleri ret etmiştir. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye batı kampında yer almış ve Sovyetler Birliği'ne karşı İngiliz ve Amerikan desteğini kullanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, İngiltere uluslararası siyasetteki gücü ve etkisini kaybetmeye başlamış ve savaş boyunca Türkiye'nin batı ile olan ilişkilerinde İngiltere'nin oynadığı öncü rolünü Soğuk Savaş boyunca Amerika Birleşik Devletleri üstlenmiştir.

Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, savaş yılları boyunca Türkiye'nin savaşan tarafların uyuşmazlık ve dezavantajlarını birbirlerine karşı ustalıkla kullanarak savaş dışı kalmayı başardığı söylenebilir. Bir başka deyişle, anarşinin egemen olduğu – kalıcı dostlukların, işbirliklerinin ya da düşmanlıkların olmadığı- bir uluslararası düzende Türkiye, "ulusal çıkara dayalı dış politika" olarak da tanımlanan *reelpolitik* sınavını başarıyla geçmiştir. Türk karar alıcıların böylesine duygusallıktan arınmış bir politika benimsemesinde ülkenin askeri ve ekonomik yetersizliği ve I.Dünya Savaşı'na ilişkin toplumsal ve bürokratik hafızası da rol oynamıştır. Sözünü ettiğimiz bu ekonomik, askeri ve sosyo-psikolojik faktörler onun sloganlarla bezenmiş, entelektüel derinlikten yoksun yüzeysel bir idealizm yerine etik kaygılardan ve maceracılıktan uzak, realist ve ayakları yere basan bir dış politika benimsemesini sağlamıştır. Daha önce de değindiğimiz üzere, Türkiye'nin savaşın en başından beri amacı, kendisine karşı bir saldırı olmadığı müddetçe savaşın dışında kalmak olmuştur. Jeopolitik ve jeostratejik konumunu etkin bir şekilde kullanarak pazarlık gücünü efektif kapasitesinin üzerine çıkaran Türkiye bu niyetini her iki tarafa da birçok kez dile getirmiş ve savaşan tarafları Türkiye'nin tarafsızlığının da kendi faydalarına olduğuna ikna etmiştir. Bunun yanında, savaşan kamplardan herhangi birine açıkça dahil olmaktan kaçınarak alternatiflerini mümkün olduğunca çok tutma yoluna gitmiştir. İngiltere ise savaşın en başından beri Türkiye'yi kendi safında savaşa sokmaya gayret etmişse de, Türkiye'nin çeşitli gerekçeler öne sürerek bu talebi ret etmesi karşısında, tarafsız bir Türkiye'nin de bir noktaya kadar kendi çıkarlarına hizmet ettiğinin farkında olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler savaş boyunca inişli çıkışlı bir grafik gösterse de, günün sonunda hem İngiltere hem de Türkiye stratejik çıkarlarının gerektirdiği şekilde hareket etmişlerdir. Bir başka deyişle, iki ülke de geçmişten gelen dostluk veya düşmanlıklarının değil, stratejik çıkarlarının izinden gitmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acemoğlu, Daron, James Robertson (2013) Ulusların Düşüşü. (Çev.Faruk Velioğlu). İstanbul. Doğan Kitap

Armaoğlu, Fahir (2004). Siyasi Tarih 2.Cilt. İstanbul. Alkım Yayınevi

Armaoğlu, Fahir (2010). Siyasi Tarih 1.Cilt. İstanbul. Alkım Yayınevi

Aydın, Mustafa (2002). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye". Şu Kitapta: Türk Dış Politikası 1.Cilt**:** Baskın Oran (ed.), İstanbul.İletişim Yayınları. s. 418-419

Brzezinski, Zbigniew (2005). Büyük Satranç Tahtası. (Çev.Yelda Türedi). İstanbul. İnkılap Yayınevi

Brzezinski, Zbigniew (2013). Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı. (Çev. Sezen Yalçın) İstanbul. Timaş Yayınları

Churchill, Winston (1961). The Gathering Storm. New York. Bantam Books.

Deringil, Selim (2014). Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası

DeWaters, Diana (1970). The World War II Conferences in Washington D.C. and Quebec City. New York. U.S. Government Printing Office

Gorodetsky, Gabriel (1984) Strafford Cripps' Mission To Moscow: 1940-42. Cambridge University Press

Gönlübol, Mehmet, Cem Sar (1987). "1919-1939 Dönemi Türk Dış Politikası". Şu Kitapta: Olaylarla Türk Dış Politikası. Ankara. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. s. 5

Gromiko, A.A. (2013). Uluslararası İlişkiler Tarihi:Diplomasi Tarihi, 5nci Cilt (Çev.Ali Rıza Dirik). İstanbul. Evrensel Yayınevi

Gürün, Kamuran (1983). Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası: 1939'dan Günümüze Kadar. Ankara. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

Hale, William (2003). Türk Dış Politikası: 1774-2000 (Çev.Petek Demir). İstanbul. Mozaik Yayınevi

Hart, Liddell (2003). II.Dünya Savaşı Tarihi 1.Cilt. (Çev.Kerim Bağrıaçık) İstanbul. Yapı

Kennedy, Paul (1991). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri. (Çev. Birtane Karanakçı) Ankara. İş Bankası Yayınları

Kissinger, Henry Alfred (2007). Diplomasi. (Çev.İbrahim Kurt). İstanbul. İş Bankası Yayınları

Kissinger, Henry Alfred (2014). World Order. New York. Penguin Press

Kürkçüoğlu, Ömer (1985). "Türk-İngiliz İlişkileri:1920lerden 1950lere". Şu Kitapta: Türk-İngiliz İlişkileri (1583-1983) 400.Yıldönümü: Ali İhsan Bağış (Ed.) Ankara. Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü. s. 79

McMeekin, Sean (2010). The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power. New York. Harvard University Press

McMeekin, Sean (2011). The Russian Origins of the First World War. New York. Belknap Press

Nevins, Alan, Henry Steele Commager (2013). ABD Tarihi. (Çev.Halil İnalcık). İstanbul. Tarcan Matbaacılık

Oran, Baskın (2002). "Mudanya Silah Bırakışması". Şu Kitapta: Türk Dış Politikası 1nci Cilt:Baskın Oran (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 110

Önder, Zehra (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası. İstanbul. Bilgi Yayınevi

Pamuk, Şevket (2014).Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul. İş Bankası Yayınları

Tamkin, Nicholas (2009). Britain, Turkey and the Soviet Union:1940-1945. Oxford. Palgrave MacMillan

Tekin, Selim, İlhan Tekeli (2013). Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si: Birinci Cilt. İstanbul. İletişim Yayınları

Uzgel, İlhan (2002). "Batı Avrupa ile İlişkiler:1923-1939". Şu Kitapta: Türk Dış Politikası 1nci Cilt:Baskın Oran (Ed.). İstanbul. İletişim Yayınları. s. 263

Weisband, Edward (2002). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye. (Çev.Örgen Uğurlu). İstanbul. Örgün Yayınevi

Makaleler, Bildiriler ve Diğer Basılı Yayınlar

Atabey, Figen (2006). "Turkish-British-French Joint Declaration on the Eve of the Second World War" The Journal of International Social Research, Cilt 7, s. 300

Bolat, Mahmut (2006). "Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri" Gazi Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt 7, s.62

Çakmak, Cenap (2005). "Turkey in the Second World War: Evasive or Active Neutral?", Journal of Academic Studies, Cilt 7, s. 66

Deniz, Muzaffer (2015). "Hitler Dönemi Türk-Alman Anlaşmaları", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, s. 95-96

Durgun, Bülent (2014). "Italian Spark on Balkan Arsenal: Italian-Turkish War (1911-1912)" Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt 14, s. 134

Durmuş Akalın,Cemil Çelik (2012). "19.Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", Turkish Studies, Cilt 7, s. 30

Ertem, Barış (2013). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri ve Bunun Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Yakınlaşmasına Etkileri", Turkish Studies, Cilt 7, s. 165

Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç (2011). "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 29, s. 12

Göl, Ayla (1993). "A Short Summary of Turkish Foreign Policy:1923-1939" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 1, s. 62

Güçlü, Yücel (2010). "Turco-British Relations on the Eve of The Second World War" Middle Eastern Studies, Cilt 39, s.167

Gürbüz, Kahraman (2007) "İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu", Uludağ Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt 8, s. 369

Işık, Zekeriya (2010). "Osmanlı Modernleşme Sürecinde İngiltere'nin Rolü" Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 10, s.223

İnanç, Gül (2006). ""The Politics of Active Neutrality On The Eve of A New World Order:The Case of Turkish Chrome Sales During The Second World War", Middle Eastern Studies, Cilt 42, s. 908

Karakaş, Nuri (2010). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, 2010, s. 453

Keleş, Erdoğan (2008). "Kırım Savaşı'nda Karadeniz ve Boğazlar Meselesi" Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, s.159-160

Koumas, Manolis (2010). "Britain, the Ethiopian Crisis and the Balkan Entente" Southeast European and Blacksea Studies, Cilt 10, s. 176

Kürkçüoğlu, Ömer (1978). "Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı 412, s.17

Mahlut, Mustafa (2013). "Mezopotamya Üzerinde İngiliz-Alman Mücadelesi" Tarih Okulu Dergisi , Sayı 14, s.153

Önsoy, Murat (2010). ", "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 30, s. 99

Özçelik, Mücahit (2010). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Gazi Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 29, s. 257;

Özden, Hakan (2013). "The Diplomatic Maneuvers of Turkey in WWII" Blacksea Studies, Sayı 37, s. 97

Özlü, Hüsnü (2013). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askeri Yardımların Sonuçları" Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, s. 61-62

Silier, Oya (1971). "The Place of Anglo-Turkish Relations in the Foreign Policy of Turkish Republic:1923-1939" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 9, s.79

Soy, Bayram (2004). "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar" Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 30, s.189

Şener, Bülent (2014). "Türk Boğazlarının Geçiş Rejiminin Tarihi ve Hukuki Statüsü" Tarih Okulu Dergisi, Sayı 17, s.474

Ünalp, Rezzan (2013). "İlklerin Savaşı:Kırım (1853-1856)" Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 11, s.3-6

Yalçın, Osman (2011). İkinci Dünya Savaşı'nda İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı 47, s. 709

Elektronik Kaynaklar

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Birleşik Krallık İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ingiltere-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi 16.03.2015)

Yeldan, Erinç "On the Nature and Causes of The Wealth of Nations, 2007/2008: The End of A Façade Called Globalization", https://yeldane.files.wordpress.com/2014/10/vita.pdf (Erişim Tarihi 30 Mart 2015)

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Kars'ta doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini burada tamamlamıştır. 2013'te Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden mezun olmuştur. 2006 senesinden bu yana çevirmenlik yapmaktadır.